

VÄLISMAAL TÖÖTAVATE VANEMATE JA
EESTIS ELAVATE LASTEGA PERED:
PARIMAD PRAKTIKAD JA VÕIMALIKUD OHUD

Uuringu tellis Sotsiaalministeerium.

Uuringu koostas Tartu Ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuuringute keskus RAKE.

Uuringu autorid: Kerly Espenberg (kõik osad, v.a osa 2)
Kadri Lees (kõik osad, v.a osa 2)
Liis Arrak (osad 2 ja 5)
Merli Aksen (kõik osad, v.a osa 2)
Sille Vahaste-Pruul (kõik osad, v.a osa 2)

Uuringu autorid tänavad Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi dotsenti Dagmar Kutsarit, kes abistas autoreid uuringumetoodika väljatöötamisel, ja Age Viirat, Hede Sinisaart, Laura Viilupit, Mari Sarve, Signe Riisalot ja Tiina Linnot sotsiaalministeeriumist, kes toetasid uuringu valmimist asjakohaste märkustega. Täname kõiki intervjueerituid ja aruteluseminaridel osalejaid, kes leidsid võimaluse, et meiega oma kogemust jagada. Täname statistikaametit, kes võimaldas ligipääsu rahva- ja eluruumide loenduse andmetele.

RAKE on võrgustikutüüpi rakendusuuringute keskus. Meie missiooniks on tõsta teadmisel põhineva otsustamise osakaalu Eesti ühiskonnas. Lisaks RAKE meeskonnale kaasame kõrgeima kvaliteedi tagamiseks oma uuringutesse parimaid valdkonnaeksperte nii Tartu Ülikoolist kui vajadusel ka väljastpoolt. RAKE võrgustik hõlmab kõiki TÜ sotsiaalteadlasi ning meditsiini-, loodus-, tehnika- ja humanitaarteaduste valdkonna esindajaid.

Kontaktandmed: Lossi 36-124, 51003, Tartu
<http://www.ec.ut.ee/rakendusuuringud>

ISBN 978-9985-4-0860-5 (pdf)

SISUKORD

Kasutatud lühendid	4
Sissejuhatus	5
Metoodika	6
1. Ülevaade Eesti peredest, kus vanemad töötavad välismaal ja lapsed elavad Eestis	10
2. Õiguslik analüüs.....	22
2.1. Lapse õiguslik positsioon ja kaitsevajadus	22
2.2. Vanem lapse õiguste ja huvide kaitsjana	24
2.3. Avaliku võimu roll lapse õiguste ja huvide kaitsel	28
3. Pered, kus vanemad töötavad välismaal ja lapsed on koduriigis – perekorralduse mõjud lapsele, vanemale ja teistele seotud inimestele.....	32
3.1. Emotsionaalne heaolu ja tervis	32
3.2. Toimetulek ja õppeedukus koolis	36
3.3. Suhted pereliikmete vahel ning laste suhted eakaaslaste ja kooliga	38
3.4. Pere elujärje paranemine	40
3.5. Laste suurem iseseisvus.....	41
3.6. Kokkulepped lapse eest hoolitsevate isikutega	42
3.7. Lapse arvamusega arvestamine otsuse tegemisel.....	44
4. Teistes riikides kasutatavad meetmed.....	47
5. Kokkuvõte ja soovitused.....	53
Kasutatud allikad	59

KASUTATUD LÜHENDID

ATS – avaliku teenistuse seadus
EL – Euroopa Liit
HMS – haldusmenetluse seadustik
HKMS – halduskohtumenetluse seadustik
ITDS – isikut tõendavate dokumentide seadus
KarS – karistusseadustik
KOV – kohalik omavalitsus
LaKS – lastekaitse seadus
LÕK – lapse õiguste konventsioon
PKS – perekonnaseadus
PKTS – perekonnaseisutoimingute seadus
PsAS – psühhiaatrilise abi seadus
PS – põhiseadus
RaKS – ravikindlustuse seadus
REL – rahva ja eluruumide loendus
RKSS – raseduse katkestamise ja steriliseerimise seadus
RPKS – riikliku pensionikindlustuse seadus
RPTS – riiklike peretoetuste seadus
RRS – rahvastikuregistri seadus
ShS – sotsiaalhoolekande seadus
SMS – sotsiaalmaksuseadus
TLS – töölepingu seadus
TsMS – tsiviilmenetluse seadustik
TsÜS – tsiviilseadustiku üldosa seadus
TuMS – tulumaksuseadus
VHS – vanemahüvitise seadus
VÕS – võlaõigusseadus
ÜRO – Ühinenud Rahvaste Organisatsioon

SISSEJUHATUS

Töötajate vaba liikumine on Euroopa Liidu (EL) põhivabadus. Eesti kodanikel on sarnaselt teiste ELi liikmesriikide kodanikega õigus töötada teises ELi liikmesriigis või Euroopa Majanduspiirkonda kuuluvas riigis (Island, Norra, Liechtenstein) ilma, et selleks oleks tarvis tööloa (Vaba liikumine 2014).

Tööjõu vaba liikumine toob kaasa uusi sotsiaalseid väljakutseid. Üheks selliseks on pered, kus mõlemad vanemad töötavad või üksikvanemaga pere (st pere, kus laps elab vaid ühe vanemaga) korral üks vanem töötab välismaal, kuid laps või lapsed jäävad Eestisse elama. Tegu on väga olulise teemaga ühelt poolt seetõttu, et selliseid peresid on üha enam ja teisalt ka seepärast, et uuringud näitavad (nt Kutsar 2008), et peremudel mõjutab seda, millised täiskasvanud lastest saavad ja kuidas nad tulevikus oma lapsi kohtlevad.

Teemaga tegelemise olulisus on välja toodud ka „Laste ja perede arengukavas 2012–2020“, kus rõhutatakse, et pikaajaliselt välismaale tööle läinud vanemate laste jätmine Eestisse ilma järelevalveta on üha tõsisem probleem. Seetõttu on vanemate teadlikkuse tõstmine ning käitumisjuhiste koostamine peredele, sotsiaaltöötajatele, klassijuhatajatele ja teistele võrgustikuliikmetele väga oluline (Sotsiaalministeerium 2011). Lisaks on Eesti erinevad kohalikud omavalitsused välja toonud, et riskifaktorite hulka, mis tingivad lapse ilmajäämise vanemlikust hoolitsusest, on viimasel ajal lisandunud vanemliku hoolitsuse puudumine lastel, kelle vanemad asuvad töötama ja elama välismaale (Kae, Soova 2009).

Eestis on väga vähe uuritud, kuidas mõjutab selline pereelu korraldus laste, vanemate ja seotud inimeste heaolu. Peremudeleid, kus mõlemad vanemad (või üksikvanemaga peredes vanem) töötavad välismaal ja lapsed elavad Eestis, on uuritud mõnedes bakalaureuse- ja magistritöödes. Näiteks on hinnatud laste suhtumist vanemate välismaal töötamise (Lahesoo (2011); Kartau (2013); Kutsar jt (2013), Pärna jt (2008)). Samuti on uuritud vanemate arusaama sellest, kuidas mõjutab nende välismaal töötamine suhteid lastega (Raudsepp 2014) ning spetsialistide hinnangut sellele, kuidas perede lahusolek mõjutab laste elu (Pärna jt 2008). Lisaks on praegu käimas uuring, mis käsitleb töörännet ja selle mõju laste heaolule Eestis (Talves, Kutsar 2014). 2012. aastal uuris Pärnu õppenõustamiskeskus selliste perede osakaalu Pärnu linna koolide 7.–8. klasside õpilaste hulgas¹.

Käesoleva uuringu eesmärk on täita lünk praeguses teadmises ja anda põhjalik ülevaade sellise peremudeli headest külgedest ja ohukohtadest. Selleks kasutatakse erinevaid andmeallikaid. Uuringus antakse ülevaade sellest, kui palju on selliseid peresid, kus vanemad töötavad välismaal ja lapsed elavad Eestis (ptk 1), Eesti kehtivast õigusraamistikust (ptk 2) ning varasematest Eestis tehtud uuringutest ja välisriikide kogemusest (ptk 3). Dokumendianalüüsi täiendab erinevate osapooltega tehtud intervjuudest ja aruteluseminaridest saadud info. Uuringus intervjueriti sellise elukorraldusega kokku puutunud lapsi, vanemaid ning inimesi, kes hoolitsevad vanemate äraolekul laste eest. Lisaks viidi läbi aruteluseminarid kuhu kutsuti spetsialistid, kes puutuvad selliste peredega kokku: KOVi lastekaitsetöö tegijad, koolide (õpetajad, psühholoogid ja sotsiaalpedagoogid) ja politsei esindajad, noorsootöötajad, perearstid ning õigusvaldkonna esindajad (kohtunikud ja advokaadid).

¹ Kalda, T., Haas, M-L., Ehvart, K. (2012) Sotsiaalpsühholoogiline uuring Pärnu linna koolide 7.-8. klasside õpilaste heaolu kohta. Pärnu Õppenõustamiskeskus.
[<http://www.onk.ee/uus/images/stories/eluolukokkuv.pdf>]

METOODIKA

Levinumad uurimismeetodid valdkonna analüüsimisel on kvalitatiivsed: süvaintervjuud ning fookusgrupid (Irimescu, Lupu 2006; Munteanu, Tudor 2007; Toth jt 2007; Toth jt 2008; Salah 2008; UNICEF Moldova 2008; Cheianu-Andrei jt 2011), vähem viiakse läbi juhtumiuuringuid ning kasutatakse joonistamistehnikat ja vabas vormis kirjutamist (Munteanu, Tudor 2007; Cheianu-Andrei jt 2011). Probleemi on analüüsitud ka meedias avaldatud materjalide alusel, kasutades selleks kontentanalüüsi (Munteanu, Tudor 2007; Juozeliūnienė 2008; Toth jt 2008). Kontentanalüüs aitab välja tuua, milline on üldine suhtumine nendesse peredesse ja kuidas meedia vahendusel olukorda tajutakse (kultuuriruumi mõjud). Selline uurimismetoodika võimaldab uuritavat nähtust laiemalt ja sügavamalt avada (põhjused, arvamused, kirjeldused jms), ent tuleb arvestada, et valimid on üldjuhul väikesed ja tulemused ei ole üldistatavad. Suuremahulistes ja üldkogumi suhtes esinduslikes uuringutes hinnatakse nende perede karakteristikuid võrdluses teiste peremudelitega (Irimescu, Lupu 2006; Munteanu, Tudor 2007; Toth jt 2007; Toth jt 2008; Grassmann jt 2013; Botezat, Pfeiffer 2014). Analüüsitakse nii otseselt mõõdetavaid karakteristikuid (nt demograafilised tegurid), aga ka subjektiivseid ehk hinnangulisi karakteristikuid (nt arvamused, hinnangud, väited pereliikmete heaolu kohta jms).

Välismaal töötavate vanemate ning koduriigis elavate lastega peremudelite analüüsimisel on varasemates uuringutes välja toodud mitmeid metoodilisi nõrkusi, sealhulgas (vt nt Mazzucato, Schans 2008; Mazzucato, Schans 2011):

- kogutavate andmete kvalitatiivset iseloomu;
- võrdlusgruppide (pered, kus ei toimu töömigratsiooni või pered, kus lapsed on koos vanematega välismaale kaasa läinud) analüüsi puudumist;
- osapoolte valikulist uurimist (nt üksnes lapsevanemad või hooldajad), kusjuures sageli küsitakse lapse heaolu kohta mitte lapse enda, vaid teiste osapoolte käest
- kodu- kui välisriigi kultuuriruumi mõjutustega mitteametustamist, kuigi stereotüübid ja eelarvamused nii üldiselt välismaal töötamise suhtes kui hinnangutes perede toimimise ja toimetuleku kohta sõltuvad kultuuriruumist ja ühiskonna väärtustest.

Neid kitsaskohtasid on käesolevas uuringus püütud ületada sellega, et kombineeritud on erinevaid andmeallikaid ja uurimismeetodeid: nt on ülevaates (ptk 1) võrdlusena ära toodud info ka nende peremudelite kohta, kus ei toimu töömigratsiooni; intervjueritud on erinevaid osapooli, sh lapsi, vanemaid ning laste eest vanemate äraolekul lapse eest hoolitsevaid inimesi, aruteludesse kaasati erineva valdkonna spetsialiste ning fookusgrupiarutelud viidi läbi erinevates Eesti piirkondades. Lisaks tuuakse iga rakendatud uurimismeetodi puhul näiteid ja uurimistulemusi teiste riikide kogemusest (uuringutest ja meetmetest).

Kokkuvõtvalt võib välja tuua, et parima tulemuse annab teema sügavuti avamisel see, kui kasutatakse **kombineerituna kvalitatiivseid ja kvantitatiivseid andmeallikaid ja -analüüsimismeetodeid**, sh intervjueritakse kõiki puudutatud osapooli ja tulemuste üldistamisel analüüsitakse tulemusi võrdluses referentsgruppidega.

Järgnevalt tutvustatakse uuringu elluviimise metoodikat.

Statistiline analüüs RELi 2011. aasta andmetel

Rahva- ja eluruumide loenduse (REL) andmebaasis on olemas info leibkonna tüübi kohta ning inimeste rolli kohta perekonnas. Uuringu fookuse tõttu on huviorbiidis järgmised leibkonnad: vähemalt ühe alla 18-aastase lapsega abielupaar või vastassooline vabaabielupaar või samasooline vabaabielupaar ilma muude isikuteta; vähemalt ühe alla 18-aastase lapsega üksikema või -isa; vähemalt ühe alla 18-aastase lapsega abielupaar või vastassooline vabaabielupaar või samasooline vabaabielupaar koos muude isikutega; vähemalt ühe alla 18-aastase lapsega üksikema või -isa koos muude isikutega. Andmeanalüüsi käigus kontrolliti, kas tegemist oli Eesti püsielanikega ning kas tegemist oli leibkonnas abikaasa, üksikvanema või vabaabielupartneriga, kes töötab välismaal. Paarisuhte puhul seati tingimuseks, et mõlemad abikaasad või vabaabielupartnerid pidid töötama välismaal. Analüüsi kaasati inimene siis, kui kõik eelpool nimetatud tingimused olid täidetud.

Statistilise analüüsi puhul peab arvestama, et tegelikkuses võib olla selliseid perekondi rohkem, kui RELi andmete põhjal ilmneb. Kuivõrd RELi andmebaasis on esitatud leibkonnad ning isikute rollid leibkonnas, siis ei kaasata analüüsi neid leibkondasid, kus tegemist on üksinda elava mehe või naisega (sh üksinda elavad alaealised), kuna pole võimalik kindlaks määrata, kas tema vanem töötab välismaal või mitte. Samuti jäävad vaatluse alt välja puuduva põlvkonnaga leibkonnad (näiteks vanavanemad koos lapselastega), sest RELis pole infot selliste perede lapsevanemate kohta.

Ülevaade teistes Ida- ja Kesk-Euroopa riikides läbiviidud uuringutest ning nendes riikides perede aitamiseks rakendatavate meetmete võrdlus

Lisaks Eestis varasemalt tehtud uuringutele kasutati informatsiooni järgmistes riikides läbiviidud uuringute kohta: Rumeenia, Moldova, Ukraina, Albaania, Bulgaaria, Läti ja Leedu. Välisriikide valikul lähtuti sellest, et tegemist oleks sarnaselt Eestiga Kesk- või Ida-Euroopa töömigratsiooni lähteriigiga.

Nimetatud riikides on analüüsitud selliste peremudelite positiivseid ja negatiivseid tagajärgi nii lastele kui perele tervikuna (ptk 3). Ülevaate aluseks on vaatlusalustes riikides tehtud ülevaated, raportid ja teadusartiklid. Lisaks kaasati ülevaate koostamisse nende riikide eksperte: sageli on uuringud riigi emakeeles ning koostöö väliseksperetidega tagab juurdepääsu ka võõrkeelsetele (st mitte inglise keeles avaldatud) allikatele. Teiste riikide uuringute tulemusi on kasutatud käesoleva uuringuga saadud tulemustega võrdlemiseks ning teema laiemaks avamiseks.

Peatükis 4 antakse ülevaade Moldovas, Lätis, Ukrainas, Poolas ja Rumeenias rakendatavatest meetmetest, millega toetatakse peresid, kus vanemad töötavad välismaal ja lapsed elavad koduriigis. Riikide valikul lähtuti nagu juba eelnevalt nimetatud sellest, et tegemist oleks sarnaselt Eestiga töömigratsiooni saatjariigiga. Läti valiti analüüsi, kuna tegu on Eestile majandusoludelt ja geograafiliselt lähedase riigiga. Poolas ja Rumeenias on palju välismaal töötavaid inimesi, mistõttu on ka probleem teravalt teadvustatud. Moldova ja Ukraina kaasati analüüsi pärast esialgset andmekogumist, kui osutus, et nendes riikides on selle temaga põhjalikult tegeletud. Poola ülevaate koostamisel oli suureks abiks kolleeg Dominik Owczarek Poola Poliitika Instituudist (*Institute of Public Affairs*). Teiste riikide puhul on analüüsis kasutatud avalikult kättesaadavaid andmeallikaid.

Individuaalintervjuud laste, vanemate ja laste eest hoolitsevate isikutega

Individuaalintervjuude eesmärgiks oli välja tuua intervjuueeritavate isiklik kogemus ja arvamus ning saada hinnang sellise pere elukorralduse eeliste ja probleemide kohta. Laste, lapsevanemate ja laste eest hoolitsevate isikutega tehti kokku **17 intervjuud** (7 intervjuud lastevanematega, 4 intervjuud lastega ja 6 intervjuud lapse eest vanemate äraolekul hoolitsevate inimestega). Pere kaasamisel uuringusse ei seatud tingimuseks, et intervjuueeritavad oleksid ühest perest, st et mõnel juhul tehti intervjuu ka ainult ühe pereliikmaga ning mõnel juhul mitme pereliikmega. Põhjuseks oli see, et osalejad kaasati uuringusse vabatahtlikult ning kõik seatud osapooled ei pruugi olla nõus oma kogemust uuringus jagama. Kuna uuringus keskenduti iga intervjuueeritava isiklikule kogemusele, siis polnud sama pere eri poolte kogemus ka uuringu õnnestumise eeltingimuseks.

Intervjuueeritavate leidmiseks kasutati lumepallimeetodit, sh uuringu autorite tutvusvõrgustikku ja intervjuueeritavate abi. Selliste peredeni jõudmiseks, kes on kokku puutunud elukorraldusega, kus vanemad töötavad välismaal ja lapsed on Eestis, pöörduiti ka spetsialistide poole, kellel paluti küsida inimeselt nõusolekut uuringus osalemiseks. Samuti pöörduiti laste ja perede leidmiseks koolide poole. Lisaks jõuti peredeni sotsiaalmeedia vahendusel: üleskutse uuringus osalemiseks esitati välismaal elavate eestlaste *Facebooki* gruppides.

Uuringus seati eesmärgiks, et kaasatud oleksid erineva kogemusega ja erinevates Eesti piirkondades elavad pered. Uuringu autorite hinnangul täideti see eesmärk. Uuringus osalesid nii pered, kus vanemad töötavad välismaal uuringu elluviimise ajal, kui ka need, kel oli selline kogemus hiljuti ning kes said seda kogemust tagantjärei analüüsida. Samuti osalesid uuringus vanemad, kellel oli mitmekordne välismaal töötamise kogemus. Kaasatud olid nii need pered, kus laps(ed) jäid Eestisse üksi kui ka need, kus lapsed jäid vanavanemate, sugulaste või teiste lähedaste inimeste hoole alla. Uuringus osalenud peredes olid lapsed vanemate välismaale töölemineamise ajal erinevas vanuses. Kaasatud olid erinevates Eesti piirkondades elavad pered. Kõik intervjuud toimusid eesti keeles.

Järgnevalt on toodud lühikesed kirjeldused uuringus osalenud peredest.

- Üksikvanemaga pere, kus vanem töötab välismaal regulaarse graafikuga: on kaks nädalat tööl ja kaks nädalat kodus. Selline elukorraldus kestis 6,5 aastat ning laps oli sel ajal, kui vanem läks välismaale tööle, 10-aastane. Laps elas oma vanemaga ka eelnevalt vanavanemate juures ning jäi selleks ajaks, mil vanem välismaal töötas, vanavanemate hoole alla.
- Üksikvanemaga pere (vanemad on lahutatud), kus vanem läks välismaale tööle ning võttis kaasa 11-aastase lapse, kuid Eestisse jäi 15-aastane laps, kes läks sugulase juurde elama.
- Üksikvanemaga pere, kus vanem läks välismaale tööle ja 11-aastane laps jäi üksinda elama Eestisse. Kuna vanema töö on vahetustega ning sesoonne, siis töötab vanem pool aastat Eestis ja pool välismaal.
- Pere, kus esimesena läks välismaale tööle isa ning seejärel ema. Eestisse jäid vanaema hoole alla elama kolm alaealist last.
- Üksikvanemaga pere, kus vanem läks välismaale tööle ning kaks teismeeas last jäid Eestisse vanaema hoole alla elama.
- Üksikvanemaga pere, kus vanem läks välismaale tööle ning 7-aastane laps jäi vanaema hoole alla elama.

- Pere, kus üks vanematest läks välismaale tööle ning teine Tallinnasse tööle, kaks last jäid teise linna elama. Lapsed jäid tädi hoole alla.
- Pere, kus vanemad läksid välismaale tööle ning kaks teismeeas last jäid vanavanemate hoole alla.
- Üksikvanemaga pere, kus vanem läks välismaale tööle ning umbes 3-aastane laps jäi vanavanemate hoole alla elama. Selline elukorraldus kestis kuni lapse 6-aastaseks saamiseni.

Aruteluseminarid

Kokku viidi läbi kuus fookusgrupiarutelu järgmistes linnades: Tallinnas, Jõhvis, Pärnus, Tartus, Rakveres ja Kuussaares. Fookusgruppide toimumise piirkonnad valiti lähtuvalt lähteülesandest ning statistilisest analüüsist, kust selgus, millistes piirkondades oli uuringu fookusesse kuuluvaid peresid kõige enam.

Osalesid nii piirkonna noorsootöötajad, pedagoogid, sotsiaalpedagoogid, (kooli)psühholoogid, perearstid, noorsootöötajad, politsei esindajad (noorsoopolitseinikud) kui ka KOVi lastekaitse- ja sotsiaaltöötajad, kokku 44 spetsialisti. Lisaks kaasati fookusgruppidesse kohtunikud ja advokaadid, et saada ülevaade, millised on senised kohtupraktikad antud teemal ning mis on need õiguslikud probleemid, mis on üles kerkinud, millised on võimalikud lahendused ning kas ja kui, siis mida oleks tarvis muuta seadusandluses.

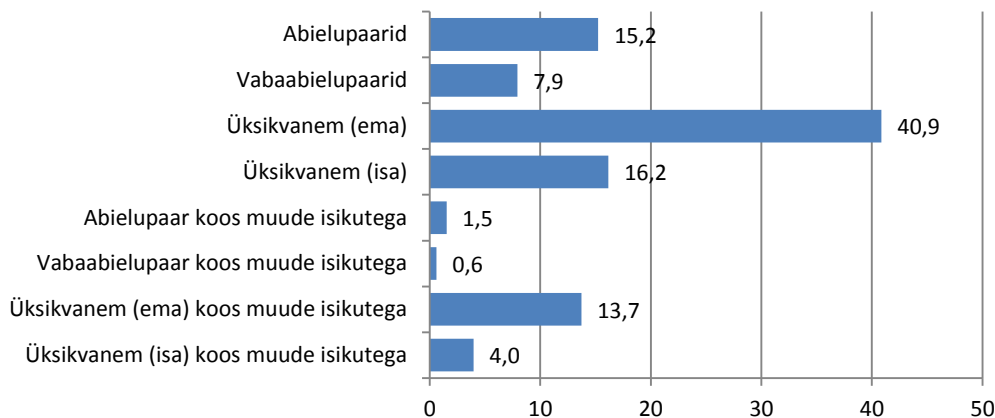
Aruteluseminaride eesmärgiks oli analüüsida nende peremudelite, kus üks või mõlemad vanemad töötavad välismaal, positiivseid ja negatiivseid tagajärgi perele, lastele ning teistele perekonnaliikmetele ning pakkuda välja lahendusi, kuidas nende perede olukorda tulevikus parandada, hinnates sealjuures, millised võimalused on selleks kohalikel omavalitsustel, koolidel, noortekeskustel ja teistel riigi- ja kohaliku omavalitsuse poolt toetatud asutustel ning peredel endil. Seda võimaldas kaasatud ekspertide teadlikkus ning kogemus nende perede ja lastega tegelemisel.

Seminaridel olid fookuses järgmised küsimused: kuidas saavad spetsialistid sellistest peredest teada, milliseid muutusi (käitumises, õpiedukuses, koolikohustuse täitmisel, tervises, igapäevaelu korralduses jms) on nad pannud tähele laste puhul, kelle mõlemad vanemad hakkavad välismaal tööle käima, millised on sellise peremudeli eelised ja ohukohad, milliste õiguslike probleemidega on spetsialistid kokku puutunud ja kuidas need lahendanud, milline on vanemate teadlikkus võimalikest (sh õiguslikest) probleemidest, mis võivad välismaale tööleminekuga kaasneda, milline on koostöö asutuste vahel ja kuidas seda parandada ning millist infot tuleks koguda. Seminaridel arutati ka, mida saaks riik, kohalikud omavalitsused ja teised puudutatud asutused teha selliste perede vanemate ja laste toetamiseks. Kuna kaasatud spetsialistide ring oli piisav, kohtumistele eelnes põhjalik eeltöö, mille kõigus selgitati olemasolevatele andmetele ja uuringutele toetudes välja sellise perekorralduse positiivsed küljed ja võimalikud ohukohad ning kõiki olulisi teemasid, sh süsteemi parandamise võimalusi käsitleti kohtumistel, ei tekkinud vajadust viia uuringu lõpus läbi täiendavaid arutelusid, et analüüsida võimalikke lahendusi.

1. ÜLEVAADE EESTI PEREDEST, KUS VANEMAD TÖÖTAVAD VÄLISMAAL JA LAPSED ELAVAD EESTIS

Selle osa eemärk on anda ülevaade, kui palju on Eestis peresid, kus mõlemad vanemad (või üksikvanemaga peredes üksikvanem) töötavad välismaal ja lapsed elavad Eestis. Kuna inimestel ei ole kohustust oma välismaal töötamist registreerida, siis puudub Eestis ülevaade, kui palju inimesi välismaal töötab. Järgnev analüüs toetub 2011. aasta rahva- ja eluruumide loenduse (REL) andmetele, mis on kõige täielikum andmebaas leibkondade kohta. Statistilise analüüsi lõpuosas antakse intervjuudest saadud info põhjal ülevaade sellest, kuidas saavad erinevad spetsialistid – õpetajad, sotsiaalpedagoogid, (kooli)psühholoogid, KOVi lastekaitsetöö tegijad, noorsootöötajad, politseinikud jne – teada sellistest peredest.

2011. aasta RELi andmetel töötab välismaal kokku 24 907 inimest, mis on ligikaudu 4% kõikidest hõivatutest. Käesoleva uuringu fookuses olevaid vanemaid töötab välismaal RELi andmetel kokku 822; selliseid perekondi, kus mõlemad vanemad töötavad välismaal, on Eestis mõnevõrra vähem (656). Neist mehi on 297 (36,1%) ja naisi 525 (63,9%). Üksikvanemaid on nende seas 490 (59,6%) ning paarisuhtes olevaid inimesi 332 (40,4%). See tähendab, et **leibkondi, kus mõlemad vanemad töötavad välismaal või töötab välismaal üksikvanem, on kokku 656**. Täpsem leibkondade jaotus on esitatud joonisel 1. Kõige rohkem on välismaal töötavate vanemate seas üksikemaga leibkondi. Paarisuhtes olevatest inimestest, kes töötavad välismaal, on 66,3% abielus ning 33,7% vabaabielus. Välismaal töötavate üksikvanemate seas on üksikemasid 73,1% ning üksikisasid 26,9%.

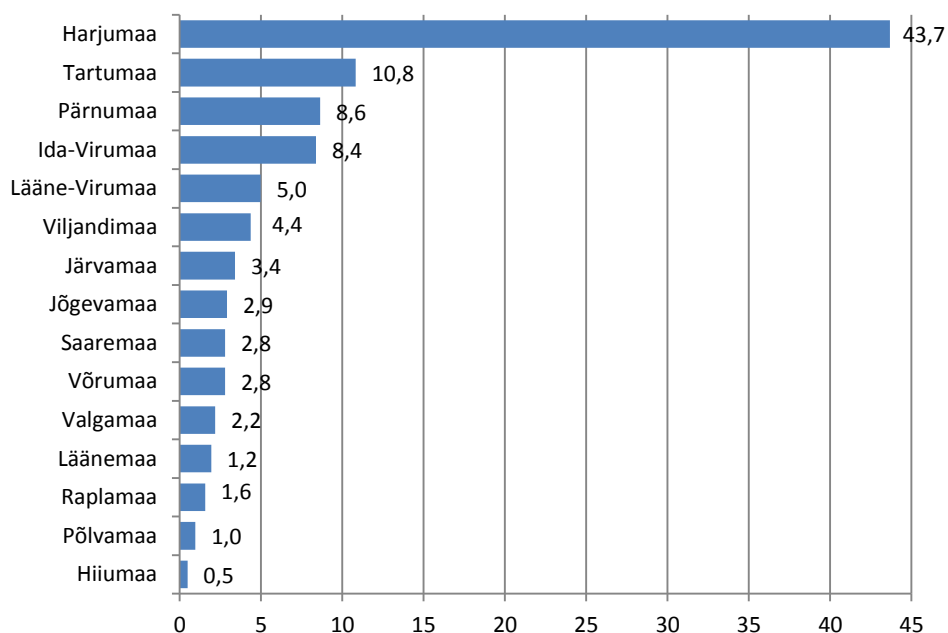
Joonis 1. Välismaal töötavad vanemad, leibkonnad, osakaal kõikidest välismaal töötavate vanematega leibkondadest (N=656).

Allikas: Statistikamet, REL 2011.

Tegelikuses on inimesi, kes töötavad välismaal ning kuuluvad vaatlusalustesse leibkondadesse, märkimisväärselt rohkem. Näiteks töötab välismaal 4713 inimest, kes kuuluvad vähemalt ühe alla 18-aastase lapsega abielupaariga leibkonda ja 3857 isikut, kes kuuluvad vähemalt ühe alla 18-aastase lapsega vabaabielupaariga leibkonda. Küll aga ei ole nende puhul täidetud tingimus, et korruga töötavad välismaal mõlemad vanemad ning seega ei kuulu need pered uuringu sihtgruppi. Võib eeldada, et suurem osa

paarisuhtes olevatest vanematest püüab elukorralduse sättida nii, et vähemalt üks vanem elaks Eestis koos lastega.

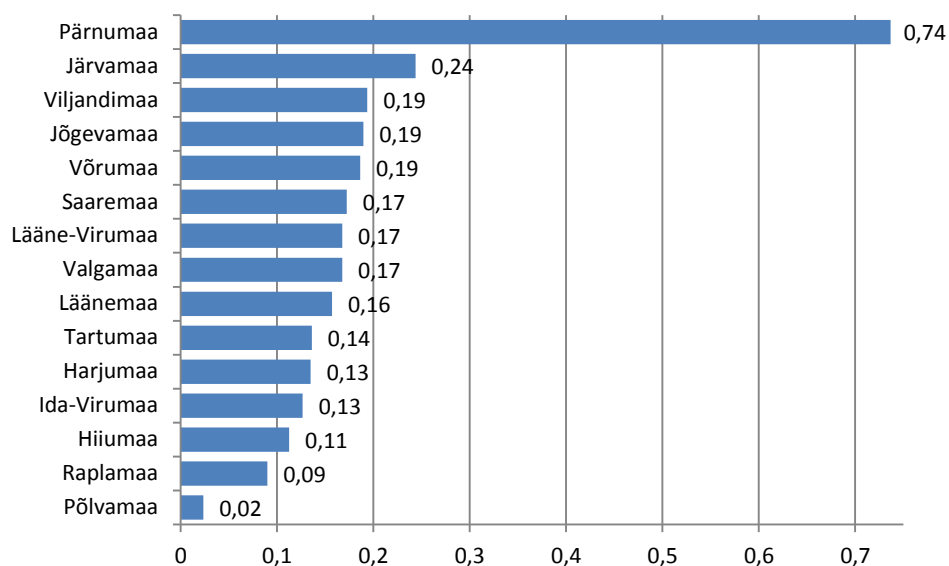
Uuringu sihtrühmas olevate välismaal töötavate vanemate püsielukohaks on Eestis peamiselt Harjumaa (sh Tallinn), kust on pärit 43,7% kõigist välismaal töötavatest vanematest. Harjumaale järgnevad Tartumaa ja Pärnumaa (joonis 2).

Joonis 2. Välismaal töötavad vanemad püsielukoha maakonna järgi, osakaal kõigist välismaal töötavatest vanematest (N=822).

Allikas: Statistikamet, REL 2011.

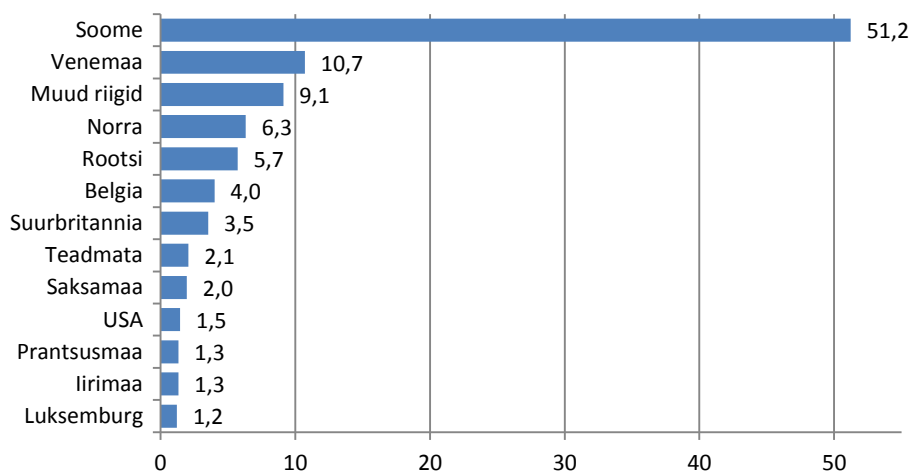
Arvestades kõigi maakonna hõivatutega, on välismaal töötavate vanemate osakaal kõigist hõivatutest suurim Pärnumaal. Osakaalud on küll üsna madalad ning neid vanemaid, kes kuuluvad leibkonda, kus mõlemad vanemad töötavad või üksikvanem töötab välismaal, on tegelikkuses võrdlemisi vähe (joonis 3). Sarnaselt välismaal töötavate vanematega on välismaal töötavate hõivatute osakaal kõigist hõivatutest suurim Pärnumaal, millele järgnevad Võru, Viljandi, Saare ja Jõgeva maakonnad (Krusell 2013).

Joonis 3. Välismaal töötavad vanemad, osakaal kõigist maakonna hõivatutest (N=822).

Allikas: Statistikaamet, REL 2011.

Välismaal töötavate lapsevanemate töökoha asukohariikide seas on kõige levinum Soome, kus töötab üle poole välismaal töötavatest vanematest nendes peredes, kus mõlemad vanemad töötavad välismaal. Soome järel on teine levinum töötamise sihtriik Venemaa. Muud riigid kokku² on sihtriigiks kokku 9,1% välismaal töötamise juhtudest. Põhjamaadele ja Venemaale järgneb Belgia. Tõenäoliselt on tegemist peredega, kus vanemad töötavad mõnes ELi asutuses (joonis 4).

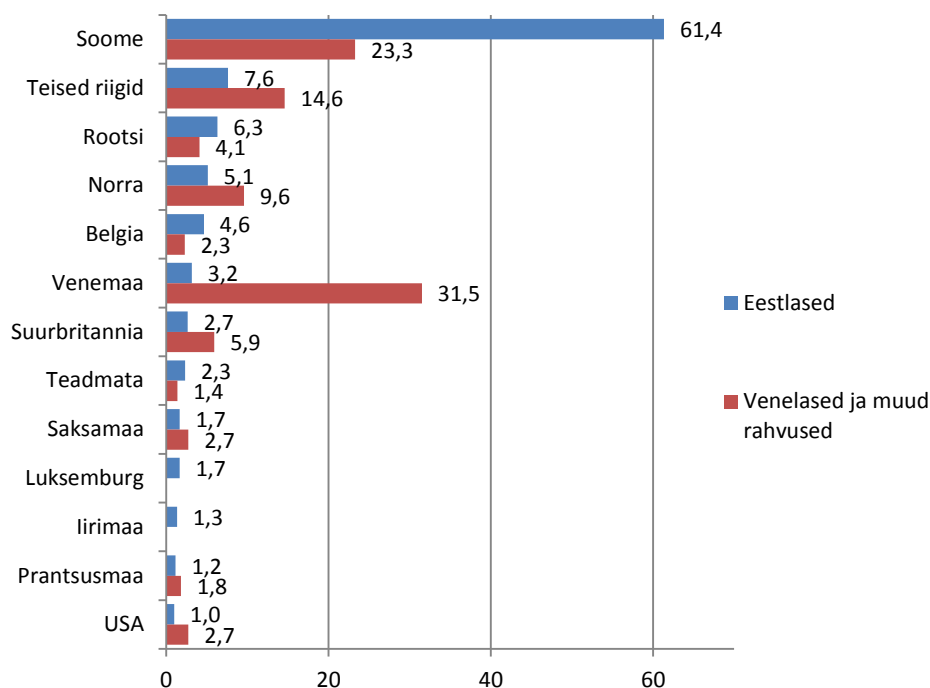

Joonis 4. Välismaal töötavad vanemad töökoha asukoha riigi järgi, osakaal kõigist välismaal töötavatest vanematest (N=822).

Allikas: Statistikaamet, REL 2011.

² Muude riikide all oli kokku 26 erinevat nimetust, kuid nende esinemissagedused olid nii väikesed, et neid eraldi välja tuua ei ole otstarbekas.

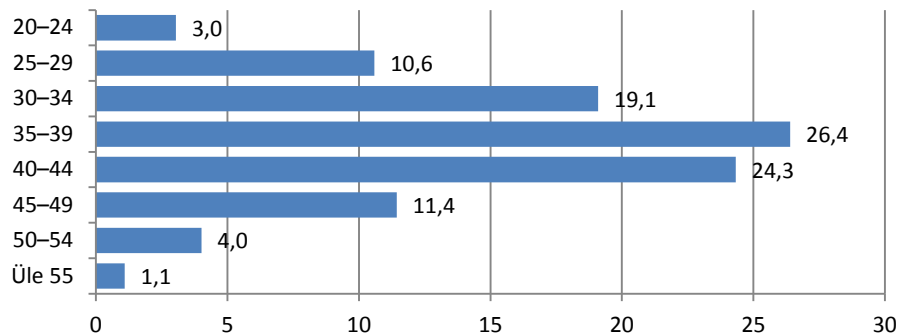
Üksikvanemate ja paarisuhtes olevate vanemate töömigratsiooni sihtriigi osas ei olnud erinevusi. Küll aga ilmnevad mõned erinevused sihtriigi osas sõltuvalt rahvusest. Eestlaste seas on kõige levinumateks sihtriikideks Põhjamaad (eelkõige Soome), venelaste ja muude rahvuste seas on kõige levinumaks sihtriigiks Venemaa (joonis 5). Nendes peredes, kus üks vanem töötas välismaal, on jaotus sihtriigi järgi sarnane joonisel toodule. Vaadates võrdluseks kõiki välismaal töötavaid inimesi, on sarnaselt uuringu sihtrühma kuuluvatele inimestele ka nende seas kõige levinumaks sihtriigiks Soome, millele järgnevad Norra, Rootsi, Venemaa ja Suurbritannia (Krusell 2013).

Joonis 5. Töömigratsiooni sihtriigid rahvuse järgi, osakaal kõigist välismaal töötavatest vanematest (N=822).

Allikas: Statistikaamet, REL 2011.

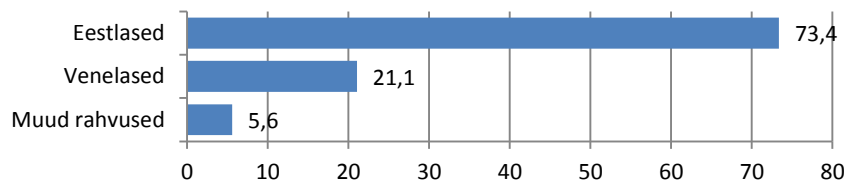
Välismaal töötavad vanemad on peamiselt 35–44-aastased (joonis 6). Kui vaadelda kõiki välismaal töötavaid Eesti elanikke, siis on ka nende seas kõige enam 30–49-aastaseid inimesi (Krusell 2013). Samuti, võttes vaatluse alla samad leibkonnad tingimusel, et vähemalt üks vanem elab Eestis, on isikute vanuseline jaotus sarnane siinkohal esitatud isikute vanuselisele jaotusele.

Joonis 6. Välismaal töötavad vanemad vanuse järgi, osakaal kõigist välismaal töötavatest vanematest (N=822).

Allikas: Statistikaamet, REL 2011.

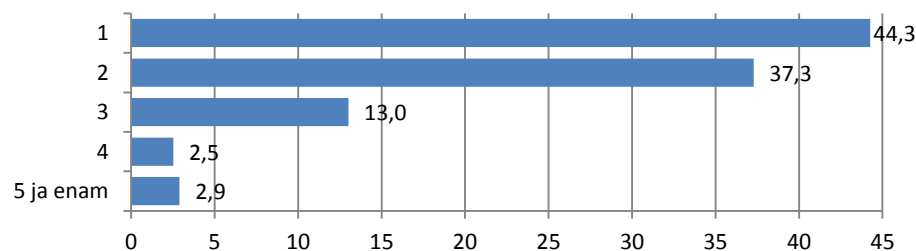
Rahvuse järgi on välismaal töötavad vanemad peamiselt eesti rahvusest (73,4%), järgnevad vene rahvusest inimesed (21,1%) ning muust rahvusest inimesed (joonis 7). Peredes, kus üks vanem töötab välismaal, on jaotus rahvuse järgi sarnane joonisel toodud olukorrale. Krusell (2013) vaatles välismaal töötamist keeleoskuse järgi. Selgus, et välismaal töötajate seas oli 70% neid, kelle emakeel oli eesti keel, ning 30% neid, kelle emakeeleks oli mõni muu keel.

Joonis 7. Välismaal töötavad vanemad rahvuse järgi, osakaal kõigist välismaal töötavatest vanematest (N=822).

Allikas: Statistikaamet, REL 2011.

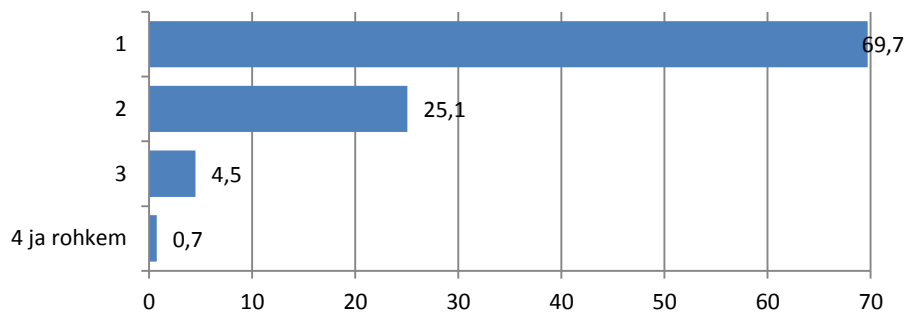
Välismaal töötavatel vanematel on peamiselt üks või kaks last (joonis 8). Lisamärkusena on oluline välja tuua, et RELis on küsitud laste arvu vaid naistelt „Mitu last Te olete sünnitanud?“.

Joonis 8. Välismaal töötavad vanemad laste arvu järgi, osakaal kõigist välismaal töötavatest vanematest (N=515).

Allikas: Statistikaamet, REL 2011.

Nendes leibkondades, kus mõlemad vanemad töötavad välismaal või töötab üksikvanem välismaal, on üldjuhul alla 18-aastaseid leibkonnaliikmeid üks või kaks (joonis 9). Tuues võrdluseks kõrvale leibkonnad, kus vähemalt üks vanem töötab kodumaal, on alla 18-aastaseid leibkonnaliikmeid üldjuhul samuti üks (53%) või kaks (36%).

Joonis 9. Välismaal töötavate vanemate leibkonnad alla 18-aastaste leibkonnaliikmete järgi, osakaal kõigist välismaal töötavatest vanematest (N=822)

Allikas: Statistikaamet, REL 2011.

Peredes, kus mõlemad vanemad töötavad välismaal, on kuni 6-aastaseid lapsi 41,6% ning 12–17-aastaseid lapsi 46,8% leibkondades. 7–11-aastaseid lapsi on nendes leibkondades 29% juhtudest (tabel 1). Kui vähemalt üks vanem töötab Eestis, siis kuuluvad sellised vanemad sagedamini leibkondadesse, kus on kuni 6-aastaseid lapsi.

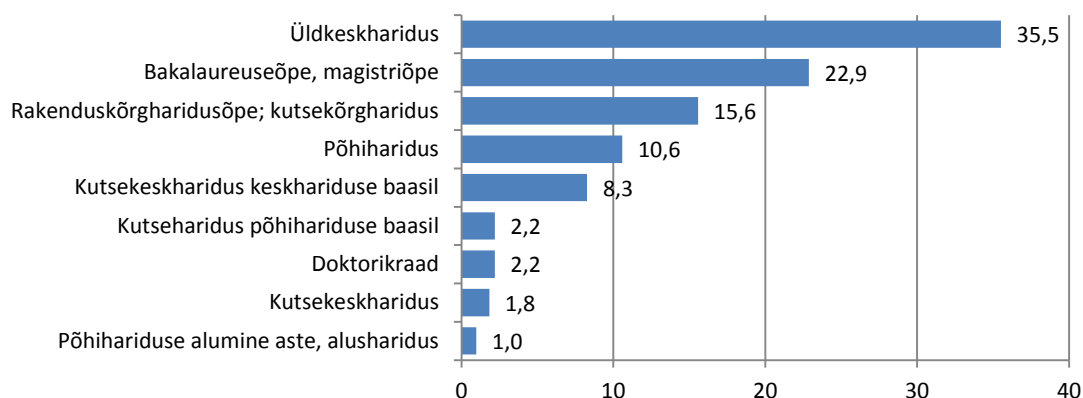
Tabel 1. Leibkondade jaotus laste vanuse järgi, välismaal töötavad vanemad ja Eestis töötavad vanemad, osakaal kõigist vanematest

	Kuni 6-aastased		7-11-aastased		12-17-aastased	
	Mõlemad vanemad välismaal	Vähemalt üks vanem Eestis	Mõlemad vanemad välismaal	Vähemalt üks vanem Eestis	Mõlemad vanemad välismaal	Vähemalt üks vanem Eestis
Ei ole vastavas vanuses leibkonnaliikmeid	58,4	43,3	71,0	62,6	53,2	60,1
On vastavas vanuses leibkonnaliikmeid	41,6	56,7	29,0	37,4	46,8	39,9

Allikas: Statistikaamet, REL 2011.

Kõige sagedamini on uuringu sihtgruppi kuuluvatel välismaal töötavatel vanematel keskharidus, samuti on välismaal töötavate vanemate seas võrdlemisi palju kõrgharidusega inimesi³ (joonis 10). Need vanemad, kes kuuluvad leibkonda, kus vähemalt üks vanem töötab Eestis, on sarnase haridustasemega – ka nende seas on kõige rohkem neid, kellel on üldkeskharidus, bakalaureuse- või magistrikraad. Võttes arvesse kõiki välismaal töötajaid, selgub, et nende seas on kõige enam kesk- ja kutseharidusega inimesi (Krusell 2013).

³ Rakenduskõrghariduse puhul on tegemist ISCED97 klassifikaatoriga 5B, kuhu kuuluvad järgmised haridustasemed: keskharidust eeldav keskeri-/tehnikumiharidus; kutsekõrgharidus; diplomiope ja rakenduskõrgharidusõpe.

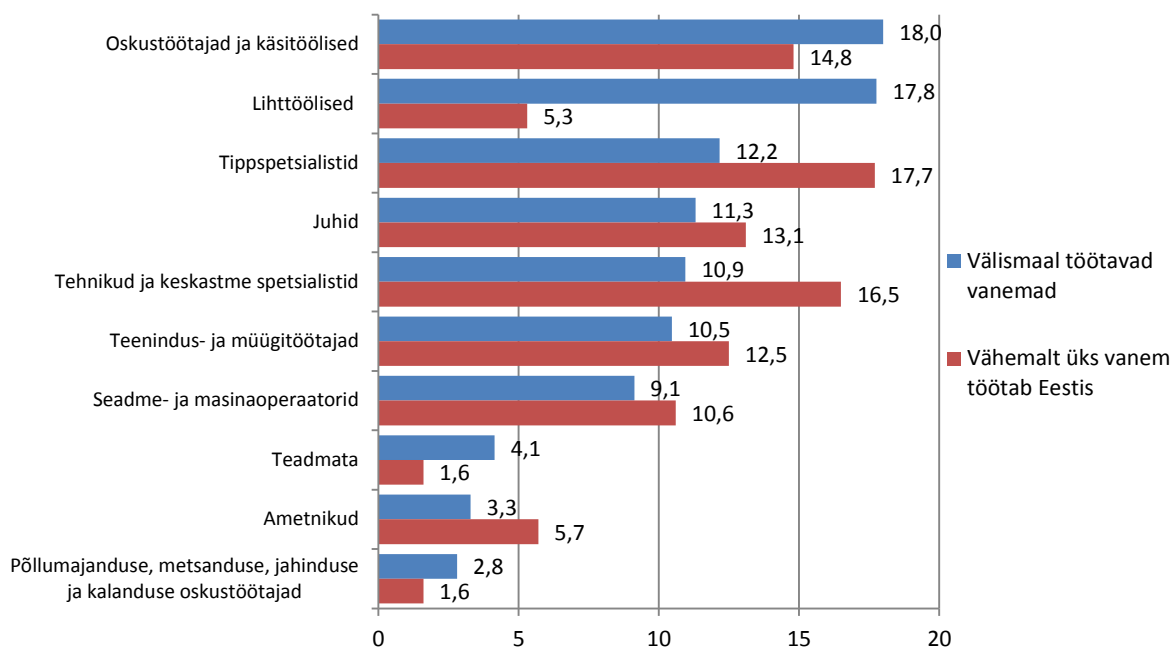

Joonis 10. Välismaal töötavad vanemad haridustaseme järgi, osakaal kõigist välismaal töötavatest vanematest (N=822).

Allikas: Statistkamet, REL 2011.

Välismaal töötavad vanemad on kõige enam hõivatud oskus- või lihttöölise ametialadel (mõlemad 18%). See tulemus viitab, et välismaale minnakse tööle peamiselt majanduslikel põhjustel, kuivõrd tegemist on ametialadega, kus Eestis on võrdlemisi madalad palgad⁴. Suhteliselt palju on välismaal töötajate seas ka tippspetsialiste ja juhte. Nende vanemate seas, kellest vähemalt üks töötab Eestis, on rohkem kõrgema ametialase positsiooniga töötajaid – tippspetsialiste. Lisaks on nende seas välismaal töötavatest vanematest enam tehnikuid ja keskastme spetsialiste (joonis 11).

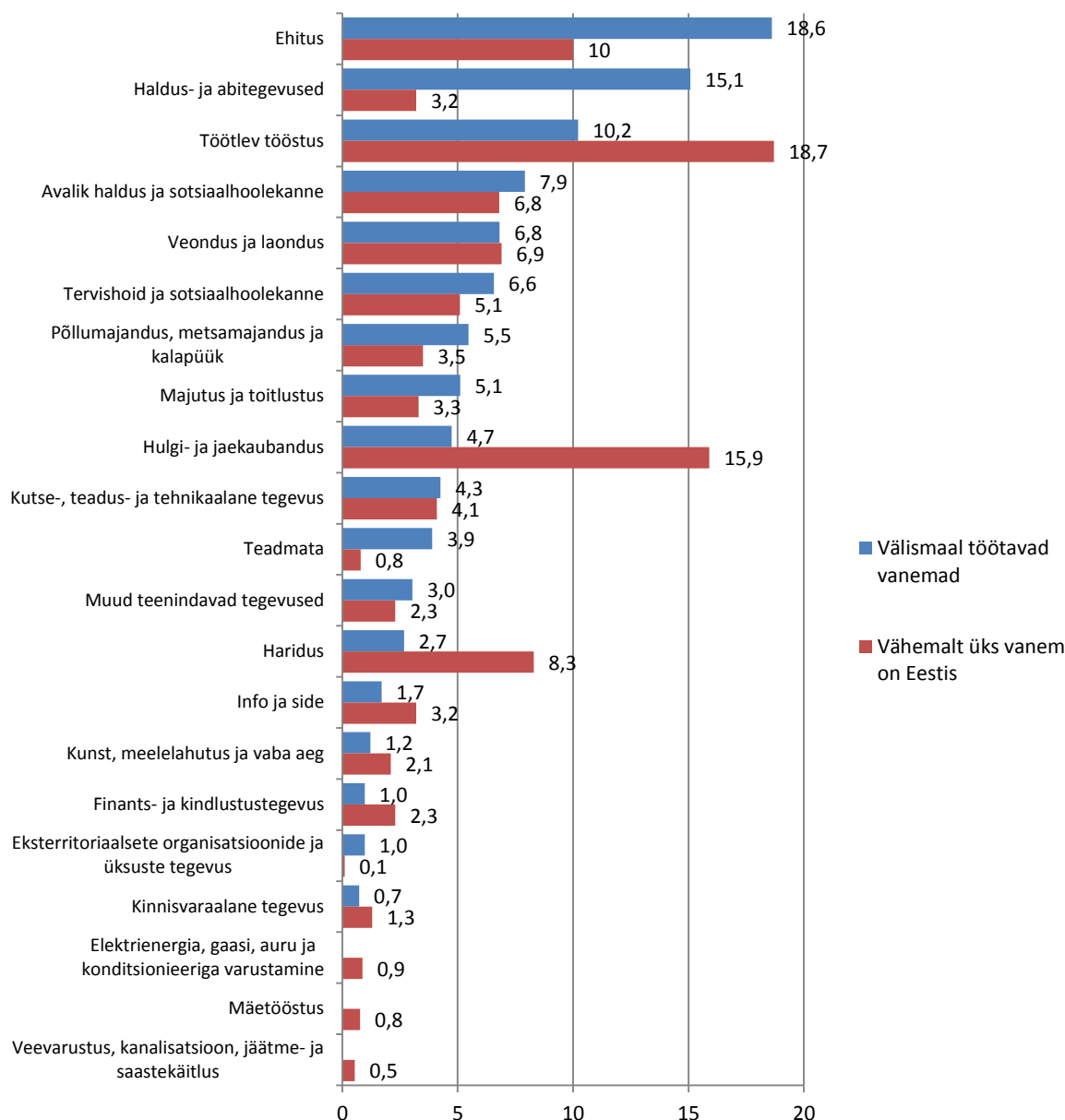
⁴ Töötasu struktuuri uuringu (2010) põhjal oli lihttöölise keskmine kuine brutopalk 456 eurot ning oskustöötajate ja käsitöölise keskmine kuine brutopalk 724 eurot. Lihttöölise palk on kõige madalam ning oskustöötajate ja käsitöölise palk on pingerivis 7. kohal. Kokku toodi välja kaheksa peamist ametiala, sõjaväelaste kohta info puudus. [<http://pub.stat.ee/px-web.2001/dialog/Saveshow.asp>].

Joonis 11. Välismaal töötavad vanemad ametiala järgi, osakaal kõigist välismaal töötavatest vanematest (N=822).

Allikas: Statistikaamet, REL 2011.

Välismaal töötatakse peamiselt tegevusaladel, mis on seotud ehituse (18,6%), haldus- ja abitegevuste (15,1%) ning töötleva tööstusega (10,2%) (joonis 12). Tuues kõrvale need vanemad, kellest vähemalt üks töötab Eestis, siis ilmneb, et kõige rohkem töötatakse töötleva tööstuse ja hulgi- ning jaekaubandusega tegelevates ettevõtetes.

Joonis 12. Välismaal töötavad vanemad ettevõtte tegevusala järgi, osakaal kõigist välismaal töötavatest vanematest.

Allikas: Statistikamet, REL 2011.

Üldiselt on käesoleva uuringu fookuses välismaal töötavad vanemad võrdlemisi sarnased kõikide teiste välismaal töötavate Eesti elanikega (aluseks Krusell 2013) vanuse, haridustaseme, ettevõtte tegevusala ning ametiala alusel. Samuti on töörande sihtriigid sarnased. Suuremaks erinevuseks on tippspetsialistide ja juhtide suhteliselt suurem osakaal välismaal töötavate vanemate seas võrreldes kõikide välismaal töötavate Eesti elanikega. Samuti on nendes leibkondades, kus mõlemad vanemad

töötavad välismaal (või üksikvanemaga leibkonna puhul vanem), **lapsed vanemad** kui leibkondades, kus vähemalt üks vanematest elab Eestis.

Teavitamine

Kuna RELi tehakse vaid kord kümne aasta jooksul ja infot nende perede kohta, kus vanemad töötavad välismaal, riiklikult ei koguta, siis ei ole võimalik anda ülevaadet, kuidas on selliste perede arv ajas muutunud. Aruteluseminarides osalenud spetsialistid olid eri arvamustel. Teatud piirkondades (nt Ida-Virumaa) on sellised peremudelid spetsialistide sõnul alles uus nähtus ning nende perede ja lastega tegelemine on kasvanud viimasel kahel või kolmel aastal. Teistes piirkondades (nt Lääne-Virumaa) arvasid spetsialistid, et tegelikkuses on kõige kriitilisem aeg möödunud ja et praegu hakkavad pered tagasi Eestisse tulema ehk kätte on jõudnud kolmas etapp. Esimene etapp oli spetsialistide hinnangul see, mil üks või mõlemad vanemad läksid välismaale tööle. Teise etapina mõistavad spetsialistid seda aega, kui vanemad hakkasid ka lapsi välismaale kaasa võtma. Kolmandaks etapiks on see, kui pered, st vanemad koos lastega tulevad Eestisse tagasi.

Kuivõrd infot selliste perede kohta ametlikult ei koguta, siis saavad spetsialistid sellistest peredest teada oma igapäevatöö käigus. Aruteluseminarides osalenud **spetsialistid – KOVi sotsiaaltöötajad, politseinikud, pedagoogid, psühholoogid ja sotsiaalpedagoogid – saavad sellistest peredest teada peamiselt siis, kui lapsel tekivad probleemid.** Info perede kohta, kes saavad hästi hakkama, üldjuhul spetsialistideni ei jõua.

Koolid saavad sellest, et lapse vanemad töötavad välismaal, sageli teada siis, kui lapsel tekivad koolis probleemid – õppeedukus langeb, ta hilineb, puudub tundidest või ei ole tal õppevahendeid – ning kool soovib neid küsimusi vanematega arutada. Intervjuueeritute sõnul on ka selliseid vanemaid, kes annavad enne sellist elumuutust koolile (eelkõige klassijuhatajale) teada, aga seda ei tehta alati. Eksperdid tõid välja ka seda, et kui lapsel märgatavaid probleeme ei esine (see tähendab, et laps käib koolis, on puhas ja toidetud), siis ei pruugita nendest lastest teada saadagi. Aruteluseminarides toodi näide, kus laps, kelle vanemad töötasid välismaal, elas pool aastat sõbra keldris ning sellest saadi teada alles siis, kui sõbra ema sellest koolis rääkis, sest lapse puhul ei pannud kool mingeid märgatavaid muutusi tähele, mistõttu ei arvatud, et lapse elus on midagi korrast ära.

Aruteluseminarides tõid kooli esindajad välja, et nad on julgustanud vanemaid vähemasti lapse klassijuhatajat sellest teavitama, kui nad plaanivad välismaale tööle minna. Osadel juhtudest hinnati, et see toimib, kuid oli ka neid kooli esindajad, kes tõdesid, et seni on tagasiside olnud napp. Intervjuud vanemate ja vanemate äraolekul laste eest hoolitsevate inimestega kinnitavad sama: intervjuueeritute seas oli neid vanemaid, kes andsid koolile (ennekõike klassijuhatajale, teisi õpetajaid ja kooli juhtkonda ei teavitatud) teada, et lähevad välismaale tööle ja lapse eest hoolitseva inimese kontakti, aga oli ka neid, kes seda teadlikult ei teinud. Viimased selgitasid, et ei pidanud seda vajalikuks ja seda vajadust ka ei tekkinud. Üks lapsevanem selgitas intervjuus, et ta ei teavitanud kooli välismaale tööleminekust, sest ta pidas seda enda isiklikuks otsuseks ega arva, et kool (ja üldisemalt teised inimesed) peaksid sellest olema informeeritud.

Koolide esindajate sõnul seab see, et nad ei ole teadlikud õpilaste vanemate välismaal töötamisest, neid keerulisse olukorda, kuna õpetajad ei oska sel juhul lapse õpiraskusi siduda stressireaktsiooniga vanemate

äraolekule ja pakkuda abisaamiseks vajalikku tuge. Kui aga lapsel tekib lisastress sellest, et ta ei saa koolis hakkama ja teda peetakse halvaks õpilaseks, siis võib see viia puudumiste ja halvimal juhul koolist väljalangemiseni või lapse tervise halvenemiseni, millest on juttu kolmandas peatükis.

Spetsialistidega läbiviidud aruteluseminarides selgus, et **politsei** puutub selliste lastega kokku siis, kui lapsed rikuvad seadust. Tüüpnäitena toodi välja olukord, kus laps (nt alkoholihoobes alaealine) on vaja seaduslikule esindajale üle anda, kuid ilmneb, et lapse vanemaid ei ole võimalik kätte saada, sest töötavad välismaal. Politseinike sõnul on nad sel juhul tõsiselt hädas, sest tekib küsimus, mida sellise lapsega teha. Alkoholihoobes või muid narkootilisi ning sõltuvust tekitavaid aineid tarvitanud last turvakodusse ei võeta. Praktikaks on laps tõsisema jooke korral viidud meditsiinasutusse. Teiseks suuremaks kokkupuute olukorraks on alaealiste komisjoni istungid, kus selgub, et pahandustesse sattunud alaealisel puudub seaduslik esindaja, sest vanem elab ja töötab suurema osa ajast välismaal. Ilma lapse seadusliku esindajata ei ole võimalik istungeid läbi viia.

Noortekeskuste töötajad tõid välja, et nemad saavad sellistest lastest teada siis, kui laps jääb õhtuti kauemaks noortekeskusesse. Üldjuhul nad sellest ise noortekeskuse töötajaga rääkima ei tule, vaid see selgub järk-järgult vestluse käigus. Leidub ka lapsi, kes käivad noortekeskuses selleks, et endale süüa teha, sest kodus ei ole kedagi, kes selle eest hoolitseks. Alati ei ole laps kodus üksi seetõttu, et vanemad on välismaal, on ka muid põhjuseid. Praktikaks on noortekeskus nende laste puhul teinud koostööd koolidega ning intervjueritute sõnul on tihti kool ja KOV sellistest lastest juba teadlikud.

Lisaks noortekeskustele puutuvad seda tüüpi perede lastega kokku laste **turvakeskused**. Ühes aruteluseminaris osaleja tõi näite, kus lapse hooldusõigus anti vanemale vennale, sest mõlemad vanemad töötasid välismaal ning noorem laps oli turvakeskuses. Samuti on mõnikord vanemad välismaale minnes ise pakkunud oma last turvakodusse.

Kui üldiselt saavad spetsialistid sellistest peredest teada tagantjärele, siis **kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötajateni** ja koolideni on mõningatel juhtudel info nende laste kohta jõudnud ennetavalt. Näitena nimetati aruteluseminaris juhtumit, kus vanemad soovisid lapse välismaalt kodumaale vanavanemate juurde elama saata ning pöördusid lastekaitsetöötaja poole, et leida selle jaoks vanavanematele suuremaid eluruumi. Mõningad pöördumised otse lastekaitsetöötaja poole on tingitud sellest, et uuritakse, millistel juhtudel (nt kui vanalt) võib last üldse üksi koju jätta. **Sellised juhtumid, kus pere ise teavitab kohaliku omavalitsust välismaale siirdumisest, on spetsialistide sõnul siiski erandlikud.**

Selleks, et tagada välismaal töötavate vanemate lapse heaolu, on oluline **eri osapoolte – vanemate, kooli/lasteaia, perearsti, KOV jne – koostöö**. Nii varasemad uuringud (nt Toth jt 2007) kui aruteluseminarides osalejad tõid välja, et kui lapsega seotud spetsialistid teavad, et tema vanemad töötavad välismaal, siis oskavad nad pöörata paremini tähelepanu lapse käitumise muutumisele ja pakkuda vajadusel nii nõustamist kui vajalikku turvavõrgustikku. Aruteluseminaridel osalenud spetsialistid kinnitasid uuringute tulemust (Cheianu-Andrei jt 2011; Toth jt 2007; Toth jt 2008; Pärna jt 2008; *Capacity Building Action ...* 2010), et **vanemad üldjuhul ei anna enne välisriiki töölemist sellest teada ei koolile, kohalikele omavalitsusele, perearstile ega teistele lapsega tegelevatele spetsialistidele**. Eesti kogemus näitab, et koolides teavad sellest vahel klassijuhatajad, kuid enamasti mitte aineõpetajad (Kartau 2013).

Väikeses kohas toimib lastega kokkupuutuvate spetsialistide **koostöö** sellistel juhtudel suhteliselt hästi ja kiiresti. Aruteluseminaride osalejad tõid näiteid, kus politsei, kool ja KOV teevad tihedat koostööd. Samas ei tunne noorsoopolitseinik või lastekaitse spetsialist enamasti kõiki oma piirkonna lapsi ja peresid. Suuremates piirkondades ei pruugi info nii operatiivselt ja koostöökeskselt liikuda. KOVi lastekaitse spetsialistid tõid aruteluseminaridel välja, et sageli annavad koolid liialt hilja teada, et laps ei käi koolis. Üks põhjus võib siin olla koolide pearahasüsteem, kuid tagajärjeks on see, et spetsialistid saavad suure hilinemisega teada, et laps on omapead ja vajaks abi.

Üldiselt ei näinud pered, et laiemalt riik ja kitsamalt KOV saaks neid sellises elukorralduses aidata. Fookusgrupi aruteludes leidsid spetsialistid, et kui vanemad teevad otsuse välismaale tööle minna ning lapsed jäävad Eestisse, siis on **oluline kooli ja ka lastekaitse spetsialistide teavitamine**, et ennetada võimalikke probleeme ning nad saaksid peresid vajadusel abistada (vt ka ptk 1). Ekspertide hinnangul on võimalik probleeme ennetada, kui koolipersonal saaks nendest peredest ja lastest varem teada. Koolipsühholoogide ning õpetajate hinnangul on koolid igati valmis neid lapsi ära kuulama ja täiendavalt aitama. Intervjueeritud pered ei olnud kohalike omavalitsuste spetsialistide oma elukorralduse muutusest teavitatud ega näinud ka selleks vajadust. Siin ilmneb tegelikkuses oluline lõhe: spetsialistid leiavad, et teavitamine on oluline ning pered peavad seda isiklikuks otsuseks ja teavitamist mitte vajalikuks. Näiteks üks intervjueeritud lapse eest hoolitsev isik tõi välja, et ta ei tea, kuidas kohalik omavalitsus oleks siin abistada saanud:

„Ma küll ei kujuta ette, et kuidas mingisugused võõrad, kõrvalised inimesed saaksid selles asjas aidata. Võibolla tõesti äkki neis peredes, kus tõesti lapsed täiesti omapead on. Võibolla seal. Aga meie puhul ... Mina olin olemas ja ma ei tundnud küll mingisugust puudust või vajadust mingisuguse kõrvalise abi või nõu järele. Mis nõu? Mina üritasin ka oma lastele, oma tütrele nõu anda, aga nemad olid oma otsuse teinud ja kui nad ei kuulanud mind, siis veel vähem oleksid nad kuulanud mingisuguseid sotsiaaltöötajaid või kedagi sellist.“

(laste eest vanemate äraolekul hoolitsenud isik)

2. ÕIGUSLIK ANALÜÜS

Alljärgneva õigusliku analüüsi eesmärgiks on selgitada, **kas ja kuidas tagab kehtiv õigus lapse heaolu olukorras, kus laps on jäänud elama Eestisse, kuid tema üks või mõlemad vanemad töötavad välisriigis**. Selleks antakse ülevaade asjasepuutuvast kehtivast õigusest ning analüüsitakse, milliseid võimalusi annab kehtiv õigus sellisesse olukorda sattunud lapse kaitseks ning millised on kitsaskohad.

Analüüsis käsitletakse esmalt lapse õiguslikku positsiooni üldiselt ning lapse õiguste ja huvide kaitse põhimõtteid kehtivas õiguses, et selgitada, millises õiguslikus olukorras on laps, kelle üks või mõlemad vanemad on asunud välisriiki tööle, ning milliseid õiguslikke probleeme võib see lapse seisukohalt endaga kaasa tuua, sh millised lapse olulised huvid võivad jääda kaitseta vanemate välisriiki tööle asudes.

Seejärel käsitletakse vanemate õigusi ja kohustusi lapse õiguste ja huvide kaitsel üldiselt ning analüüsitakse, millised on vanemate võimalused korraldada õiguslikult lapse eest hoolitsemine ajal, mil üks või mõlemad vanemad viibivad välisriigis, ning milliseid õiguslikke probleeme võib tekitada see, kui vanemad jätavad välismaale tööle asudes lapse elu õiguslikult korraldamata.

Lapse heaolu tagamise viimase võimalusena analüüsitakse avaliku võimu (riigi ja kohaliku omavalitsuse), aga ka kogu ühiskonna rolli lapse heaolu tagamisel. Selleks analüüsitakse seaduses sätestatud avaliku võimu meetmeid perekonna toetamiseks ja perekonnaellu sekkumiseks, et tagada lapse heaolu, sh olukorras, kus lapse üks või mõlemad vanemad on asunud tööle välisriiki ning jätnud lapse kolmanda isiku hoolde või üksi.

Arvestades uuringu mahtu on analüüsis piiratud teemaga puutumuses olevate kehtivate seaduste ja teemakohase Riigikohtu praktika analüüsimisega ning kehtiva õiguse tõlgendamisel lähtunud muuhulgas Eesti perekonnaõigusele lähedase Saksa perekonnaõiguse käsitlustest.

2.1. Lapse õiguslik positsioon ja kaitsevajadus

Õiguskorras käsitatakse last (kuni 18-aastast isikut, alaealist) erilise õigussubjektina, kes vajab oma vaimse ja kehalise ebaküpsuse tõttu ühiskonnas erilist hoolt ja kaitset ning kelle õiguslik seisund on seetõttu täisealistest isikutest erinev. Seda arvestades on nii ÜRO lapse õiguste konventsioonis (LÕK) kui ka Eesti Vabariigi lastekaitse seaduses (LaKS) sätestatud põhimõte, et **õiguskorras tuleb tagada lapse arenguks ja heaoluks vajalik kaitse ja hoolitsus**. Ka Eesti Vabariigi põhiseaduse (PS) § 27 lg 4 järgi tuleb seadustes tagada laste kaitse, millest tulenevalt on ühest küljest riigil objektiivne kohustus tagada laste kaitse ning lapsel kui põhiõiguse kandjal õigus saada riigilt kaitset, st riik peab sätestama seadustes lapse kaitseks vajalikud abinõud (PS kommenteeritud väljaanne, PS § 27 lg 4 kommentaar, p 37, lk 359).

Kehtivas õiguses on lapse kaitseks lapse iseseisev osalemine õigussuhetes piiratud ning õiguselus osalemiseks tuleb talle üldjuhul osutada kõrvalist abi. **Laps on küll õiguste ja kohustuste kandja, kuid ei saa neid iseseisvalt teostada**. Nii võib laps nt tsiviilõigussuhetes kanda küll tsiviilõigusi ja kohustusi, kuid ebaküpsuse tõttu käsitletakse teda tsiviilõiguses piiratud teovõimega isikuna, mistõttu ei saa laps üldjuhul kujundada oma tahte kohaselt ise teda puudutavaid tsiviilõigussuhteid, sh teha iseseisvalt kehtivaid

tahteavaldusi ja sõlmida lepinguid, ning vajab selleks esindajat⁵. Ka tsiviilõigussuhetest tekkivate vaidluste lahendamisel kohtumenetluses saab laps küll olla tsiviilkohtumenetluses menetlusosaline, kuid ei saa üldjuhul iseseisvalt kohtumenetluses osaleda ega oma menetlusõigusi teostada (vt TsMS § 202 lg 2). Sama kehtib põhimõtteliselt ka suhetes riigiga, millest tulenevalt ei saa laps üldjuhul osaleda ka haldusmenetluses (HMS § 12) ega halduskohtumenetluses ja vajab oma õiguste teostamiseks esindaja abi (vt HKMS § 25). Lapse piiratud õiguslikust positsioonist lähtutakse ka muudes õigusaktides, kus on lapse iseseisvalt õiguskäibes osalemist täpsustatud, kuid lähtutud samuti põhimõttest, et last peab õiguste teostamisel aitama üldjuhul täiskasvanud teovõimeline esindaja⁶.

Erilise õigussubjektina saab last õiguskorras käsitada ka siis, kui ta paneb toime mõne õigusvastase teo. Kui laps tekitab teisele isikule õigusvastaselt kahju, siis üldjuhul (eelkõige alla 14-aastane) laps enda tekitatud kahju eest ei vastuta ja tema eest vastutavad üldjuhul tema vanemad või eestkostja (VÕS § 1052-1053). Väärteo või kuriteo toimepanemise korral ei ole alla 14-aastane alaealine süüvõimeline (KarS § 33) ning nii väärteomenetluses kui ka kriminaalmenetluses on alaealise kohta sätestatud alaealise eripärast tulenevalt mitmeid erisusi ning alaealise mõjutamiseks kehtestatud erimeetmed (alaealise mõjutusvahendite seadus). Samuti on erisätted puhuks, kui laps paneb toime õigusrikkumisi, mille tagajärjel tuleb ta üle anda seaduslikele esindajatele või neid teavitada (korrakaitse seadus).

Seega on õiguskorras tunnustatud põhimõte, et üldjuhul saab laps osaleda õigussuhetes esindaja abil ning võib seda teha iseseisvalt üksnes siis, kui see on lapse arengutaset arvestades seaduses selgelt sätestatud⁷. Arvestades lapse arengutaset võib lisaks ka kohus vähemalt 15-aastase lapse piiratud teovõimet laiendada, kui lapse seaduslikud esindajad on sellega nõus ja/või kui see on lapse huvides, otsustades, milliseid tehinguid võib laps ise teha (TsÜS § 9). Seega saab laps erandina teostada teatud õigusi iseseisvalt ka enne täisealiseks saamist ning kui tema arengutase seda võimaldab, saab lapse iseseisva õiguskäibes osalemise õigust kohtu kaudu laiendada, mille tulemusena ei vaja laps seadusliku esindaja abi kohtu määratud toiminguteks.

Lisaks erinevates õigussuhetes osalemisele vajab laps oma vaimse ja füüsilise ebaküpsuse tõttu ka arenguks ja kasvamiseks igapäevast juhendamist, hoolt ja abi. Kehtiva õiguse järgi on igal lapsel mh õigus arengule ja heaolule ning lastel on võrdne õigus saada abi ja hooldust ning areneda, sõltumata perekondlikust staatusest (LakS § 8 ja 10). Lapse loomulikuks arengu- ja kasvukeskkonnaks on perekond (LakS § 24 lg 1, LÕK art 3) ning perekond, eelkõige vanemad, on ka need, kes peavad lapse arengu ja

⁵ Vt õigusvõime kohta TsÜS § 7 lg 2, teovõime kohta TsÜS § 8 lg 2 teine lause ning tehingute kehtivuse kohta TsÜS § 10-12.

⁶ Nt sündinud lapse isaduse omaksvõtt seadusliku esindaja nõusolekul (PKS § 88); töölepingu sõlmimine seadusliku esindaja nõusolekul (TLS § 7–8); raseduse katkestamine eestkostja nõusolekul (RKSS § 5); alla 15-aastase lapse isikut tõendava dokumendi väljastamine seaduslikule esindajale (ITDS § 12¹); tervishoiuteenuse osutamine üldjuhul seadusliku esindaja nõusolekul – (VÕS § 766); vabatahtliku psühhiaatrilise abi andmine seadusliku esindaja nõusolekul (PsAS § 3) jt.

⁷ Nt taskurahaga tehtud tehingud (TsÜS § 11 lg 3 p 2 ja § 12 lg 2); vähemalt 15-aastase lapse isikut tõendava dokumendi väljaandmisega seotud toimingud (ITDS § 10 lg 3); vähemalt 15-aastase vanemliku hoolitsuseta lapse õigus taotleda ise peretoetusi (RPTS § 15 p-d 3 ja 4); vähemalt 15-aastase lapse osalemine tsiviilkohtumenetluses kõrvuti seadusliku esindajaga (TsMS § 202 lg 2 teine lause); vähemalt 14-aastase lapse iseseisev kaebeõigus hagita perekonnaasjas (TsMS § 553).

heaolu ning lapse eest hoolitsemise esmajärjekorras tagama (PS § 27 lg 3)⁸. Vanematel on põhiseadusest tulenev põhikohustus kasvatada oma lapsi ja nende eest hoolitseda ja lastel vastav põhiõigus saada hoolitsust eelkõige oma vanematelt (PS kommenteeritud väljaanne, PS § 27 lg 3 kommentaar, p-d 28–30, lk 356–357). Sellest tulenevalt on ka kehtivas õiguses sätestatud, et lapse arengu ja heaolu eest peavad hoolitsema tema vanemad, seda eelkõige hooldusõigusest tulenevat lapse eest hoolitsemise kohustust täites ja last esindades, last ülal pidades, aga ka hooldusõiguse puudumise korral lapse arengut lapsega suheldes toetades⁹.

Ülaltoodust tulenevalt on lapse seisukohalt oluline, et **lapsele oleks tagatud nii igapäevane hoolitsus ja abi kui ka tema esindamine suhetes teiste isikutega**. Kui lapse vanem asub tööle välisriiki, jättes lapse elama Eestisse, on oht, et laps jääb ilma vajalikust igapäevasest hoolitsusest ja toetusest ning lapse osalemine õigussuhetes võib olla oluliselt takistatud, kuna lapse heaolu eest vastutav isik viibib eemal¹⁰. **Lapse huvide kaitseks tuleb seega vanemal ka välisriiki tööle asudes tagada lapsele nii igapäevane faktiline hoolitsus ja tema kasvatamine, lapse arenguks vajalikud rahalised vahendid kui ka lapse esindamine erinevates õigussuhetes.**

2.2. Vanem lapse õiguste ja huvide kaitsjana

Kuigi ülalmärgitu kohaselt on vanematel põhiseadusest tulenev kohustus oma laste eest hoolitseda ja neid kasvatada, tulenevad kehtiva õiguse järgi vanemate ja laste vastastikused õigused ja kohustused vanemate ja laste põlvnemisest, mis on seaduses sätestatud korras kindlaks tehtud (PKS § 82). Seega **saab lapse heaolu eest õiguslikult vastutada üksnes lapse seaduslik vanem**, s.o vanem, kellest lapse põlvnemine on perekonnaseaduses sätestatud alustel kindlaks tehtud ning kes on vanemana rahvastikuregistrisse kantud (PKTS § 22, 25). Lapse bioloogiline vanem, kellest lapse põlvnemine ülalmärgitu kohaselt kindlaks tehtud ei ole, ei ole õiguslikus mõttes vanemliku vastutuse kandja.

Suhetes lapsega on seaduslikul vanemal kehtiva õiguse järgi eelkõige kohustus rahuldada lapse vajadusi (ülalpidamiskohustus, PKS § 96), kohustus ja õigus lapsega suhelda (suhtlusõigus, PKS § 143) ning üldjuhul ka kohustus ja õigus hoolitseda lapse heaolu ja vara eest ning otsustada lapsega seotud asju (hooldusõigus, PKS § 116), millega kaasneb lapse kui piiratud teovõimega isiku seadusliku esindaja positsioon suhetes kolmandate isikutega (esindusõigus, PKS § 120). Seega on lapse seaduslikud vanemad kehtiva õiguse järgi kohustatud põhimõtteliselt nii lapse heaolu eest igapäevaselt hoolitsema kui ka abistama teda esindajana õiguste teostamisel erinevates õigussuhetes¹¹.

⁸ Vt ka Riigikohtu 11. detsembri 2013. a määrus tsiviilasjas nr 3-2-1-154-13, p 14, 4. detsembri 2013. a määrus tsiviilasjas nr 3-2-1-142-13, p 15, 14. novembri 2012. a määrus tsiviilasjas nr 3-2-1-121-12, p 15; 4. mai 2011. a määrus tsiviilasjas nr 3-2-1-13-11, p 14.

⁹ Vanema hooldusõigus – PKS § 116; vanema ülalpidamiskohustus - PKS § 97; vanema suhtlemiskohustus PKS § 143.

¹⁰ Seejuures tuleb igal üksikul juhul hinnata välisriiki tööle asumise asjaolusid, muuhulgas töösuhte õiguslikku korraldust (välislähetus, töö- või teenistusleping välisriigis) ja kestust (tähtajatu, tähtajaline), töö iseloomu (osaline kaugtöö võimalus, perioodiline töö) jt asjaolusid, mis võivad mõjutada vanema õiguste ja kohustuste täitmist.

¹¹ Vrd ülal lapse õiguslik positsioon ja kaitsevajadus.

Olulisima osa vanemlikust vastutusest moodustab vanema hooldusõigus¹², mis kehtiva õiguse järgi on tinglikult jagatud isiku- ja varahooldusõiguseks (PKS § 116 lg 2). Isikuhooldusõigus hõlmab eelkõige vanema kohustust tagada lapse heaolu ja eakohane areng, sh vanema kohustust last kasvatada, tema järele valvata, määrata tema viibimiskoht ja suhtlusringkond (PKS § 124 lg 1 ja § 126 lg 2). Hooldusõigusliku vanema õigus määrata lapse viibimiskohta ja suhtlusringkonda hõlmab muuhulgas ka vanema õigust määrata, kus ja kellega koos laps elab, mis määrab omakorda ära selle, kes last kasvatab ja tema eest hoolitseb¹³. Varahooldusõigus hõlmab eelkõige vanema kohustust tagada lapse varaliste õiguste ja huvide kaitse, sh kohustust valitseda lapse vara ja esindada last varalistes suhetes (PKS § 127).

Kui lapse ülalpidamiskohustus ja suhtlemisõigus tulenevad vanemale seadusest automaatselt tema seadusliku vanema staatuse tõttu, siis hooldusõigus ei pruugi vanemale tervikuna või osaliselt kuuluda. Kehtivas õiguses on lapse huve silmas pidades sätestatud hooldusõiguse paindlik regulatsioon, mille järgi peaks vanemale kuuluma hooldusõigus vastavalt sellele, kas ja millises ulatuses vanem tegelikult lapse kasvatamises osaleb ja hooldusõigust teostab¹⁴.

Kehtiv õigus soosib siiski vanemate ühist hooldusõigust ning lapse sünni järel peaksid vanemad üldjuhul saama ühise hooldusõiguse, v.a juhul, kui lapsel on ainult üks seaduslik vanem või kui vanemad, kes ei ole omavahel abielus, soovivad ühe vanema ainuhooldusõigust (PKS § 117). Vanema õiguslik positsioon hooldusõiguse osas võib ka hiljem muutuda, kuid igasuguste hooldusõiguse muudatuste tegemine toimub rangelt kohtu kaudu, st vanemad ei saa ühepoolse tahteavalduse ega omavahelise kokkuleppega hooldusõigust muuta¹⁵. Vanema algatusel on kehtivas õiguses sätestatud võimalus taotleda kohtult ühise hooldusõiguse korral lapse elu puudutava(te) olulis(t)e küsimus(t)e¹⁶ ainuotsustus- ja esindusõigust (PKS § 119), mille korral säilib muus osas vanemate ühine hooldusõigus. Ulatuslikumate muudatuste tegemiseks saab vanem taotleda ka ühise hooldusõiguse lõpetamist (PKS § 137) või taastamist (PKS § 123¹ lg 3), ainuhooldusõiguse üleandmist (PKS § 138) või taastamist (PKS § 123¹ lg 1), sh nii täielikult kui ka osaliselt. Last pikemaks ajaks muu(de) isiku(te) hoolde andes saab vanem taotleda ka last tegelikult hooldavale isikule (kasuvanemale) otsustusõiguse (ja ühes sellega ka esindusõiguse) üleandmist (PKS § 122 lg 2¹⁷), kuid võõrasvanema (vanema abikaasa) kohta sama võimalust sätestatud ei ole¹⁸.

¹² Hooldusõiguse kontseptsiooni kohta vt ka: Espenberg jt (2013, lk 23-24); Lillsaar (2013), Arrak (2011, lk 6-11).

¹³ Vt: Riigikohtu 7. juuni 2011. otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-45-11, p 17.

¹⁴ Lähemalt hooldusõiguse paindliku käsitluse kohta: Gernhuber, Coester-Waltjen (2008). Ka perekonnaseaduse eelnõu seletuskirja kohaselt (lk 32) peaks hooldusõigus kuuluma vanemale niivõrd, kui võrd see vanem tegelikult lapse kasvatamises osaleb.

¹⁵ Vt PKS § 119, § 122 lg 2, § 123 lg 2, § 123¹, § 134-136, § 137-138 ja § 140

¹⁶ Nt lapse viibimiskoht, ravi, haridustee jne. Vt ka: Riigikohtu 7. juuni 2011. a otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-45-11, p 19.

¹⁷ Kuigi viidatud sättest ei tulene otseselt, et kasuvanem saab otsustusõiguse üleandmise korral ka last esindada, tuleneb see analüüsi autori arvates PKS mõttest koosmõjus teiste otsustusõigust ja esindusõigust reguleerivate sätetega, mille kohaselt annab teatud küsimuste otsustusõigust üldjuhul ka õiguse last neis küsimustes esindada.

¹⁸ PKS § 122 lg 3 järgi ei loeta vanemaga abielus olevat isikut kasuvanemaks sõltumata sellest, kas võõrasvanem kasvatab last koos vanemaga või omaette perekonnas. Kuna PKS-s ei ole sätestatud võõrasvanemale abikaasa lapse suhtes õigusi ega kohustusi, ei ole analüüsi autori arvates põhjendatud käsitada teda kasuvanemast erinevalt, eelkõige olukorras, kus ta kasvatab last ilma seadusliku vanemata, s.o omaette perekonnas. Praegune regulatsioon annab nt küll endisele elukaaslasele (omaette perekonnas) kasuvanema positsiooni, kuid lahus elavale abikaasale mitte.

Nimetatud muudatusi saab kohus teha üksnes vanema(te) avalduse alusel, mitte omal algatusel¹⁹ ning kohus otsustab muudatuste tegemise üle kõiki asjaolusid ja asjast puudutatud isikute õigustatud huve arvestades lapse huvide kohaselt (PKS § 123 lg 1). Ühist hooldusõigust omavad vanemad peavad hooldusõigust teostama üksmeeles, st vanemad peavad otsustama ühiselt last puudutavaid küsimusi ning neil on ka lapse ühine esindamise õigus (PKS § 120 lg 1 teine lause). Ainuhooldusõiguslikul vanemal on õigus teostada hooldusõigust, sh esindada last suhetes kolmandate isikutega üksi (PKS § 120 lg 2 p 1).

Kui lapse seaduslikul vanemal ei ole ülalmärgitu kohaselt hooldusõigust, on vanemal ometi kohustus tagada lapse ainealine heaolu ülalpidamiskohustust täites ning osaleda lapse arengus ja kasvatamisel suhtlusõigust teostades ning lapsega koos viibides on sellisel vanemal ka õigus otsustada lapse elu puudutavaid igapäevaelu küsimusi, mitte aga lapse elu puudutavaid olulisi küsimusi, mille otsustus õigus on lapse hooldusõiguslikul vanemal (PKS § 145 lg 4).

Ülalmärgitud **arvestades sõltub lapse õiguste kaitse ühe või mõlema vanema välisriiki tööle asumise korral eelkõige sellest, milline on lapse vanema(te) õiguslik positsioon vanemana, sh hooldusõiguse kuulumisest vanema(te)le**. Seejuures asjaolu, et vanem asub lapsest eraldi elama, ei muuda tema hooldusõigust²⁰. Seega **säilib hooldusõiguslikul vanemal ka välisriiki tööle asumise kohustus last kasvatada ja tema eest hoolitseda, sh korraldada lapse elu ja määrata lapse elukoht**²¹. Lapse elukoha muutmise või säilitamise üle otsustades tuleb vanematel silmas pidada lapse igakülgset heaolu ja langetada otsus lähtudes sellest, mis on lapsele parim (PKS § 118 lg 1 ja § 123 lg 1). Kuna lapse loomulikuks kasvukeskkonnaks on perekond, siis on üldjuhul lapse parimates huvides säilitada senised perekondlikud suhted ja stabiilne kasvukeskkond. Lisaks tuleb vanema hoolitseda enda ja oma alaealiste laste elukoha aadressi õigsuse eest rahvastikuregistris.²²

Kui lapsel on kaks seaduslikku ühise hooldusõigusega vanemat, kellest üks asub välisriiki tööle, saab lapse õigusi ja huve kaitsta lapsega Eestisse elama jääv teine hooldusõiguslik vanem. Sellisel juhul ei jää laps vanemliku hoolitsuseta, sest tema eest hoolitseb Eestisse jäänud vanem, kuid lapse esindamine võib vanemate ühise esindusõiguse tõttu olla takistatud, mistõttu võivad lapse huvid jääda ühe vanema eemaloleku tõttu kaitseta olukorras, kus nõutakse mõlema vanema ühist esindamist²³. Selle vältimiseks võiksid vanemad ühe vanema välismaale tööle asumise eel vaadata üle ühise hooldusõiguse vajalikkuse ning lasta teha vajadusel hooldusõiguses muudatusi vastavalt sellele, milliseid õigusi kumbki vanem ühe vanema välisriiki lahkumise järel lapse suhtes tegelikult teostab ja milliseid kohustusi täidab ning milline õiguste ja kohustuste jaotus tagab vanemate lahuselu korral lapse huvides parima lahenduse²⁴. Seejuures

¹⁹ Vt TsMS § 476 koosmõjus ülalviidatud PKS sätetega.

²⁰ Riigikohus on viidanud, et vanemate ühine hooldusõigus säilib ka siis, kui vanemad asuvad eraldi elama. Vt Riigikohtu 7. juuni 2011. a otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-45-11, p 20.

²¹ Ka TsÜS § 15 lg 1 järgi loetakse lapse elukohaks tema vanemate elukoht või selle vanema elukoht, kellega laps koos elab, kuigi üldjuhul loetakse isiku elukohaks TsÜS § 14 lg 1 järgi koht, kus isik alaliselt või peamiselt elab.

²² RRS § 39¹ sätestab üksnes isiku kohustuse, kuid vastutust selle kohustuse rikkumise puhuks kehtiv õigus ette ei näe. Vt ka Seletuskiri rahvastikuregistri seaduse muutmise seaduse eelnõu (485 SE) teise lugemise juurde.

²³ Kuigi PKS § 120 lg 7 järgi eeldatakse teise vanema nõusolekut, kui üks vanem esindab last üksi, ei tähenda see seda, et vanem saab last alati üksi esindada. Tegemist on seaduses sätestatud eeldusega, mille saab ümber lükata ning PKS § 120 lg 1 sätestab siiski ühise esindusõiguse, mistõttu võib õigussuhtes osaleja alati nõuda teise vanema osalust last esindades. Vt ka Riigikohtu 26. juuni 2013. a otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-18-13, p 17.

²⁴ Vt PKS § 137 lg 1 ja Riigikohtu 7. juuni 2011. a otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-45-11, p-d 20-21.

on võimalik ühine hooldusõigus lõpetada vajaduse korral üksnes osaliselt või üksnes teatud ajaks²⁵. Kui välisriigis töötamise aega ja intensiivsust arvestades ei ole siiski mõistlik ega lapse huvides vanemate ühist hooldusõigust täielikult ega osaliselt lõpetada, tuleks kaaluda lapse esindamise korraldamist vanemate vahel muul viisil, et lapse huvid ei jääks kaitseta ühe esindusõigusliku vanema äraoleku tõttu²⁶.

Olukorras, kus välisriiki asuvad tööle lapse mõlemad ühise hooldusõigusega vanemad, tuleb ümber vaadata nii lapse igapäevase hoolduse korraldamine kui ka lapse esindamine, kuna vanemad, kes seda seaduse järgi on kohustatud tegema, viibivad lapsest eemal ega saa oma õigusi teostada. Kui vanemate välisriiki kolimine on möödapääsmatu, kuid lapse huvides ei ole tema elukohta muuta, tuleb vanematel kui lapse heaolu eest vastutavatel isikutel korraldada selleks asjaks turvaliselt lapse elu, sh tagada lapsele igapäevane hoolitsus muu(de) isiku(te) (kasuvanema(te)) poolt ning anda lapse eest hoolitsevale isikule (kasuvanemale) lapse esindamise õigus vähemalt sellises ulatuses, et lapse õigused ja huvid ei jääks vanemate äraoleku ajal kaitseta. **Sellest tulenevalt tuleks olukorras, kus vanemad soovivad välisriigis töötamise ajaks säilitada hooldusõiguse, tagada last muu(de) isiku(te) hoolde jättes last hooldava(te)le isiku(te)le lisaks seaduses sätestatud igapäevaasjade otsustus- ja esindusõigusele (PKS § 146 lg 1) ka (vajalikus ulatuses) lapse elu puudutavate oluliste asjade otsustus- ja esindusõigus (PKS § 122 lg 2).** Arvestades lapse vanust (vähemalt 15-aastane) ja arengutaset (piisavalt küps ise oma elu korraldama) võib sellisel juhul tulla kõne alla ka lapse iseseisva elu alustamine ühes tema teovõime laiendamisega (TsÜS § 9), mille tulemusena ei vaja alaealine enam laiendatud teovõime ulatuses vanemaid ega kasuvanemaid seaduslike esindajatena²⁷. Lapse elu ülalmärgitu kohaselt korraldamata jätmise võib anda alust avalikule võimule perekonnaellu lapse huvides sekkuda²⁸.

Sama olukord on põhimõtteliselt ka siis, kui välisriiki asub tööle lapse vanem, kellel on ainuhooldusõigus. **Sellisel juhul tuleks aga alternatiivselt kasuvanematele kaaluda ka võimalust jätta laps teise seadusliku vanema hoolde ja teha vastavalt muudatusi ka vanemate hooldusõiguses²⁹, kui see vastab lapse parimatele huvidele.**

Kokkuvõtteks **tuleb hooldusõiguslikel vanema(te)l välisriiki tööle asudes tagada lapse turvaline elu, sh korraldada nii lapse igapäevaste vajaduste rahuldamine ja lapse eest hoolitsemine kui ka lapse esindamise küsimus.** Lisaks on oluline silmas pidada, et vanemal säilib ka last kasuvanemate hoolde jättes ja hooldusõiguse muudatuste korral lapse ülalpidamiskohustus (PKS § 96) ning kohustus lapsega suhelda (PKS § 143).

²⁵ Riigikohus on möönnud, et vanemale saab mh anda ainuhooldusõiguse ka ajaks, mil teisel vanemal ei ole faktilise takistuse (sh eemalviibimise) tõttu võimalik hooldusõigust teostada. Vt: Riigikohtu 7. juuni 2011. a otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-45-11, p 21.

²⁶ PKS § 120 lg 1 viimase lause järgi võivad hooldusõiguslikud vanemad leppida kokku ühise esindusõiguse teostamise korraldamises. Viidatud säte jõustus 9.07.2014 ning praktika selle sätte alusel ei ole veel kujunenud, kuid seaduse seletuskirja kohaselt ei tähenda ühine esindusõigus tingimata seda, et last esindades on igal juhul vajalik vanemate isiklik samaaegne tahteavaldus, st vanemad korraldavad ise esindamise teostamise. Seega võib vanem teha lapse esindamiseks tahteavalduse ka varem; võimalik, et lubatud on ka teise vanema volitamine. Vt Seletuskiri perekonnaseaduse muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse eelnõu juurde (546 SE), lk 11.

²⁷ PKS § 121 järgi ei kehti vanema hooldusõigus nende toimingute puhul, mida alaealine võib teha iseseisvalt.

²⁸ Vt all avaliku võimu roll lapse õiguste ja huvide kaitsel.

²⁹ Sh taastada ühine hooldusõigus osaliselt või täielikult (PKS § 123¹ lg 3) ja korraldada lapse esindamise küsimus omavahel (PKS § 120 lg 1 kolmas lause) või anda last hooldama jäävale vanemale üle ainuhooldusõigus (PKS § 138).

2.3. Avaliku võimu roll lapse õiguste ja huvide kaitsel

Kuigi perekonnaautonoomia põhimõttest (PS § 27 lg 1 ja § 26 esimene lause) tulenevalt on eelkõige vanematel õigus ja kohustus oma lapsi kasvatada ja nende eest hoolitseda, on ka avalikul võimul kohustus tagada laste kaitse (PS § 27 lg 4, sh laste kaitse oma vanemate vastu)³⁰ ja perekonna toimetulek (sh hoolitsus vanemliku hooleta laste eest)³¹. Samuti võib avalik võim erandina sekkuda perekonnaellu, sh vanema ja lapse vahelistesse suhetesse³². Seega **on avalikul võimul eelkõige kohustus tagada lapse perekondlik kaitse ja toetada lapse perekonnas kasvamist, teisalt aga ka kohustus võtta tarvitusele meetmed ohtu sattunud või perekondliku hoolitsuseta jäänud lapse kaitseks.**

Lapse perekonnas kasvamise toetamiseks on kehtivas õiguses sätestatud nii lapsele kui ka vanematele mitmeid toetavaid meetmeid, sh erinevad rahalised toetused³³, maksusoodustused³⁴, töö ja pereelu ühildamise meetmed³⁵ ning muud mitterahalised lapse kasvatamist toetavad meetmed³⁶.

Erinevaid soodustusi või toetusi on õigus saada lapsel, vanemal või perekonnal. Üksnes lapsele mõeldud toetusi on üldjuhul õigus taotleda vanemal ja eestkostjal, seaduses sätestatud juhul ka lapse lepingulisel hooldajal või kasuvanemal. Vanemale mõeldud toetuste ja soodustuste saamise õigus on üldjuhul last kasvataval vanemal, kuid mõnedel juhtudel vanemal, sõltumata lapse kasvatamisest, või last ülalpidaval vanemal. Seejuures ei tulene kehtivast õigusest üheselt, kas toetavaid meetmeid on õigus lapse nimel taotleda või saada lapse seaduslikul vanemal igal juhul või üksnes hooldusõiguslikul seaduslikul vanemal. **Koosmõjus PKS-ga tuleks lubada lapsele mõeldud toetusi taotleda lapse hooldusõiguslikul vanemal, kes on lapse seaduslik esindaja, ning kuna vanemale mõeldud soodustused on seotud lapse kasvatamisega, siis võiks ka vanemal olla õigus toetavatele meetmetele eelkõige hooldusõiguse olemasolu korral, millele lisandub lapse faktiline kasvatamine.**

Vanema asemel on vanemale mõeldud toetuse või soodustuse saamise õigus üldjuhul ka lapse eestkostjal või lepingulisel hooldajal, harvem kasuvanemal või võõrasvanemal. Seejuures on **erinevate toetavate meetmete puhul subjektide ring kohati põhjendamatult erinev ning kehtivast õigusest ei tulene alati üheselt, kas teistel isikutel peale vanemate on vastav õigus vanematega paralleelselt või vanemate asemel.** Tulenevalt hooldusõiguse kontseptsioonist peaks last esindama eelkõige hooldusõiguslikud

³⁰ Vt PS kommenteeritud väljaanne, PS § 27 lg 4 kommentaar, p 37, lk 359.

³¹ PS § 28 järgi tuleb tagada igaühele inimväärne elu, kuid seda alles pärast seda, kui isik ise või tema perekond ei suuda abivajajat aidata. Vt PS kommenteeritud väljaanne, PS § 28 kommentaar, p 2, lk 361-362; vt ka Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegiumi 5. mai 2014. a otsus kohtuasjas nr 3-4-1-67-13, p 32; 21. jaanuari 2004. a otsus kohtuasjas nr 3-4-1-7-03, p 18.

³² PS § 26 teine lause, mis võimaldab teatud juhtudel perekonnaellu sekkuda; PS § 27 lg 4, millest tuleneb mh laste kaitse vanema vastu vanema kohustuste rikkumise korral.

³³ Sh riiklikud peretoetused (RPTS § 3); vanemahüvitis (VHS § 2); toitjakaotuspension (RPKS § 20); ajutise töövõimetuse hüvitised, sh sünnitus- ja haige lapse hooldushüvitis (RaKS § 50 lg 3 p 2 ja 4); toimetulekutoetus (ShS § 22) ja vajaduspõhine peretoetus (ShS § 22⁵).

³⁴ Sh täiendav maksuvaba tulu lapse ülalpidamise korral (TuMS § 23¹); lapse koolituskulude vanema tulust mahaarvamine (TuMS § 26); last kasvatava vanema eest sotsiaalmaksu tasumine (SMS § 6 lg 1 p-d 1, 1¹ ja 10).

³⁵ Sh rasedus- ja sünnituspuhkus (TLS § 59), tasustatud isapuhkus (TLS § 60), lapsehoolduspuhkus kuni lapse kolmeaastaseks saamiseni (TLS § 62), iga-aastane täiendav tasustatud ja tasustamata lapsepuhkus (TLS § 63-64), vanema õigus nõuda põhipuhkust talle sobival ajal või koolivaheajal (TLS § 69 lg 7), sama kehtib ka avalikus teenistuses (ATS § 43).

³⁶ Sh sotsiaalteenused last kasvatavale perekonnale (ShS § 10); laste hoolekanne (ShS § 24).

vanemad ning nende puudumise korral eestkostja. Lepingulisel hooldajal peaks olema lapse esindamise õigus üksnes juhul, kui kohalik omavalitsus lapse eestkostjana hooldajat volitab lapse nimel toiminguid tegema. Kasu- või võõrasvanemal peaks selleks samuti olema vanemate või eestkostja vastav volitus. **Vanemale lapse kasvatamise eest mõeldud toetuse puhul tuleks aga lähtuda sellest, kes faktiliselt last kasvatab, st eelkõige on vanematel õigus sellisele toetusele, kuid kui vanemad last ise ei kasvata, siis vanemate asemel lapse tegelikult kasvatajal.** Seejuures tundub põhjendamatu last tegelikult kasvatavale isikule ettenähtud väiksem toetusemäär (RPTS § 6 lg 5), tema lapsepuhkusest ja vanemahüvitisest ilma jätmine (TLS § 65 lg 2) ning alla 12-aastale lapse põetamise korral ajutise töövõimetushüvitise saamise võimalusega mittearvestamine (RaKS § 51 lg 2 p 1). Kuna osad vanemale mõeldud soodustused on mõeldud asendama vanema sissetulekut ajal, mil vanem lapse kasvatamise tõttu ei saa sissetulekut hankida, siis võiks vähemalt selles osas olla last kasvataval isikul vanema õigused, kui vanem ise last ei kasvata. Samuti võiks **last tegelikult kasvatavale isikule olla tagatud lapse kasvatamise tõttu iga-aastane lisapuhkus.**

Seaduses sätestatud perekonnale mõeldud toetuste puhul on õigus toetusele kogu perekonnal ning selle liikmete hulka saab arvata kõik ühises eluruumis elavad ja ühist tuluaallikat kasutavad või ühise majapidamisega isikud³⁷. Kuna nende toetuste puhul lähtutakse faktilisest olukorrast, siis siin ei peaks üldmärgitud küsimusi kerkima ning perekonnaliikmed määratakse selle järgi, kes tegelikult perekonnana koos elavad.

Üldjuhul ei ole kehtivas õiguses selgelt sätestatud ka seda, kuidas toimub perekonda toetavate meetmete rakendamine juhul, kui toimuvad muudatused vanemate hooldusõiguses või faktilises elukorralduses, mille tagajärjel vanem last tegelikult enam ei kasvata³⁸. Seega olukorras, kus lapse üks või mõlemad vanemad asuvad tööle välisriiki, võib tekkida küsimus nii sellest, **kas lapsele mõeldud toetused jõuavad edaspidi lapseni ning kellel on õigus saada vanemale mõeldud soodustusi.** Tõenäoliselt ei teki probleeme siis, kui välisriiki asub tööle lapse üks vanem ja teine jääb lapsega Eestisse elama. Sellisel juhul säilib lapsel hooldusõiguslik vanem, kes saab lapsele mõeldud toetusi ning kellel on õigus saada lapse kasvatamise tõttu ka vanemale mõeldud toetusi. Küll aga võib erinevate toetuste saamise õiguse puhul tekkida probleeme siis, kui lapse mõlemad hooldusõiguslikud vanemad või ainuhooldusõiguslik vanem asuvad elama välisriiki ja laps jääb muud(de) isiku(te) hoole alla. Kuna kehtiv õigus sellisel juhul automaatselt muudatust kaasa ei too, säilib vanematel põhimõtteliselt nii lapsele kui ka vanemale mõeldud toetuste saamise õigus. Kui vanemate hooldusõiguses muudatusi ei toimu, siis säilib vanemate vastutus ja neil on võimalus korraldada, et erinevad rahalised toetused jõuavad lõppastmes lapse ja tema tegeliku kasvatajani, sh säilib vanematel lapse ülalpidamise kohustus. Kasuvanemale last puudutavate küsimuste otsustusõiguse andmisega saab vanem anda kasuvanemale ka õiguse lapse nimel toetusi taotleda. Probleemaatiline on aga nende vanemale mõeldud meetmete kohaldamine, mis ei ole otseselt mõeldud kasu- ega võõrasvanemale, kuid mille kohaldamata jätmise tõttu võib laps jääda ilma vajalikust igapäevasest hoolitsusest. **Olukorras aga, kus vanemad jätvad välisriiki tööle asudes lapsele vajaliku hoolitsuse tagamata ja lapse elu korraldamata, on küsitav vähemalt osade vanemale mõeldud meetmete kohaldamine,** sh eelkõige nende, mis seonduvad lapse kasvatamisega. Sellisel juhul ei ole aga

³⁷ Oluline on faktiline olukord. Vt Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegiumi 5. mai 2014. a otsus kohtuasjas nr 3-4-1-67-13, p-d 40-41.

³⁸ V.a riiklike peretoetuse korral, kus on sätestatud vähemalt regulatsioon vanemliku hoolitsuseta lapsele toetuste maksmise kohta ning vanemale toetuste maksmise peatamise kohta olukorras, kus vanem ei täida lapse kasvatamise ja tema eest hoolitsemise kohustust (RPTS § 25 ja 28).

probleem mitte üksnes perekonda toetavate meetmete kohaldamise põhjendatuses, vaid ka selles, kuidas tagada lapse heaolu ning millised on kehtiva õiguse järgi võimalused lapse huve sellises olukorras tagada.

Avaliku võimu kohustuse sekkuda lapse kaitseks perekonnaellu näeb kehtiv õiguse ette eelkõige juhul, kui lapse heaolu või tema vara on ohustatud ning vanemad ei soovi või ei suuda ohtu ära hoida (PKS § 134 lg 1). Sellisel juhul peab kohus rakendama last ähvardava ohu kõrvaldamiseks vajalikke abinõusid, mis on vastavalt ohule eesmärgipärased ja proportsionaalsed (eelkõige lapse perekonnas kasvamist toetavaid abinõusid ning nende ammendumise korral lapse perekonnast eraldama ja/või vanemate hooldusõigust piirama, PKS § 134 lg 2 ja § 135)³⁹. Kohustus võtta lapse kaitseks tarvitusele vajalikud meetmed tekib avalikul võimul ka siis, kui vanematel ei ole võimalik hooldusõigust teostada (PKS § 118 lg 2), vanem on kestvvalt võimetu lapse hooldusõigust teostama (PKS § 140 lg 1) või kui lapse kummalgi vanemal ei ole lapse esindamise õigust, olgu siis kõigis last puudutavates küsimustes või mõnedes neist (PKS § 171 lg 1 ja § 209 lg 1). Neil juhtudel tuleb kohaldada abinõusid, mis tagavad lapsele vajaliku igapäevase hoolitsuse ja seadusliku esinduse olukorras, kus vanem ei saa oma ülesandeid täita.

Kui vanema hooldusõiguse teostamine on pikema aja jooksul faktiliselt takistatud vanema eemaloleku või muu kõrvalise takistuse tõttu (vanem on kestvvalt võimetu hooldusõigust teostama), saab kohus vanema hooldusõiguse peatada ja anda ainuhooldusõiguse teisele vanemale või määrata lapsele eestkostja. Hooldusõiguse peatamise mõtteks on tagada lapse huvide kaitse olukorras, kus lapsel on küll hooldusõiguslik vanem, kuid ta ei saa tegelikult lapse õigusi ja huve kaitsta ega lapse heaolu tagada. Olukorras, kus aga laps on jäetud hooletusse või lapse heaolu ja/või vara on ohustatud vanema soovimatuse või suutmatuse tõttu täita hooldusõigusest tulenevaid kohustusi, ei ole õige hooldusõigust peatada ning tuleb rakendada muid sobivaid abinõusid, sh hooldusõiguse piiramist, äravõtmist ja lapse perekonnast eraldamist⁴⁰.

Kui laps jääb vanemate vastu tarvitusele võetud abinõude tõttu vanemliku hooleta ning seadusliku esindajata, tuleb lapse õiguste ja huvide kaitseks määrata talle eestkostja⁴¹. Kuni eestkostja määramiseni täidab eestkostja ülesandeid, st hoolitseb lapse heaolu eest lapse rahvastikuregistrisse kantud elukoha järgne kohalik omavalitsus (PKS § 176 lg 1), samuti saab sobiva füüsilise isiku puudumisel määrata kohaliku omavalitsuse lapse eestkostjaks (PKS § 175 lg 1). Kohalikul omavalitsusel on sellisel juhul kohustus korraldada lapse elu, võimaldades lapsel elada lepingulises hooldusperes või asenduskodus (ShS § 15 ja § 15¹).

Kõiki ülal nimetatud lapse huvides kohaldatavaid abinõusid rakendab kohus, kes peab seda vajaduse ilmnedes tegema omal algatusel või huvitatud isiku avalduse alusel⁴². Lapse huvide kaitseks on aga seaduses sätestatud ka **ühiskondlik teavitamiskohustus**, mille kohaselt peavad kõik isikud (mh

³⁹ Vt ka Riigikohtu 11. detsembri 2013. a määrus tsiviilasjas nr 3-2-1-154-13, p 14; 4. detsembri 2013. a määrus tsiviilasjas nr 3-2-1-142-13, p 15; 14. novembri 2012. a määrus tsiviilasjas nr 3-2-1-121-12, p 15; 4. mai 2011. a määrus tsiviilasjas nr 3-2-1-13-11, p 14.

⁴⁰ Vt Riigikohtu 4. detsembri 2013. a määrus tsiviilasjas nr 3-2-1-142-13, p 16; 14. novembri 2012. a määrus tsiviilasjas nr 3-2-1-121-12, p 14.

⁴⁰ Vt Riigikohtu 4. detsembri 2013. a määrus tsiviilasjas nr 3-2-1-142-13, p 16; 14. novembri 2012. a määrus tsiviilasjas nr 3-2-1-121-12, p 14.

⁴¹ Vt Riigikohtu 14. novembri 2012. a määrus tsiviilasjas nr 3-2-1-121-12, p 17, 20. detsembri 2011. a määrus tsiviilasjas nr 3-2-1-132-11, p 17; Riigikohtu 23. novembri 2011. a määrus tsiviilasjas nr 3-2-1-98-11, p 21.

⁴² TsMS § 477 lg 1 koosmõjus PKS § 118 lg-ga 2, § 134 lg-ga 1, § 140 lg-ga 1 ja § 171 lg-ga 1.

politseiametnik, tervishoiutöötaja, õpetaja), kes märkavad last, kelle heaolu on ohustatud ja huvid kaitseta jäänud, teatama sellest kohalikule omavalitsusele või kohtule (PKS § 134 lg 2). Samuti on teatud isikutel, sh lapse sugulastel kohustus teatada lapse eestkostevajadusest (PKS § 171 lg 2).

Ülaltoodu kohaselt on **avalikul võimul ka lapse ohustamise korral eelkõige kohustus toetada lapse perekonnas kasvamist ning selle võimatuse korral tagada lapse kaitse muul viisil**. Lapse kaitseks perekonnaellu sekkumiseks võib muuhulgas anda alust asjaolu, et lapse üks või mõlemad vanemad on asunud tööle väliriiki ja sellega seadnud lapse heaolu või lapse vara ohtu. Sekkumine ei ole üldjuhul vajalik, kui ainult üks hooldusõiguslik vanem asub välisriiki tööle ja teine jääb lapsega Eestisse või kui mõlema hooldusõigusliku vanema lahkumise korral on lapse elu seaduse kohaselt turvaliselt korraldatud. Küll aga võib sekkumiseks alust anda see, kui mõlemad hooldusõiguslikud vanemad või ainuhooldusõiguslik vanem asub välisriiki tööle ja laps jääb omapäi Eestisse. Sellisel juhul on ühiskonnal tervikuna kohustus märgata ohustatud last ning anda sellest kohalikule omavalitsusele või kohtule teada, mille järel saab rakendada lapse kaitseks vajalikke meetmeid nii tema igapäevase elu turvaliseks korraldamiseks kui ka vaadata üle vanemate hooldusõigus. Sõltuvalt asjaoludest saab hooldusõiguse sellisel juhul peatada või viimase võimalusena ära võtta, mille tulemusena saab lapsele määrata eestkostja, kes on lapse seaduslik esindaja ning tagab edaspidi lapse heaolu. Vanema hooldusõiguse peatamine tagab selle, et vanemal säilib hooldusõigus, kui ta ei saa peatamise ajal seda teostada ning tema asemel saab hooldusõigusliku vanema positsiooni keegi teine (lapse teine vanem või last tegelikult kasvatav isik).

3. PERED, KUS VANEMAD TÖÖTAVAD VÄLISMAAL JA LAPSED ON KODURIIGIS – PEREKORRALDUSE MÕJUD LAPSELE, VANEMALE JA TEISTELE SEOTUD INIMESTELE

Selles osas on toodud ülevaade **probleemidest**, mis võivad esineda peredes, kus lapsed on koduriigis ja vanemad töötavad välismaal. Samuti tutvustatakse sellise **elukorralduse positiivseid külgi**. Tulemuste osa ülesehituse on järgmine: esmalt tuuakse iga teema puhul ülevaade Eesti ja teiste riikide varasemate uuringute põhjal ning seejärel antakse ülevaade uuringus läbiviidud intervjuude ja aruteluseminaride tulemustest.

3.1. Emotsionaalne heaolu ja tervis

Välismaal töötavate vanemate lapsed ei ole oma eluga nii rahul kui lapsed, kelle mõlemad vanemad töötavad ja elavad kodus. Emotsiooni intensiivsus sõltub ka teistes riikides tehtud uuringute tulemuste kohaselt sellest, kas ära läheb ema või isa. Ema äraolek toob teismeeas lastel välja tugevamad ja negatiivsemad emotsioonid võrreldes isa äraolekuga – need lapsed, kelle ema töötab välismaal, tunnevad end sagedamini hüljatuna, nad on agressiivsemad, neil on madalam enesehinnang ja pessimistlikum vaade oma elule kui nendel lastel, kellel töötab välismaal isa (Cheianu-Andrei jt 2011; Adumitroaie, Dafinoiu 2013). Talvise ja Kutsari (2014) uuringu tulemused näitavad, et Eestis on välismaal töötavate vanemate laste (küsitlusse olid kaasatud 2., 4. ja 6. klassi õpilased, viidatud uuringu tulemustes on kasutatud 6. klassi õpilaste andmeid) üldine hinnang eluga rahulolule ja oma tuleviku suhtes selgelt madalam kui lastel, kelle vanemad ei tööta välismaal. Näiteks, kui laste käest küsiti, kui rahul (skaalal 0–10) nad on sellega, kuidas täiskasvanud nendega arvestavad, siis välismaal töötava vanemaga laste skoor oli keskmiselt 7,87 ning nende laste skoor, kelle vanemad ei tööta välismaal, oli keskmiselt 8,56. Eelviidatud uuringutes olid vaatluse all pered, kus vähemalt üks vanematest töötab välismaal. Intervjuudes tõid lapse eest hoolitsevad inimesed ja vanemad välja, et lapse emotsionaalne reaktsioon vanemate lahkumisele sõltub ka sellest, millised on eelnevalt olnud suhted peres. Kui lapsel oli eelnevalt usalduslikum suhe isaga, siis võib isa lahkumine tingida lapses tugevamaid emotsioone kui ema lahkumine. Mõne intervjuueeritud vanema kogemuse kohaselt ei toimu olulisi muutusi lapse emotsionaalses heaolus, kui lapsel on usalduslik suhe tema eest vanemate äraolekul hoolitseva inimesega. Kui välismaal töötavad mõlemad vanemad, siis võib eeldada tugevamat emotsionaalset reaktsiooni sellele ja suuremat rahulolematust eluga, kuna lastel kaob ära mõlema vanema tugi.

Vanemate välismaale töölemine võib mõjutada laste tervist nii hästi kui halvasti. Mõnedes uuringutes on leitud, et lastel, kelle üks või mõlemad vanematest töötab välismaal, esineb suurema tõenäosusega depressiooni, psüühika- ja käitumishäireid ning muid terviseprobleeme kui neil lastel, kelle vanemad ei tööta välismaal (Toth jt 2007; *Capacity Building Action ...* 2010; Cheianu-Andrei jt 2011; Botezat, Pfeiffer 2014). Mõnedes uuringutes (näiteks Toth jt 2008) on jõutud vastupidisele tulemusele – laste tervis, kelle mõlemad vanemad töötavad välismaal, võib olla ka parem. Seda on selgitatud nende

inimeste kaitsva ja hoolitseva suhtumise ning käitumisega nende laste suhtes, kelle hoolde on lapsed jäetud.

Spetsialistidega tehtud aruteluseminarides osalejad kinnitasid samuti, et sarnaselt teiste elukorralduse muutustega võib vanemate välismaale tööleasumine nende kogemuse kohaselt mõjuda lapse tervisele nii hästi kui halvasti. See sõltub nii sellest, millised on suhted perekonnas kui sellest, kui tihedalt vanemate äraolekul suheldakse ja kas see suhtlemine on piisav. Kui peres on suhted olnud pingelised, siis võib eemalolemine neid leevendada.

Spetsialistide hinnangul võib vanemate äraolek mõjuda halvasti lapse tervisele. Oma kogemusele toetudes toodi näiteid, kus lapse tugev igatsus ja kurbus on viinud psühhosomaatiliste vaevusteni: näiteks on lapsel tekkinud erinevad valud (pea-, kõhu-, seljavalud), mida arstid ei osanud füsioloogiliselt seletada. Aja jooksul sümptomid leevenesid ning laps harjus olukorraga. Ka üks intervjuueritu, kes hoolitses vanemate äraolekul lapse eest, tõi enda kogemusest näite, et lapsel tekkisid erinevad valud, mida ei olnud võimalik selgitada ning need tekkisid siis, kui vanemad tulid koju ning laps ei tahtnud enam kooli minna. Samuti tõi üks intervjuueritav enda kogemusest näite, kus vanem pidi keset töönädalat Eestisse sõitma, sest laps kurtis valude üle, millele ei leidunud põhjust. Samas oli intervjueeritud vanemate ja lapse eest hoolitsevate inimeste seas neid, kes leidsid, et vanemate äraolek ei ole põhjustanud lapsele terviseprobleeme ning selliseid muutusi ei ole võimalik üheselt välja tuua.

Eksperdid tõid välja ka seda, et vanemate äraolek võib mõjutada lapse tervist halvasti, kuna lapse toitumine võib muutuda ühekskülgsemaks. Seda kinnitas üks intervjueeritud laps, kes ütles, et kuni ta õppis paremini toitu valmistama, sõi ta sageli seda, mida oli lihtne teha, näiteks võileibasid. Ka teine intervjueeritud laps tõi välja, et valis toitu selle tegemise lihtsuse ja kiiruse järgi ning sööb vanemate äraolekul kas pitsat või muud „rämpstoitu“. Samas pole tegu kindla reegluga. Üks intervjueeritu, kes hoolitses vanemate välismaal töötamise ajal Eestisse jäänud lapse eest, tõi välja, et selline elukorralduse muutus oli lapse tervisele hea, kuna lapsel tekkis stabiilne elurütm mitmekesise toidumenüüga. Nende perede laste puhul, kus laps elab Eestis koos lähisugulasega, mõjutavad toiduvalikut ning toitumist lapse eest hoolitseja toitumisharjumused ja toiduvalmistamisoskused.

Lapsed, kelle vanemad töötavad välismaal, on emotsionaalselt haavatavamad ning nad tunnevad sagedamini, et nad on üksik ja tunnetavad oma vanemate armastuse ja kiindumuse puudumist (Mariana, Raluca 2009; Cheianu-Andrei jt 2011). Ka Eesti lapsed seostavad vanemate välismaal töötamist sagedamini negatiivsete emotsioonidega – näiteks kardetakse vanemate võõraks jäämist ning seda, et kriitilises olukorras ei saada vanemaid õigeaegselt kätte (Kutsar jt 2013). Välismaal töötavate vanemate lastel on täheldatud **unehäirete sagenemist, agressiivsuse ja usaldamatuse kasvu vanemate suhtes ning üldise ärevuse ja frustratsiooni kasvu** (Mariana, Raluca 2009; *Capacity Building Action ...* 2010, Vanem(ad) eemal 2009). Kui lastel palutakse kirjeldada emotsioone, mis neil tekivad, kui nad mõtlevad sellele, et nende vanem või vanemad on ära, siis on levinud kirjeldatavad tunded **igatsus, üksindus ja kurbus** (UNICEF Moldova 2008; Cheianu-Andrei jt 2011; Lahesoo 2011; Kartau 2013; Talves, Kutsar 2014). Välismaal töötavate vanemate laste hulgas on ka rohkem neid, kes tunnevad, et neil ei ole abi saamiseks kellegi poole (st täiskasvanut) pöörduda (Toth jt 2007; UNICEF Moldova 2008; Piperno 2008; Cheianu-Andrei jt 2011) ning selle tagajärjeks on hüljatuse tunne (Irimescu, Lupu 2006; Salah 2008; UNICEF Moldova 2008). Sama selgus käesolevas uuringus tehtud intervjuudes, kus lapsed tõid sellise elukorralduse juures kõige keerulisemana välja seda, et nad igatsevad oma vanemate järgi ning seda, et

pere pole koos. Lisaks näitasid intervjuud peredega, et kõige raskem on lahkumine otsuse alguses ning sageli (väliselt) kõige kurvemad on nooremad lapsed. Uuringus osalenud perede hulgas oli ka lapsi, kes ei näidanud oma emotsioone välja. Aruteludes osalenud koolide esindajad tõid enda praktikast näiteid, et lapsed on paar päeva pärast seda, kui nad on olnud välismaal töötavate vanematega pikemalt koos ja vanem läheb välismaale tagasi, emotsionaalsemad ja ärritunud. See on spetsialistide hinnangul stressireaktsioon vanemate äraminekule. Samuti tõi üks intervjuueritu, kes hoolitses vanemate äraolekul laste eest, välja seda, et just noorema lapse käitumine muutus sel ajal, kui vanemad olid ära, märgatavalt: lapsel olid sagedasti tujumuutused, ta tõmbus endasse. Samuti tõi üks lapse eest vanemate äraolekul hoolitsenud intervjuueritu välja, et kui vanemad koju tulid, siis ei tahtnud laps kooli minna, vaid ta soovis kogu selle aja veeta koos vanematega. Üks intervjueeritud vanema sõnul on lapsel ilmnunud psühholoogilised probleemid, mistõttu käib laps psühholoogide ja psühhiaatri vastuvõttudel. Kuigi selliste probleemide põhjused võivad olla erinevad põhjused, leidis vanem, et suurt rolli nende probleemide tekkimisel mängis tema eemalolek lapsest ajal, mil ta oli lasteaiaaegne.

Kui seni on keskendunud eelkõige sellele, kuidas võib vanemate välismaal töötamine mõjutada last, siis selline elukorralduse muutus mõjutab ka vanemaid ja lapse eest vanemate äraolekul hoolitsevaid inimesi. Välismaal elamine, töötamine ning reisimine **mõjuvad kurnavalt ka vanematele**, mistõttu koju jõudes ei pruugi neil jätkuda tähelepanu, jaksu ja energiat laste jaoks, kes neid pikisilmi koju ootavad. Nii tekivad erinevad psühholoogilised, psühhosomaatilised, psühhiaatrilised ning ka tervisega seotud probleemid lapsevanematel (Pärna jt 2008; Tolstokorova 2012). Vanemad tõid intervjuudes välja, et nende jaoks on kõige keerulisem lapsest eemalolek ja tunne, et lapsele ei saa igapäevaselt toeks olla. Intervjueeritud lapsevanemate hinnangul ei ole see normaalne, et nad peavad oma lastest eraldi elama, ent raske majanduslik olukord, paremad ootused tulevikule ja/või minevikus tehtud vead on selleni viinud. Lapsevanemad igatsevad oma laste järele ning sooviksid rohkem nende kasvamise juures olla ning näha, kuidas nad edasi arenevad. Üks intervjueeritud lapse eest hoolitsev inimene arvas, et lapsevanemale võib raske olla ka taluda lapsest eemalolekuga tekkivat võõrandumistunnet. Laste eest hoolitsevad inimesed on selle rolli täitmisel puutunud kokku erinevate probleemidega, samas rõhutasid mitu intervjueeritavat, et probleemide ulatus sõltub tugevasti sellest, millised olid peresuhted eelnevalt. Näiteks on mõnede laste ees hoolitsejate jaoks tegelikkus osutunud teistsuguseks, kui algselt vanematega kokku lepiti, mis on sundinud neid tegema oma elukorralduses põhjalikumaid muutusi, kui nad algselt arvasid. Spetsialistid avaldasid arvamust, et vanemate välismaal töötamise perioodid on muutunud pikemaks. Kuna selle kohta pole andmeid, siis ei ole teada, kas väitel on alust, kuid mõned intervjueeritud kinnitasid sama oma kogemuse põhjal.

„Esiteks see oli ajutine [olukord ja oli plaan], et lapsed tulevad järgi ja teiseks ka see periood kui ma siis pidin neid lapsi vaatama [pidi olema lühem]. /.../ Millegipärast kujunes see välja, et see seal olemise nädal oli kõvasti pikem kui seitse päeva ja siinolemise aeg jälle lühem kui seitse päeva.“

(laste eest vanemate äraolekul hoolitsenud isik)

„Kui mina ka muidu tavaliselt jõuan tööle kella kaheksaks, siis sellel perioodil ma jõudsin ikka kuskil üheksaks tööle. Laps oli vaja kooli saata ja vahest ta läks alles teiseks tunniks. /.../ Kõigepealt ikka saadakse lapse kooli ja siis lähed ise tööle. Õnneks mu töö võimaldas seda, et ma võin niiviisi käia. /.../ Ma pidin sõna otseses mõttes ikka kohvriga kolima linna, sest mu tütar elab ka linnas. Mina sain siis oma kodus olla nendel päevadel, kui ema või isa, kumbki nendest koju tuli.“

(laste eest vanemate äraolekul hoolitsenud isik)

„Lapsel on esinemised, kuhu vanemad on kutsutud, aga ma lihtsalt ei saa minna. See oli täpselt samamoodi ka eelmine kord. Ei saa kogu aeg minna, kui oleks vaja või tahaks minna.“

(välismaal töötav vanem)

Mõnede uuringus osalenud lapse eest hoolitsejate jaoks ei toonud vanema välismaale tööle minemine kaasa suuri muutusi, sest juba enne elasid lapse eest hoolitsev inimene ja välismaale siirdunud lapsevanem koos lastega ühes leibkonnas.

Kuigi sel ajal, mil vanemad töötavad välismaal ning lapsed on nendest eemal kodumaal, võivad peresuhted muutuda pingelisemaks, siis **pärast vanemate töömigratsiooni lõppu võib laste heaolu paraneda**. Pärast vanemate äraoleku kogemust võivad nii lapsed kui vanemad enam väärtustada ühiselt veedetud aega ja suhted võivad paraneda. Eesti näitel on leitud, et välismaal töötavad isad pühendavad kodus käies suure osa ajast oma perele (Raudsepp 2014). Selline kogemus oli ka ühel intervjuueeritud perel, kus enne vanema välismaale tööleminemist oli tal raskusi lapsega hakkamasaamisel ja kaaluti seda, et laps hakkaks elama lahuselava vanema juures, kuid pärast naasmist tundsid nii laps kui vanem, et soovivad siiski koos elada. **Peresuhte paranemist võib mõnel juhul täheldada ka ajal, mil vanemad on välismaal tööl**. Näiteks tõid mõned intervjuueeritud vanemad välja, et kodus olles püüavad nad veeta võimalikult palju aega koos lapsega. Lisaks tõid mõned intervjuueeritud vanemad välja, et igapäevaste asjade üle varasemast vähem vaieldakse lapsega, mistõttu on ka pingeid vähem ja osatakse üksteist enam väärtustada.

„Selline kaugsuhe on natuke isegi meie suhtlemist paremaks muutnud. Kui ikka oli seda nägelemist ja kanged mõlemad ja ikka sellist õiendamist kodus ja nüüd enam ei ole, kuna me nii tihti ju enam kokku ei saa või, noh, päevad läbi me ka koos ei ole, et selles suhtes on nagu lähedasem ikkagi. Kuidas võtta, lähedane on ka siis, kui laps on sul iga päev kodus. Aga see läbisaamine on just nagu /.../ parem jah.“

(välismaal töötav vanem)

Fookusgrupi aruteludes tõid spetsialistid ka näiteid, kus vanemate välismaale minemine ei ole toonud kaasa probleeme. Sel juhul on edu teguriks see, et **otsus on põhjalikult läbi mõeldud, kõikide osapooltega läbi räägitud ja on osatud arvestada, mida tähendab selline elukorralduse muutus nii lapsele, vanemale kui inimesele, kes vanemate äraolekul lapse eest hoolitseb**.

Spetsialistid rõhutasid, et väga palju on tegelikult vanemate endi kätes – neil on võimalik uurida ning eelnevalt ennast teemaga, sealhulgas nt õiguslike küsimustega kurssi viia. Praktikast toodi positiivne näide

sellest, kus vanemad võtsid vastu otsuse, et nad mõlemad lähevad välismaale tööle, aga laps jääb Eestisse kooli lõpetama. Nad tegelesid selle teemaga juba pool aastat enne lahkumist: rääkisid, uurisid ja teavitasid erinevaid spetsialiste jms, mis läbi löid nad lapsele ka tugivõrgustiku enne oma välismaal töötamisega alustamist.

3.2. Toimetulek ja õppeedukus koolis

Vanemate välismaal töötamine võib lapse koolis hakkamasaamist mõjutada nii positiivselt kui negatiivselt. Uuringutes on leitud, et välismaal töötavate vanemate lastel esineb enam raskusi koolis hakkamasaamisel, millega kaasneb huvipuudus kooli ning õppimise vastu ja kasvab põhjuseta puudumiste arv, sest õpiraskustes lapsel ei ole kellegi poole (st täiskasvanut) pöörduda (Yarova 2006; Munteanu, Tudor 2007; Salah 2008; UNICEF Moldova 2008; Piperno 2008; Pärna jt 2008; Giannelli, Mangiavacchi 2010; *Capacity Building Action ...* 2010; Cheianu-Andrei jt 2011). Ka Eesti lapsed arvavad, et vanemate välismaale töölemineku tagajärjel võivad lapsed hakata rohkem puuduma ning nende hinded võivad halveneda (Lahesoo 2011). Samas ei ole see alati seotud vanemate välismaal töötamisega ja sõltub selgelt nii elukorraldusest kui inimese isiksusest. Õpitulemuste halvenemine võib viidata sellele, et laps ei saa vanemate äraolekul õppimisega nii hästi hakkama kui vanemate toe olemasolul või tal ei ole sel juhul nii suurt survet õppida, ent see võib olla ka tingitud muudest asjaoludest (nt õpetaja vahetumine, koolivahetus). Ühes intervjuus lapsega selgus, et vanema välismaale tööleminek sattus kooli- ja klassivahetusega samale ajale (maakoolist linnakooli), mistõttu esimesel aastal hinded halvenesid ja sages koolist puudumine, ent aja jooksul läks olukord paremaks – laps harjus uue keskkonnaga ja leidis sõbrad, kes teda toetasid.

Lapse õpitulemused võivad ka vanemate välismaale tööle minemise järel paraneda, kui näiteks tema eest vanemate äraolekul hoolitsev isik pöörab õppimisele vanematest suuremat tähelepanu ja oskab last õppimisel paremini abistada. Ka varasemad uuringud on näidanud, et vanemate lahkumine ei too alati kaasa õpitulemuste langust (*Capacity Building Action ...* 2010). Veel enam, lapse keskmised hinded ja üldine toimetulek võivad vanemate välismaale tööleminekul paraneda, sest lapsed pühenduvad enam õppimisele (Libanova, Malynovska 2012; Botezat, Pfeiffer 2014). Nii oli see ka ühe uuringus intervjueeritud pere puhul, kus lapse hinded tõusid märgatavalt sel ajal, kui vanemad töötasid välismaal. Last hooldanud inimene selgitas intervjuus, et tema juures elades õppis ta igapäevaselt koos lapsega, mida vanemad ei teinud. Ka üks teine intervjueeritud vanem välja, et tema lapse hinded paranesid, kuna sugulane, kelle hoole alla laps jäi, oli õppimise ja õpitulemuste seisukohalt rangem kui tema. Õpitulemuste paranemist mainisid mitu teist intervjueeritud, sealhulgas lapsed. Ühe intervjueeritud lapse kogemuse kohaselt suhtusid nad pärast vanemate välismaale tööleminekut õega õpingutesse suurema tõsidusega ning lisaks rääkisid nad eelnevalt vanematega õppimisest ja sellest, kuidas nad vanemate äraolekul peavad iseseisvalt hakkama saama. Intervjueeritud üksikvanem selgitas, et iga kord, kui ta Eestisse tuleb, külastab ta lapse kooli ja vestleb lapse arengust klassijuhataja ja vajadusel aineõpetajatega, et olla võimalikult hästi lapse kooliõpingute edenemisega kursis.

Vanemate välismaal töötamist on varasemates uuringutes seostatud ka **laste kooli poolelijätamisega**, mis mõjutab lapse tulevikuväljavaateid. See oht esineb eelkõige siis, kui laps on rohkem mõjutatav, ta ei saa

koolis hästi hakkama ja tunneb, et tal puudub toimetulemiseks ja õpiraskustega tegelemiseks huvi. Sel juhul võivad kontrolli puudumisel probleemid kuhjuda ja areneda faasi, mis viib õpingute katkestamiseni. Lapsed võivad jätta vanemate äraolekul kooli minemata, sest ei suuda hommikul piisavalt varakult tõusta (Vanem(ad) eemal 2009). Kooliõpingute katkestamise ja koolist väljakukkumise võib tingida laste soov järgneda oma vanematele välismaale ning nende soov omandada haridus seal (Toth jt 2008). Soov järgneda oma vanematele välismaale tõstab teismeliste poiste hulgas kooliõpingute katkestamise riski ning seda eriti juhul, kui õpitulemused on kehvad ning vanemate sotsiaalmajanduslik taust on madal (Toth jt 2007). Samas näitasid nii intervjuud perede kui fookusgrupiarutelud spetsialistidega, et on olukordi, kus laps jääb Eestisse just seetõttu, et tal oleks võimalik kool lõpetada. Näiteks selgus mitmes intervjuus, et lapsed, kes olid 15–16-aastased ning hakkasid lõpetama põhikooli, ei soovinud riiki ning kooli vahetada, kuna sellisel juhul oleks nad „aasta kaotanud“, mistõttu otsustati lahendada olukord nii, et lapsed jäid Eestisse. Üks vanem tõi intervjuus välja, et juhul, kui laps oleks olnud noorem ning ei oleks olnud kindlat ja usaldusväärset inimest, kelle hoole alla ta jätta, ei oleks ta kindlasti last Eestisse jätnud või oleks jätnud välismaale minemata.

Vanemate äraolek on riskiteguriks **laste seadusega pahuksisse sattumisel ja sõltuvuskäitumise väljakujunemisel** (Yarova 2006; Munteanu, Tudor 2007; Toth jt 2007; Salah 2008; Pärna jt 2008; Broka 2009). Ka eesti lapsed arvavad, et koju jäänud lapsed võivad sattuda halba seltskonda, kuriteo ohvriks, käituda halvasti ning kiusata teisi (Lahesoo 2011). Korrakaitsetöötajad puutuvad nende laste ja peredega üldjuhul kokku siis, kui ilmnenud on mingisugune probleem (Cheianu-Andrei jt 2011). Käesolevas uuringus tõid eri valdkondade spetsialistid oma kogemusele toetudes välja, et kui vanemad on välismaal ja teismeeas laps kas elab üksinda või isegi kellegagi koos, siis võib lapse kodu muutuda vanemate äraolekul noorte kogunemise ja pidutsemise kohaks. Teismelised on kaaslaste poolt mõjutatavad ja neil on raske öelda sõpradele „ei“. Sama tõid välja mõned intervjuueeritud lapsed, kes selgitasid, et sõbrad soovivad nüüd sagedamini neile külla tulla ning neil on raske neile ära öelda. Samuti tõid spetsialistid enda kogemusele toetudes näiteid, kus välismaal töötavate vanemate lapsed on sattunud n-ö halbade kaaslaste seltskonda, alustanud varakult seksuaaleluga ja saanud teismeeas lapsevanemateks. Spetsialistid viitasid, et teavad juhtumeid, kus sellised lapsed on toime pannud õigusrikkumisi ja seostasid seda lapse üle järelevalve puudumisega. Üks intervjuud lapsevanem tõi välja, et palju sõltub sellest, millises seltskonnas laps ringi liigub. Ta rõhutas, et lapsega tuleb sellest kogu aeg rääkida, et sõpru tuleb valida ja kõiki rumalusi, mida sõbrad teevad, ei pea järele tegema – vanema eemalolek võib seda selgitustööd ja järelvalvet raskendada. Kindlasti ei saa neid tulemusi üldistada kõikidele lastele, kelle vanemad töötavad välismaal, kuid vanemate äraolekul on selliste tagajärgede kujunemisel roll nende laste puhul, kes käituvad nõnda reaktsioonina – kas selleks, et üksindustunnet leevendada või sõpradele meelepärane olla. Käesolevas uuringus peredega läbi viidud intervjuudes ei tulnud välja seda, et lapsed oleksid toime pannud õigusrikkumisi ning sel viisil nt politsei huviorbiiti sattunud.

3.3. Suhted pereliikmete vahel ning laste suhted eakaaslaste ja kooliga

Alternatiiv lapse või laste üksinda koju jätmisele on nad usaldada näiteks vanavanemate hoolde (Toth jt 2008; Mariana, Raluca 2009; Mudrak 2011; Cheianu-Andrei jt 2011). Ka Eestis on leitud, et olukorras, kus lapse mõlemad vanemad töötavad välismaal, elavad lapsed kodumaal koos vanavanematega, õdede-vendadega (Kartau 2013) ning teiste sugulaste, võõrasisa, -emaga või suisa üksi (Pärna jt 2008). Samas on **noorte ja vanavanemate väärtushinnangud, elustiilid ja eelistused erinevad** ja see võib võimendada vanemate eemalolekust tingitud suhtlemis- ja käitumisprobleeme (Munteanu, Tudor 2007; Piperno 2008; *Capacity Building Action ...* 2010; Mudrak 2011). Ent on leitud ka vastupidist, et vanavanemad suudavad, võrreldes teiste lähisugulaste ja inimestega, lastelastega paremini kontakti saavutada ning luua soodsa keskkonna lapse kasvamiseks ja tema eest hoolitsemiseks vanemate äraolekul (Cheianu-Andrei jt 2011). Intervjuueritute hulgas oli ka lapsi, kes elasid vanemate välismaal töötamise ajal vanemavanemate juures. Sellise perekorralduse mõju vanavanemate ja lastevahelisele suhtlusele on väga juhtumipõhine. Leidub perekondi, kus vanavanemad saavad lastelaste eest hoolitsemisega ja piiride loomisega hakkama, aga on ka perekondi, kus vanavanematel on raske lapsi piirides hoida – sellisel juhul tuleb telefoni või skype'i teel nõu saamiseks välismaal viibiva vanema poole pöörduda.

Välismaal töötamine **piirab suhtlust pereliikmete vahel**, mistõttu pikad eemalolekud võivad viia perekondade lagunemise ja lahtuseni (UNICEF Moldova 2008; Toth jt 2008). Lisaks tunnetavad lapsed muret perekonna ühtsuse säilimise pärast (Kutsar jt 2013). Eemalolekud muudavad **pereliikmete omavahelist suhtlust ja tajutavat emotsionaalset sidet**, mille tagajärjel võib sagedasti tülitsemine ning tekkida rohkem üksteise mitte- või vääritimõistmist (Piperno 2008; Cheianu-Andrei jt 2011). Paratamatult on perele toeks olemine kaugsuhte tõttu keeruline ning see võib nii vanemas kui lapses tekitada abituse tunnet (Raudsepp 2014). Käesolevas uuringus osalenud ekspertide hinnangul ei suuda skype-emad ja skype-isad võrdväärselt asendada füüsilist ema ja isa: „*räägime küll iga päev skype'is, aga kallistada ei saa*“. Ka laste, vanemate ja laste eest vanemate äraolekul hoolt kandvate inimestega tehtud intervjuud kinnitavad, et kaugsuhtes on toeks olemine keeruline. Kuigi oluline on ka suhtlemise sagedus (uuringusse oli kaasatud nii selliseid peresid, kus vanemad suhtlesid äraolekul lastega igapäevaselt kui selliseid peresid, kus suheldi tunduvalt harvem), ei võimalda sidevahendid (skype, telefon) asendada vahetult toimuvat suhtlemist. Füüsiline eemalolek ja perest eraldi elamine on peredele kõige raskem.

„Eks ikka oli probleeme sellega, et me ei saa igapäevaselt koos olla. Ta tundis puudust ja tal ei olnud nagu... noh ema on ikka ema. Ei ole see, et ei räägi vanaemale ja tädile kõike ja... Ta ei saa kõigest rääkida ja... /.../ Ta ütleb ka, et ma ei saa ju vanaemale kõike rääkida. Ongi see, et ongi puudus sellest, et ta ei saa minuga koos olla või arutada minuga neid asju. Hästi palju rääkisime omavahel [siis, kui ma veel ei töötanud välismaal], et kuna me kahekesi koos olime, siis kõik eluasjad said omavahel ära räägitud, mis, kuidas või miks.“

(välismaal töötav vanem)

„Muidugi on ka raskeid momente, on nendes isiklikes suhetes olnud ja kindlasti, kus ta oleks väga vajanud, et just ema oleks kõrval olnud.“

(välismaal töötav vanem)

„Aga iseenesest nagu noh, kui ma näen lapse silmis seda, et ta ootab oma [vanemat] koju ja ta ei saa temaga ühendust nendel hetkedel, kui tal oleks vaja rääkida ja ta tunneb igatsust, siis noh, ma ei tea. Minu süda murdus selle peale. Lõpuks lihtsalt laps leppis sellega. Siis ta enam ei mõtelnud ka selle peale.“

(lapse eest vanemate äraolekul hoolitsenud isik)

Ühes intervjuus lapsega selgus, et uue elukorralduse ajal muutus suhe lapse eest hoolitsejaga. Laps tõi intervjuus välja, et pärast seda, kui tädi hakkas osaliselt vanemate ülesandeid täitma, muutus ta rangemaks ja nõudlikumaks. Aruteludes osalenud spetsialistid leidsid, et kui lapsel on **head ja toetavad suhted** selle inimesega, kelle hoolde ta on vanemate äraoleku ajaks usaldatud, piisav teiste lähedaste inimese tugivõrgustik ning laps ei tunne end üksijäänuna, siis saab laps olukorraga paremini hakkama. Samas igatseb laps oma vanemaid ka siis, kui tema suhted tema eest ajutiselt hoolitseva isikuga on head. Laps võib tunda, et tal pole kellelegi oma muresid kurta ega südant puistada ning ta tunneb vanemate järele igatsust ka siis, kui ta iga päev suhtleb vanemaga telefoni või skype'i teel. Puudu jääb füüsilisest ja emotsionaalsest lähedusest. Seega tekitab selline olukord üksindustunnet, mida mõned lapsed püüavad leevendada, suurendades aega ja tegevusi, mida veedetakse nt koos sõpradega. See, kuidas selline elukorraldus lapsele mõjub, sõltub aga suuresti ka lapse isiksusest.

Lapsed, kes jäävad kellegi teise hoolde teadmiselega, et tegu on ajutise olukorraga ja on teatud tähtaeg, mil vanemad tagasi tulevad, ei tunne end nii üksinda. Näiteks elasid mõned uuringus osalenud peres lapsed ka eelnevalt koos vanemaga vanavanemate juures, mistõttu vanemate välismaale tööleminek ei mõjutanud oluliselt laste elukorraldust. Samuti võis elumuudatust kergendada nendel juhtudel asjaolu, et vanemad töötasid mujal kindla ajagraafikuga (näiteks paar nädalat välismaal ja seejärel olid paar nädalat kodus).

Vanemate eemalviibimine võib tingida **lapse halvustamise oma eakaaslaste, teiste laste vanemate ja õpetajate silmis** (Salah 2008; Mudrak 2011) ning **meedias** (Munteanu, Tudor 2007; Juozeliūnienė 2008). See tähendab, et neid lapsi koheldakse teistest lastest erinevalt, kas haletsevalt või halvustavalt. Seda kinnitasid ka aruteluseminarides osalenud spetsialistid ning intervjueeritud vanemad ja vanemate äraolekul laste eest hoolitsevad inimesed. Intervjuudes selgus, et kuna vanemad kardavad, et koolis ja sõprade hulgas hakatakse lapsesse suhtuma halvasti, siis eelistab teatud osa peredest hoida nii kooli kui lapse sõprade eest saladuses, et vanemad töötavad välismaal.

Laste, vanemate ja laste eest vanemate välismaal töötamise ajal hoolitsenud inimeste intervjuudest selgus, et muutunud elukorraldusest olid veel teadlikud lähisugulased, lähemad sõbrad ning naabrid, mõnel juhul ka kolleegid (vt ka ptk 1). Kooli esindajad tõid välja, et lapsel keelatakse sageli sellest, et vanemad töötavad välismaal, õpetajatele rääkida ja mitmed intervjueeritud vanemad kinnitasid samuti, et nad on vältinud kooli teavitamist. Põhjuseks tõid intervjueeritud välja, et ühiskond ei suhtu sellesse hästi, et vanemad lähevad välismaale tööle ja jätavad lapsed Eestisse. Kartes „rongaema“ mainet ja seda, et last hakatakse seetõttu halvustama, eelistatakse hoida nende inimeste ring, kes vanemate välismaal

töötamisest teab, võimalikult väike ning keelatakse ka lapsel sellest rääkida. Seetõttu kardavad vanemad ka infot ja nõu küsida, kuna levinud stereotüübi kohaselt arvatakse, et „lastekaitse võtab lapsed ära“.

„Ja mis veel on öeldud, et kui koolis saadakse teada, et minu vanemad töötavad välismaal, siis on olukordi, kui õpetaja ütleb, et sinu vanemad sinust ei hooli.“

(lastega tegelev spetsialist)

Intervjueeritud lapsed ei toonud välja, et õpetajate, klassikaaslaste või sõprade suhtumine neisse oleks kuidagi muutunud pärast seda, kui teada saadi, et vanemad töötavad välismaal. Üks intervjueeritud laps tõi välja seda, et kuna koolis jagatakse neile vahetevahel koduseid ülesandeid, mida tuleb teha koos vanematega, siis talle anti seetõttu teistsugused ülesanded, ent muus mõttes suhtumine temasse ei muutunud. Pigem tundis ta, et klassijuhataja küsis võrreldes varasemaga sagedamini, kuidas tal ja perel läheb.

3.4. Pere elujärje paranemine

Kõige suuremaks plussiks sellise elukorralduse puhul on **pere majandusliku elujärje paranemine** (Toth jt 2007; Salah 2008; UNICEF Moldova 2008; Broka 2009; Tolstokorova 2012; Grassmann jt 2013; Kartau 2013) ning madalam vaesusrisk (Sandu 2011; Tolstokorova 2012). Mitmed intervjueeritud vanemad leidsid, et kui palgad Eestis tõuseks ning siin oleks enam sobivaid töökohti, et rakendust leida, siis tuleksid nad Eestisse tagasi, ent sellise muutuse võimalikkust ei nähta järgneva paari-kolme aasta jooksul. Lastevanemate arvamus kohaselt võiks riik luua parema ja soodsama keskkonna, mis aitaks tõsta inimeste sissetulekuid ja nende elukvaliteeti ja nad ei peaks seda välismaalt otsima.

Nii varasemad uuringud (Kyzyma 2014; Toth jt 2008; Mudrak 2011; Libanova, Malynovska 2012; Krusell 2013) kui käesoleva uuringu intervjuud vanemate, nende äraolekul laste eest hoolitsevate inimeste, laste kui spetsialistidega kinnitasid, et pere parem majanduslik toimetulek on välismaale töölemineku peamine põhjus – Eesti palkasid peetakse elamisväärseks eluks liiga madalaks. Välismaale töölemineku põhjuseks on ka sobiva töökoha puudumine regioonis, tekkinud võlad ning vajadus neid tagasi maksta. Välismaale töölemineku tulemusel saavad vanemad pakkuda lapsele paremaid elutingimusi ja haridust (Toth jt 2008; Tolstokorova 2012; Libanova, Malynovska 2012). Näiteks tõi üks vanem välja, et kui ta ei töötaks välismaal, siis ei oleks tal võimalik oma last tema edasistes õpingutes toetada. Samuti rääkisid mõned intervjueeritud lapsed, et tänu vanemate välismaal töötamisele saavad nad endale lubada asju, mida varem ei saanud.

„Et no ütleme niimoodi, et kuidas ma ütlen ... Et kui ma nüüd Eestis, ütleme, vanal töökohal oleks töötanud, tema oleks õppinud Tallinnas, üürinud korterit, nagu see praegu kõik on, ma usun, et mina ei oleks mitte millegagi saanud toetada, tähendab rahaliselt.“

(välismaal töötav vanem)

Samas on siin ka ohukohad. **Vanemad võivad püüda eemalviibimisest tekkivat süütunnet leevendada sellega, et lubavad lapsele kõike, mida ta soovib** (Broka 2009; Mudrak 2011; Kartau 2013). Liigne keskendumine materiaalsele heaolule ja materialistlikele väärtustele võib viia selleni, et lapsed ei oska

vanemate panust vääriliselt hinnata – see võib tingida saadetud raha väärkasutamise (lapsed kasutavad raha muuks otstarbeks kui seda on mõelnud vanemad) (Tolstokorova 2012). Ühe intervjuueeritud lapse kogemuse kohaselt võib vahepeal tõesti toiduraha, mis on vaid toidu ostmiseks mõeldud, kuluda muude asjade peale, mida tegelikult ei oleks vaja või ei tohiks vanemate arvates osta. Ka üks intervjuueeritud vanem tõi välja, et ta kompenseeris oma eemalviibimist materiaalsete asjadega.

„Ma tulin, ma ostsin talle kõik asjad, mida ta tahtis. Ja siis ma nägin teda nii harva, siis ma kompenseerisin selle materiaalselt tegelikult.“

(välismaal töötav vanem)

Positiivseks võib lugeda ka seda, et kui vanemad töötavad välismaal, siis saavad lapsed sagedamini reisida (Toth jt 2007; Libanova, Malynovska 2012; Kartau 2013). Seetõttu avardub nende maailmapilt, nad õpivad tundma eri kultuure. Majanduslikult kõrgem elujärg ning kokkupuude teiste kultuuridega (nt reisimise ja oma vanemate külastamise kaudu) võivad **tõsta nende laste motivatsiooni õpingute jätkamiseks välismaal** (Toth jt 2007; UNICEF Moldova 2008; (Cheianu-Andrei jt 2011). Ka spetsialistid tõid fookusgrupi aruteludes positiivsena välja selle, et lapsed saavad oma vanematel välisriigis külas käia. Sama tõid välja intervjuueeritud vanemad, tuues positiivsena välja seda, et lapsed saavad vanematel välismaal külas käia ja sel viisil erinevaid riike näha ning eri kultuuridega tutvuda. Intervjuueeritud lapsed ei toonud seda välja.

3.5. Laste suurem iseseisvus

Vanemate välismaal töötamise tulemusena **muutuvad lapsed iseseisvamaks** ning neil on rohkem vabadust otsuste tegemiseks (Pärna jt 2008; Kutsar, Trumm 2010; Libanova, Malynovska 2012; Kutsar jt 2013). Välismaal töötavate vanemate lapsed on enam teadlikud sellest, milliseid oskusi ja isiksuseomadusi neil võib vanemate eemalolekul vaja minna, nt iseseisvus otsuste tegemisel, enesekindlus, ajajuhtimise ja -planeerimise oskus ja emotsionaalse kontrolli olemasolu (UNICEF Moldova 2008; Pärna jt 2008; *Capacity Building Action ...* 2010; Kutsar jt 2013). Kartau (2013) on kirjeldanud, kuidas **lastes võib tekitada positiivse emotsiooni omakorda see, kui nad tunnevad end rohkem iseseisvana ning vähem vanemate poolt kontrollitavana**. Üks intervjuueeritud laps mainis, et tal oli isegi hea meel, sest niiviisi sai ta rohkem vabadust. Samuti tõi üks intervjuueeritud laps välja, et see andis talle hea võimaluse tundma õppida maailma, mis teda täiskasvanuna ees ootab.

„Kõik oleneb olukorrast. Üldiselt, mis ma võiks öelda? See on hea võimalus ennast tundma õppida. Oma oskusi, piire kuidagi, et ennast arendada. Siseneda mõnes mõttes kiiremini sinna maailma, mis meid ees ootab. /.../ „No, eks see on ka „kahe otsaga asi“, et lapsepõlve ei tohi ära raisata. Samas, kui sa oled selleks järgmiseks etapiks valmis, siis see on ikka päris hea elu jaoks.“

(laps)

Kuigi ilma vanemateta elavad lapsed võivad olla iseseisvamad, sest nad võtavad endale varakult ka vanema kohustusi (majapidamiskohustused, õdede-vennade eest hoolitsemine jms), siis on **lapsi, kes justkui kaotavad seeläbi oma lapselikkuse** – „nad on nagu väiksed vanainimesed“. Nende laste lapsepõlv

jääb suhteliselt lühikeseks. Intervjueeritud spetsialistide kogemuse kohaselt võivad lapsed sel viisil üle pea kasvada – nad ei allu enam vanematele ega oma vanematele õdedele-vendadele. See võib omakorda tekitada peres lisapingeid ning tõsisid suhtlemisprobleeme. Intervjueeritud vanemate arvamused olid samuti erinevad: oli neid, kes leidsid, et selline elukorraldus muudab paratamatult lapsed iseseisvamaks (nt koolitöö tegemisel), aga oli ka neid vanemaid, kes mainisid, et sellisest elukorraldusest hoolimata meeldib lastele, kui asju nende eest ära tehakse ja see ei pruugi neid alati iseseisvamaks muuta, vaid võib hoopis trotsi tekitada.

Seega **võib kasvada kohustuste ja ülesannete hulk, mida lapsed peavad vanema(te) äraolekul ise tegema** (UNICEF Moldova 2008; Broka 2009; Cheianu-Andrei jt 2011), näiteks vastutus kodu korrashoiu, õdede-vendade hoidmise jms eest. Seega võtavad välismaal töötavate vanemate lapsed eakaaslastest varem üle täiskasvanute ülesanded ja rolli ning saavad kiiremini iseseisvaks ja küpseks (Yarova 2006; Broka 2009; Cheianu-Andrei jt 2011; Mudrak 2011). Samas peitub siin ka oht: kui laps ei ole selliseks vastutuseks valmis, võivad tekkida raskused nii koolis hakkamasaamisel, suhetes sõpradega, riskikäitumine jt eespool pikemalt kirjeldatud probleemid. Käesolevas uuringus selgus lastega tehtud intervjuudes, et nad on vanematega kokku leppinud, milliseid koduseid töid peavad lapsed vanemate äraolekul ise tegema. Oli lapsi, kes leidsid, et nende kohustused majapidamises elukorralduse tulemusena kasvasid, aga oli ka lapsi, kelle arvates see ei muutunud, sest neid aitas lisaks nt laste eest hoolitseja. Küll aga töid lapsed välja, et kui keegi kogu aeg kontrollimas ei käi, siis võib segadus kodus vahepeal kasvada (nt kui õpitakse või süüakse mitmes toas korraga). Üks intervjueeritud laps leidis, et kui korralagedus liiga suureks kasvas, siis märkas ta seda ka ise ja tegi lõpuks ise majapidamise korda, kuigi väikese hiline misega. Ühes intervjuus lapse eest hoolitsejaga ilmn es, et talle oli suureks abiks vanem laps, kes sai endale juurde majapidamiskohustusi (nt pliidi kütmine, puude toomine jms), mida varem tegid vanemad.

Kutsar jt (2013) tulemused viitavad, et Eesti **lapsed tegelikult ei eelista sellist elukorraldust**. Uuringus selgus, et kui lastele pakutaks võimalust minna tulevikus välismaale tööle ja nad peaksid jätma oma lapsed kodumaale, siis vaid üksikud oleksid valmis minema ning et lõplik otsus sõltuks erinevatest asjaoludest (Kutsar jt 2013). Kui vanematele antaks uus võimalus valida, kas jääda kodumaale elama ja tööle või minna välismaale, siis sarnaselt lastele oleksid vaid üksikud nõus uuesti minema ning see otsus ei tuleks kergekäeliselt (Mudrak 2011). Antud uuringus oli intervjueeritud perede arvamus samuti erinev – oli nii neid vanemaid, kes ei kahetsenud minekut ning leidsid, et see oli paratamatus, kui ka neid, kes teades nüüd, mida see endaga kaasa toob, mõtleksid veel kord hoolega mineku läbi ning otsiksid teisi võimalusi. Intervjueeritud lapsed arvasid, et kui nemad oleksid oma vanemate asemel olnud, siis oleksid nad arvatavasti vanematega sarnase otsuse teinud ja seda sarnastel põhjustel (lapsed põhjendasid valikut samuti raskustega töökoha leidmisel ja siinsete madalate palkadega).

3.6. Kokkulepped lapse eest hoolitsevate isikutega

Enamikes intervjueeritud perekondades tehti vanemate ja nende äraolekul laste eest hoolitsejate vahel **kokkulepped suuliselt** ning lepiti kokku üldiselt selles, et lapse eest hoolitsev isik hoolitseb laste eest vanemate välismaal viibimise ajal. Samuti oli teada üldiselt, kui tihedalt vanemad kodus käivad ning kui kauaks nad koju jäävad. Osade intervjueeritute sõnul kujunes tegelikkus algselt arvatust erinevaks ja

seetõttu tuli teha rohkem muutusi kui arvati. Igapäevaseid asju omavahel nii palju ei arutatud ja eelnevalt kokku ei lepitud (nt söömine, magamaminekuajad ja koju tulemise ajad jms), kuna eeldati, et laste eest hoolitsevad isikud (kes olid tihtipeale ka laste vanaemad) teavad, mida teha. Samuti olid vanemad kursis olulisemate teemadega (nt ekskursioonid, õpiedukus, sündmused koolis/lasteaias, trennid, arstil käimised jms) ning tihtipeale võeti taolised otsused vastu koos.

„No põhimõtteliselt selliseid otsuseid võttiski mul ikkagi sugulane, aga need kõik asjad olid ikkagi minu, nagu minuga räägitud“

(välismaal töötav vanem)

Hooldusõigust muudeti ja vanavanemale anti eestkoste volitus vaid ühes uuringus osalenud peres. Selle pere intervjueritu selgitas, et peamine põhjus hooldusõiguse muutmiseks ja eestkoste volituse andmiseks oli praktiline: vanemad töötasid kaugel ning ei olnud alati kättesaadavad. Pärast eestkoste volituse andmist muutus igapäevane asjaajamine (nt ID-kaardi ja passi taotlemine ning arsti juures käimine) lihtsamaks ja mugavamaks. Lisaks tõi intervjueritud laste eest hoolitseja välja seda, et hooldusõiguse muutmise ja eestkoste volituse saamisega, sai ta õiguse lapsetoetustele, mis osutus oluliseks just seetõttu, et vanavanemad kandsid igapäevaselt laste kasvatamisega seotud kulusid. Kuna eestkostja töötab, siis sai ta ka õiguse lisapuhkepäevadele. Hooldusõiguse muutmine selles osas oli intervjueritu hinnangul lihtne ja mugav ning toimus intervjueritu kodus koos kõigi oluliste osalistega (kohtunik, KOVi lastekaitse spetsialistid/vanavanemad, vanemad ja lapsed) kohaolekul.

Need intervjueritud vanemad ja lapse eest hoolitsevad inimesed, kes ei muutnud hooldusõigust, selgitasid, et ei näinud otsest vajadust lapse hooldusõiguse muutmiseks ning seni ei ole seda nende hinnangul praktikas ka vaja läinud. Üks intervjuus osalenud vanem tõi välja, et ei näinud põhjust hooldusõiguse ümbervormistamiseks lähisugulasele, sest välisriik ei asu kaugel, sealt on võimalik kiiresti naasta, vanem on alati telefoni teel kättesaadav ning Eestis on ka teisi lähisugulasi, kelle abi oleks võimalik ajutiselt paluda. Üks intervjueritud vanem rõhutas, et kuna laps jäi lähisugulase hoolde, kellega laps elas ka enne seda elukorralduse muutust koos, siis ei näinud ta põhjust kokkuleppe kirjalikuks vormistamiseks ja hooldusõiguse ümbervormistamiseks – tal on võimalik regulaarselt kodus käia ja lähisugulase puhul on suuline kokkulepe piisav ja loogiline. Samas tõi üks lapse eest hoolitsev isik välja, et kui lapse eest hoolitsemise periood oleks pikem olnud, siis oleks pidanud ka temal olema õigused lapse suhtes.

„See ei olnud teemaks, aga kui laps oleks edasi jäänud minu juurde, oleks selle teemaks võtnud. Nii ei ole võimalik, et kasvatad last ja sul ei ole tema peale mingeid õigusi. Selles mõttes, et see oli väga-väga raske aeg. Mul ei olnud kellegi poolt mingit tuge ja mul ei olnud tema peale mingeid õigusi. Ma põhimõtteliselt olin mitte keegi.“

(lapse eest vanemate äraolekul hoolitsenud isik)

Aruteluseminaridel osalenud advokaadid ja kohtunikud osutasid tähelepanu sellele, et suusõnaline kokkulepe kehtib ainult tavahoolduse asjades (nt laps äratatakse hommikul üles, tagatakse see, et laps läheb kooli ja tuleb õhtul koju jne), aga suuline kokkulepe ei võimalda otsustada lapsega seotud küsimusi (nt millisesse lasteaeda või kooli või trenni laps läheb, milliseid ravimeid laps võtab ja milliseid tervishoiuteenuseid on lapsel vaja, samuti osalemine välisreisidel ja klassiekskursioonidel, isikultõendava dokumendi taotlemine jne). Suulise kokkuleppe korral puudub sellistel puhkudel esindus- ja

otsustusõigus. See on tekitanud vanemate äraolekul õiguslikke probleeme, mida käsitlesid „Vanema hooldusõiguse määramise uuringus“ Espenberg jt (2013): **lapsevanemate välismaal viibimise ajal on neil igapäevaselt hooldusõiguse teostamine raskendatud. Olukorras, kus laps elab koos mõne teise inimesega, tekib küsimus, kes teostab lapse üle hooldusõigust ajal, mil vanemad on ära.** Intervjueeritud vanemad ja laste eest vanemate äraolekul hoolitsevatel inimesed tõid oma kogemusest näiteid, millised probleemid neil tekkisid. Üks intervjueeritud inimene, kelle juures laps elas vanemate välismaal töötamise ajal, tõi näite, et kui laps jäi haigeks, siis ei olnud tal võimalik jääda haige lapsega koju ega saada ajutise töövõimetuse hüvitist. Teine intervjueeritav tõi näite, et kui laps sattus haiglasse, siis polnud temal kui lapse eest vanemate äraolekul hoolitsejal õigust teha lapse ravi osas otsuseid.

Ekspertide hinnangul **napib vanematel teadmisi eespool toodud lapsevanema õiguste ja kohustustega seotud õiguslikest küsimustest ning võimalikest esile kerkida võivatest probleemidest.** Seda tõendab ka selle pere kogemus, kes ainsana muutis käesolevas uuringus hooldusõigust: hooldusõiguse muutmise vajalikkust ja kasulikkust selgitas lapse eest hoolitsejale tema tuttav, kes oli selle valdkonnaga kursis. Pereliikmed ise olnud selle peale mõelnud. Hooldusõiguse muutmise ja eestkoste volituse andmise lõplik vajalikkus selgus selle pere puhul siis, kui vanem leidis endale välismaalt elukaaslase ning seostas ka oma tulevikuplaanid välismaaga.

Senine kogemus on näidanud, et **neid vanemaid, kes enne äraminekut teemaga seotud juriidilist konteksti uurivad, on vähe.** Õigusekspertide hinnangul on praegune perekonnaseadus tegelikkuses täiesti piisav ja suhteliselt paindlik, et neid peresid ning lapsi õigusküsimustes aidata (nt hooldusõiguse osaline üleandmine, otsustusõigus). Ühelt poolt on asjaajamist lihtsustanud digiallkirjastamine ja võimalus toiminguid veebi vahendusel teha. Lisaks on veebi vahendusel kättesaadavad erinevad õigusabifoorumid⁴³.

3.7. Lapse arvamusega arvestamine otsuse tegemisel

Välismaale tööleminek on tervet perekonda mõjutav otsus, seetõttu tunnevad lapsed, et seda tuleb ka nendega arutada (Kutsar 2008). Eriti ootavad seda vanemad lapsed (UNICEF Moldova 2008). Teiste riikide kogemus näitab, et tegelikkuses tehakse seda vähesel määral (Munteanu, Tudor 2007; Toth jt 2008; Broka 2009). Eestis on varasemates uuringutes leitud, et mõnel juhul arutati koos lastega laste endi võimalikku välismaale kaasainemist, ent vanemate välismaale tööleminekut nendega ei arutatud ja samuti ei selgitatud neile, kuidas pere elukorraldus pikemas perspektiivis muutub (Kartau 2013). Käesolevas uuringus läbiviidud intervjuud kinnitavad seda tulemust: **vanemad selgitavad lapsele välismaale töölemineku vajadust, enamasti ei toodud välja, et lapsel oleks olnud otsustav sõnaõigus.** Üldiselt on vanemate välismaale tööleminekut pereringis arutatud. Intervjueeritud perede seas oli nii lapsi, kes avaldasid selle suhtes muret ja hirmu, aga ka lapsi, kes sel hetkel ei osanud kuidagi reageerida ning arvamust avaldada. Üks ema leidis, et kuna laps, kes tahtis Eestisse jääda, oli juba piisavalt vana (15-aastane), et tema arvamusel arvestada, leidis ta võimaluse, kuidas laps Eestisse saaks jääda. Samas ta rõhutas, et kui ta mõlemad lapsed oleks olnud tema välismaale tööle minekule täielikult vastu ning kui laps, kes ei soovinud välismaale minna, ei oleks saanud jääda kindla ja usaldusväärse inimese juurde, ei

⁴³ <http://www.juristaitab.ee/>

oleks ka tema välisriiki tööle läinud või oleks ta mõlemad lapsed endaga kaasa võtnud. Ka teised intervjuueeritud rõhutasid seda, et kui poleks usaldusväärset lähisugulast, kelle hoolde lapsed jätta, siis ei oleks selline elukorraldus võimalik – enamikes intervjuueeritud peredes hoolitses vanemate äraoleku ajal laste eest lähisugulane, kes elas kas koos lastega või käis regulaarselt lapsi vaatamas ja kontrollimas.

„Ma leidsin, et ma ei saa seda vägisi teha, kuna 15 on juba selline, noh, paras iga juba, kus ta minu meelest võib oma sõna nagu sekka öelda oma saatuse suhtes ja kuna oli inimene, kelle peale mina sain kindel olla. See nagu otsustas selle.“

(välismaal töötav vanem)

Lapsega sel teemal suhtlemine, tema arvamusega arvestamine ning olukorra selgitamine on väga oluline. Kui vanemad on võtnud vastu otsuse Eestist lahkuda ning välismaale tööle minna, jättes lapsed Eestisse kellegi teise järelevalve alla või päris üksinda, siis on oluline lastele otsuse tagamaid selgitada. Spetsialistid tõid välja juhtumeid, kus vestluse käigus psühholoogidega ning nõustajatega on selgunud, et lapsed ei saa aru, miks on nende vanemad välismaale läinud ning miks nad peavad vanematest eraldi elama. Üldiselt leidsid intervjuueeritud lapsed, et vanemad selgitasid neile piisavalt välismaale töölemineku tagamaid. Välismaale töölemineku põhjendavad vanemad lapsele enamasti sellega, et lapsel on nii paremad võimalused ja võimalik on teoks teha pere unistused, näiteks oma kodu soetamine ja õpingute jätkamine (vt ka ptk 3.4). Ebamäärane selgitustöö viib selleni, et laps võib ennast olukorras süüdi tunda, eriti juhul, kui äraminekut on põhjendatud majanduslike kaalutlustega ning vajadusega osta lapsele asju, et tagada seeläbi lapse materiaalne heaolu. Seega seatakse lapsed tegelikult keerulisse olukorda, kus nad tunnevad end vastutavana selle eest, et pere peab lahus elama.

Ka lapsele on kasulik see, kui talle on eelnevalt enne vanemate välismaale minekut selgitatud, kelle poole ta võib murede korral pöörduda ning kellega pere olukorrast rääkida (nt klassijuhataja, koolipsühholoog), et laps ei tunneks, et ta peab seda kellegi eest varjama. Intervjuudes lastega ilmnes, et üldjuhul pöörduvad lapsed murede ja küsimuste korral lähisugulase poole: kas selle inimese poole, kes lapse eest hoolitseb või mõne muu lähisugulase poole.

Mõnes fookusgrupi arutelus viitasid spetsialistid, et nende kogemus on näidanud, et kui tegemist on väiksemate lastega, siis sageli tekitavad vanemad lastes lootust, et mõne aja möödudes saab laps vanematega välismaale kaasa tulla. See on viinud olukorran, kus on tekkimas nn kohvi otsas istuvate laste põlvkond, kes on iga hetk ema-isa märguande peale valmis ära sõitma. Lapsed mõtlevad sellises olukorras vaid ärasõitmisest ega hooli tegevustest ning kohustustest, mis seob neid nt kooli ning huviringidega. Kuigi vanemad püüavad sel viisil oma lapsi motiveerida, siis nad ei mõista, kuidas selline selgitamine võib mõjutada lapse praegusi tegevusi ning ootusi pere tulevikule.

Üheks lahenduseks oleks spetsialistide kogemuse kohaselt ka see, kui vanemad võtavad lapsed endaga välismaale kaasa. Loomulikult eeldab see vanematepoolset põhjalikku selgitus- ja teavitustööd lastele ning samuti on sellisel juhul oht, et lapsel tekivad kohanemisprobleemid, ent neid on võimalik nõustamise ja selgitamise teel leevendada. Kui laste eest hoolitsejate käest küsiti, kuidas nemad oleksid vanemate asemel sellises olukorras otsustanud, siis leidis mitu intervjuueeritud, et nemad oleksid lapsi ise kasvatanud ning valinud kas Eestisse jäämise või koos laste ja perega välismaale minemise:

„Tähendab seda, et ma saan aru, et tahavad võimaldada paremat elu, aga laste arvelt nad seda ei tee. Selles mõttes, et /.../ lapse mahajätmine ei ole lahendus. Ma ei tea, võibolla minu jaoks on see nagu minu põhimõtetes kinni. Ükskõik mis, et oma last ma ei jäta mitte kellegi teise hoolde, et laps on oma vanema juures.“

(laste eest vanemate äraolekul hoolitsenud isik)

„Ma siiski arvan, et kas siis tõesti koos lastega, terve perega. Aga ka see peaks olema siis väga hästi organiseeritud. Väga hästi tausta uuritud ja see ei saaks olla mingisugune lühiajaline, et noh läksin ja siis vaatasin, et seal aasta pärast, ah, ei tulnud midagi välja ja siis tulen tagasi /.../ See siis tõesti, kas on pikemaks ajaks sinna jäämine, et ikkagi see haridus saadakse seal kohapeal. Või siis üldse mitte minna.“

(laste eest vanemate äraolekul hoolitsenud isik)

Siinkohal on oluline, et välismaale minek ei satuks nt kooliaasta keskele ega tähendaks lapsele klassi kordamajäämist. Mitmel uuringus osalenud perel oli kogemus, kus laps jäi Eestisse, kuna ta oli lõpetamas põhikooli ning oleks vastasel juhul õpingutes maha jäänud või „ühe aasta kaotanud“. Intervjueeritud laste kogemuse kohaselt peavad nende vanemad Eestis (põhi)kooli ja muude koolide (nt muusikakool) lõpetamist väga oluliseks.

Leidub ka peresid, kes võtavad lapsed endaga välismaale kaasa, ent sageli ei lahene sellega probleem: lapsel võivad tekkida tõsised kohanemisprobleemid ning see võib viia olukorrani, kus terve pere või siis mõned perekonnaliikmed tulevad kodumaale tagasi, mille tõttu peavad laps(ed) taas ümber kohanema (Piperno 2008; Mudrak 2011). Käesolevas uuringus intervjueeritud vanemad olid samuti mõelnud laste välismaale kaasavõtmise peale, ent senini ei ole seda erinevatel põhjustel tehtud:

- eluasemega seotud probleemid Eestis, mis ei võimalda eluaset maha müüa;
- välisriikide koolides nõutakse elementaarsel tasandil kohalikku keeleoskust;
- kõik ei ole läinud esialgu kavandatud plaani kohaselt (nt oma ettevõtte algatamine välismaal);
- kõrged elamis- ja üürikulud välismaal;
- laps(ed) ise ei soovinud kaasa minna (nt soov kool Eestis ära lõpetada või on sõbrad siin);
- usaldusväärse lähisugulase olemasolu, kes suudab ja on võimeline lapse eest ajutiselt hoolitsema;
- ei orienteeruta välisriigi lastekaitseasutustes (nt arvatakse, et mõningates välisriikides on laste üksinda jätmine päris keelatud ning see võib viia laste äravõtmiseni, või vanemlike õiguste piiramiseni).

Hoolimata sellest, kas lapsed võetakse välismaale kaasa või mitte, raskendab vanemate Eestisse naasmist näiteks see, kui nad leiavad välismaal töötamise ajal endale uue elukaaslase ja loovad seal pere. Ühe intervjueeritud lapse eest hoolitseja kogemuse kohaselt ei naase vanem Eestisse just seetõttu. Järelikult võib välismaal töötamise ja elamise kogemus oluliselt muuta perede igapäevast elukorraldust ning seega ka arusaamu peresuhetest ja pere toimimisest. Ühel vanemal või ühel lapsel võib korruga olla mitu erinevat peret.

4. TEISTES RIIKIDES KASUTATAVAD MEETMED

Selle osas eesmärk on anda ülevaade Moldovas, Lätis, Ukrainas, Poolas ja Rumeenias rakendatavatest meetmetest, millega toetatakse peresid, kus vanemad töötavad välismaal ja lapsed elavad koduriigis. Riikide valikul lähtuti nagu juba eelnevalt nimetatud sellest, et tegemist oleks sarnaselt Eestiga töömigratsiooni saatjariigiga. **Läti** valiti analüüsi, kuna tegu on Eestile majandusoludelt ja geograafiliselt lähedase riigiga. **Poolas** ja **Rumeenias** on palju välismaal töötavaid inimesi, mistõttu on ka probleem teravalt teadvustatud. **Moldova** ja **Ukraina** kaasati analüüsi pärast esialgset andmekogumist, kui osutus, et nendes riikides on selle teemaga põhjalikult tegeletud. Nimetatud riikides on kavandatud erinevaid tugiteenuseid, et ühelt poolt parandada ja sujendada teemaga seotud asutuste omavahelist koostööd ning teiselt poolt suurendada nende asutuste ja ühiskonna teadlikkust nende peredega tegelemisel.

Sarnaselt Eestiga on ka teistes analüüsi kaasatud Kesk- ja Ida-Euroopa riikides erinevate uuringute andmetel töömigratsiooni tõttu kasvanud perede arv, kus üks või mõlemad vanematest töötavad välismaal ning laps või lapsed on jäänud koduriiki elama. Kuna ka neis riikides ei koguta sarnaselt Eestiga süsteemselt andmeid, siis puudub täpne ülevaade selliste peremudelite arvukuse kohta (Mariana, Raluca 2009; Krišjāne, Lāce 2012; Botezat, Pfeiffer 2014).

Sarnaselt Eestiga on teistes analüüsi kaasatud Kesk- ja Ida-Euroopa riikides lastevanemate teadlikkus võimalikest probleemidest madal. Samuti napib ka teistes riikides infot selle kohta, kui palju täpselt selliseid peresid on. Seetõttu on kõikides neis riikides kavandatud erinevaid tegevusi, et suurendada asutuste koostööd ja teadlikkust ning saada täpsem ülevaade selliste perekondade ja laste arvust.

Moldovas on alates 2008. aastast seadusega nõutud, et (ka ajutiselt) välismaale tööle minevad lapsevanemad esitaksid Riiklikule Tööhõive Agentuurile (*National Employment Agency – NEA*) tõendi, millega kinnitavad, et nende äraolekul on lapsel seaduslik esindaja (*legal guardian*), kelle hoolde laps vanemate äraolekul jääb (Cheianu-Andrei jt 2011: 188-190). Põhivastutus lasub KOVi, kellelt on võimalik tõendit taotleda, lõpliku otsuse võtab vastu KOVi kohalik nõukogu (*local council*). Kui vanemad ei määra lapsele seaduslikku esindajat, siis on elukohajärgsel lastekaitsega tegeleval asutusel õigus seda ise teha ja täpsustada sotsiaalkaitse vajadus juhtumipõhiselt.

Moldovas teeb KOV oma ülesannete täitmiseks järgmist (Cheianu-Andrei jt 2011: 188-204):

- registrite pidamine nende laste ja perede üle, kus üks või mõlemad vanematest töötavad välismaal (toimib koostöös koolidega);
- vanemate, laste ja laste eest vanemate äraolekul hoolitsejate nõustamine (sh psühholoogiline nõustamine) ja nende teadlikkuse tõstmine;
- kodukülastused, mida tehakse vähemalt kaks korda aastas ning vajadusel sagedamini;
- tõendi väljastamine esindusõiguse (*guardianship*) kohta;
- erinevad sotsiaal- ja päevahoiukeskused⁴⁴, samuti internaatkoolid;
- lapse esindamine kohtus (eelkõige sotsiaaltöötajad, kui laps on sattunud pahandustesse nt politseiga).
- materiaalne tugi (sotsiaaltoetused).

⁴⁴ Välismaal töötavate vanematega lastele on lubatud osaleda sotsiaalteenustes, mida pakuvad erinevad keskused: sotsiaalkeskused, päevahoiukeskused ja sotsiaal-meditsiinilised taastuskeskused.

Esindusõiguse taotlemine Moldovas on aeganõudev protsess (kuni pool aastat), see on ka üks põhjustest, miks on vähesed pered seda hoolimata kohustuse olemasolust teinud (Cheianu-Andrei jt 2011: 190). Kuna vanemad üldjuhul siiski ei registreeri KOVis välismaale tööleminekut, siis pole KOVi ja koolide koostöös peetavad registrid täieliku infoga. Teiseks probleemiks on see, et vanemad ei tea oma kohustusi ja õigusi. Teemaga seotud eksperdid Moldovas on hinnanud, et nende perede ja laste puhul on oluline tõsta üldiselt ühiskonna teadlikkust selliste perede muredest ja röömudest (Cheianu-Andrei jt 2011: 191-192; UNICEF Moldova 2008: 95-96). Kolmandaks kitsaskohaks on spetsialistide madal teadlikkus. Moldovas tõstetakse perega seotud tugivõrgustiku teadmisi, nt koolitatakse sotsiaaltöötajaid, õpetajaid ja perearste, et nad oskaksid sellistele peredele abi pakkuda (Sandu 2011). Kõige suurem vastutus nende peredega tegelemisel, nagu enne öeldud, lasub kohalikel omavalitsustel, kes peaksid koostöös koolide ja korrakaitsetöötajatega jälgima laste ja perede toimetulekut, ent nende tegevust piirab vähene finantsvõimekus (Sandu 2011; Cheianu-Andrei jt 2011). Teenuseid ei finantseerita vajalikus mahus ning need ei ole kõikides kohalikes omavalitsustes kättesaadavad. Ülevaade nende perede arvu ja olukorra kohta puudub ka seetõttu, et kõik KOVid ei teosta seaduses nõutud järelvalvet perede ja laste toimetuleku üle.

Lätis peavad samuti nende lastega, kelle vanemad töötavad välismaal, tegelema kohalikud omavalitsused, ent nende tegevuste rahastamine on kujunenud tõsiseks probleemiks, lisaks puudub ülevaade, kui palju selliseid perekondi tegelikkuses on (Broka 2009; Krišjāne, Lāce 2012).

Läti parlament kiitis nende perede ja laste aitamiseks heaks plaani "*The Plan for the improvement of the situation of those children whose parents have gone abroad 2006–2009*", mis nägi ette järgmist (Broka 2009: 35-37; Krišjāne, Lāce 2012: 28-29):

- laste hariduse omandamise toetamine (nt nn päevahoiu-koolide (*day schooling*) loomine);
- psühholoogiline nõustamine seotud osapooltele;
- täienduskoolitused sotsiaaltöötajate ja õpetajate hulgas (nende teadlikkuse tõstmiseks);
- tugigrupid ja võrgustikud perede vahel, et sarnased pered saaksid omavahel kohtuda ja kogemusi jagada;
- vanemate tööhõive soodustamine;
- nende perede ja laste täiendav materiaalne toetamine.

Ent kõikide eelnevalt nimetatud tegevuste edukas (sealhulgas vajalikus mahus) elluviimine takerdus KOVide rahastamisprobleemide taha. Perepoliitika juhistes aastateks 2011–2017 on ette nähtud psühholoogilise nõustamise osakaalu tõstmine, abiõpetaja kohtade loomine koolides laste õpingute toetamiseks ning soovitude väljatöötamine laste eestkoste ja hooldusõiguse küsimustega tegelemiseks (Krišjāne, Lāce 2012: 29). Sarnaselt teistele Ida-Euroopa riikidele on Lätis problemaatiline lapse eestkoste ja hooldusõiguse teostamine vanemate äraolekul – vanemad ei pööra sellele tähelepanu. Kui vanemad lahkuvad koduriigist välismaale tööle lühemaks perioodiks kui kolm kuud, peaksid nad kirjutama advokaadile (*attorney letter*), et kirja panna, kes nende äraolekul esindab lapse huve ja kelle poole võib kool küsimuste korral pöörduda. Kui äraolekuaeg on pikem kui kolm kuud, peavad vanemad pöörduma eestkostekohtu (*Custody Court, Bāriņtiesa*) poole, et saada tõend, mis kinnitab, et isik, kelle hoolde laps jäetakse, on võimeline lapse huvisid parimal võimalikul viisil esindama.

Ukrainas on üksinda koju jäänud laste suhtes rakendatud nn kogukonnal põhinevat lähenemist. Nendes piirkondades, kus töömigratsioon on suurem, pakutakse lastevanematele, lastele ja õpetajatele ning koolipsühholoogidele kolme tüüpi tegevusi (*Capacity Building Action ... 2010*):

- laste, vanemate ja õpetajate teadlikkuse tõstmine sellise pereelu psühholoogilistest ja sotsioloogilistest väljakutsetest;
- siht- ja koduriigi vaheliste suhete tugevdamine ja informatsiooni vahetamine (loodi vaatluskeskus);
- töömigratsiooni kogemusega naiste kaasamine kahesse eelnevasse tegevusse, et soodustada kogemuse ja informatsiooni jagamist nendele peredele, kes on sarnases olukorras ja nendele peredele, kes kaaluvad välismaale töölemine.

Laste, õpetajate, koolipsühholoogide ja sotsiaaltöötajate teadlikkuse tõstmisele ja koolitamisele (*Capacity Building Action ... 2010*; Libanova, Malynovska 2012) eelnes koostöös ministeeriumide ja KOVidega olukorra kaardistamine, et välja selgitada, kuidas kehvemas olukorras on töömigratsioonist puudutatud lapsed. Kaardistamise tulemusena töötati õpetajatele välja juhised ja soovitusel, kuidas nende lastega käituda. Riikidevahelise koostöö tihendamiseks ja informatsiooni jagamiseks loodi uus migratsioonivaatluskeskus (*Italian-Ukrainian Observatory on Migration*), mille eesmärk on Itaalia ja Ukraina koostöös jagada informatsiooni nende perede kogemuse kohta ka peredele, kus vanemad kaaluvad välismaale töölemine. Töömigratsioonist puudutatud naiste⁴⁵ kaasamine nendes tegevustesse annab elluviijate hinnangul lisaväärtust ning avab enam probleemi erinevaid tahke. Nimetatud tegevuste hulka kuulus veel kommunikatsiooni soodustamine lapsevanemate ja laste vahel eelkõige sidevahendite kasutamine õppimise ning propageerimise abil (skype). Nimetatud tegevuste elluviimine on üldjuhul KOVi ülesanne, kes puutub nende perede ja lastega lähemalt kokku. Olukorra kaardistamise tulemusena leiti, et pärast ühe või mõlema vanema lahkumist tuleb lastele võimaldada psühholoogilist nõustamist ning lastevanemate ja koolipsühholoogide ning laste ja õpetajate ning laste ajutiste hooldajate ja koolipsühholoogide vahel tuleb korraldada regulaarseid kokkusaamisi olukorra hindamiseks. Lastele loodi täiendavalt võimalusi osaleda koos teiste sarnases olukorras olevate lastega loominguulistes tegevustes, mille üheks eesmärgiks oli soodustada lapse emotsioonide ja tunnete avaldumist (nt joonistused, teatrietendused, luuletused, laulud jms) (Libanova, Malynovska 2012).

Rumeenias on välismaale tööle siirdunud vanemate ning üksinda koju jäänud laste olukorra kaardistamiseks läbi viidud mitmeid üleriigilisi uuringuid (Irimescu ja Lupu 2006, Mariana ja Raluca 2009, Munteanu ja Tudor 2007, Toth jt 2007, Gulei 2011). Uuringute tulemuste levitamiseks on riigi poolt korraldatud teavituskampaaniaid, sh loodud internetis teavituslehekülj⁴⁶, et tõsta inimeste teadlikkust vanemate välismaal töötamise ja laste koju jäämisega kaasnevatest ohtudest. Koolipsühholoogidele, õpetajatele, sotsiaaltöötajatele ja lastega tegelevatele korrakaitsetöötajatele pakutakse täienduskoolitusi, et selgitada neile, millised on ohud ja kuidas laste ning vanematega suhelda ja millest neid informeerida. Lastele võimaldatakse vajalikke tugiteenuseid (nõustamine, tugigrupid jms).

Olukorra parandamiseks on Rumeenia kogemuse põhjal soovitatud välja töötada vajalike teenuste pakett (Toth jt 2007), mis määratleb koolide rolli ja võimalused teema käsitlemisel, nõustamise mahu ja vormid, õppimisega seotud abitegevused (juhendamine, lisaõpetamine ja lisatunnid), organiseeritud vaba aja

⁴⁵ Ukrainas töötavad välismaal peamiselt naised (*Capacity Building Action ... 2010*; Libanova, Malynovska 2012).

⁴⁶ <http://www.singuracasa.ro/index.php>.

tegevused ning kodukülastused. Rumeenias on loodud nn päevahoiu-tüüpi asutusi (*day care centres; after school drop-in centres*), mille eesmärk on pakkuda lastele võimalust veeta seal aega, õppida ja teha oma kodutöid täiskasvanute järelevalve all, samuti pakutakse päevakeskustes psühholoogilist nõustamist (Munteanu, Tudor 2007).

Kui kool saab teada, et laps on vanemate välismaal oleku ajal üksinda, siis võtab kool ühendust kohaliku omavalitsusega (Munteanu, Tudor 2007: 41-43). Rumeenias on kohalikel omavalitsustel kohustus hinnata iga üksinda koju jäänud lapse olukorda ja pere, laste ja hooldajate vajadusi selles olukorras. Seejärel pakutakse neile vajadusel toimetulemist toetavaid teenuseid (nt perenõustamine või psühholoogiline nõustamine), et vähendada vanemate välismaal töötamise tõttu laste üksinda koju jäämisega kaasnevat ohte.

Kohalikud omavalitsused peavad olukorra kaardistamise käigus välja selgitama, kellele ja mis vormis jääb lapse hooldusõigus (Munteanu, Tudor 2007: 42-45). Vanemad võivad volitada kolmandat isikut lapse hooldusõigust teostama. Kui need inimesed ei täida oma kohustust, siis suunatakse laps kohe sotsiaalhoolekandesüsteemi (nt *maternal assistance, strictly residential* süsteemid, kus lapsed saavad ajutiselt elada). Erinevad lastekaitse- ja laste õiguste kaitsega tegelevad asutused (nt *Social Assistance and Child Protection Directorate, National Authority for the Protection of the Rights of the Child*), teevad koostööd, et neid lapsi aidata. Kui laps elab koos vanavanematega, kellele ei ole antud esindusõigust ja lapsega juhtub midagi, mis nõuab tema esindaja sekkumist (nt kokkupuude politseiga), pole vanavanematel õigust seda rolli täita (Munteanu, Tudor 2007). Praktika näitab, et vanemate äraolekul ei anta lapse hooldusõigust enamasti kellelegi üle. Kodukülastusi võib Rumeenias läbi viia nn kriisikomisjon (Piperno 2012), mis koosneb kohaliku omavalitsuse esindajast, kooli esindajast, sotsiaaltöötajast ja kiriku esindajast (preester). Kodukülastusi viiakse läbi vähemalt korra kuus, et saada ülevaade üksinda koju jäänud laste elukorraldusest ja hetkeolukorrast.

Poolas hoogustus töömigratsioon pärast seda, kui riik liitus 2004. aastal ELiga. Enamjaolt siirduvad inimesed tööle Lääne-Euroopa riikidesse: Suurbritanniasse, Iirimaa, Saksamaale, Hollandisse, Itaaliasse ja Prantsusmaale. Peamiselt minnakse välismaale tööle majanduslikel kaalutlustel, kuna Poolas on tööpuudus võrdlemisi kõrge ja palgad madalad. Vanematel ei ole kohustust informeerida ametiasutusi välismaal töötamisest. Seega puudub selliste perede arvu kohta täpne ülevaade, kuid on läbi viidud mõned uuringud, mis neid peresid käsitlevad (Walczak 2009, Tynelski 2010)⁴⁷.

Poola seadustes pole vanemate välismaal töötamise ja laste koduriigis elamise puhul eriregulatsiooni. Sarnaselt Eestiga on olemas võimalus hooldusõiguse üleandmiseks, kuid praktikas seda enamasti ei tehta ning lisaks ei ole see vanematele kohustuslik. Poola eksperdi hinnangul on arvatavasti põhjuseks psühholoogilised barjäärid (vt ka ptk 3) ja kardetakse, et sellisel juhul ollakse halvad vanemad. Samuti võivad ära kaduda sotsiaaltoetused, mis sõltuvad perekonna sissetulekust. Väga paljud migrantide pered üritavad lapse eest hoolitsemise ära korraldada mõne pereliikme või naabrite toetuse abiga.

⁴⁷ Lasteombudsmani büroo viis aastatel 2008-2009 ning 2014 läbi kaks üleriigilist uuringut. Varasem uuring: Walczak, B. (2009), viimase uuringu tulemused ei ole veel avalikustatud. Lisaks on Poola haridusministeerium läbi viinud kaks uuringut (aastatel 2010 ja 2013), kus kajastati fenomeni nimega „euro-orphans“. 2013. aasta tulemused ei ole veel avalikustatud, varasem uuring: Tynelski, A. (2010).

Poolas on loodud mitmeid võimalusi, millega aidatakse koolitööde tegemisel muuhulgas neid lapsi, kelle vanemad töötavad mõnes muus riigis. Lastele pakutakse õpiabi, konsultatsioone, sotsiaalpedagoogi teenuseid, vanemaid informeeritakse lapse õpitulemustest jne. Koolid teevad koostööd sotsiaalkeskusega, perekonnohtuga, politseiga ja õigusnõustajaga. Samas ei ole need võimalused mõeldud spetsiaalselt nendele lastele, kelle vanemad töötavad välismaal, vaid kõikidele lastele. Nende tegevuste efektiivsuse mõõtmiseks puuduvad usaldusväärsed andmed. 2008. aastal koostati ka juhendmaterjal vanematele, kes on välismaale tööle siirdunud (Państwo 2008).

Järgnevas tabelis on välja toodud vaadeldud Ida-Euroopa riikide tegevused ja meetmed nende perede suhtes.

Tabel 2. Vaadeldud Ida-Euroopa riikides rakendatud meetmete võrdlus

Meede/ Riik	Moldova	Läti	Ukraina	Rumeenia	Poola
Ühiskonna teadlikkuse tõstmine	jah	jah	jah, nn kogukonnal põhinev lähenemine	jah, üleriigilised ja suuremahulised uuringud, teavituskampaaniad (uuringud)	jah, uuringud, juhendmaterjalid vanematele
Lapse esindamine	laste esindusõiguse ümbervormistamise võimalus → kolmandad isikud → riskide maandamine	Kui vanemad viibivad eemal vähem kui 3 kuud → esindaja volikiri (<i>attorney letter</i>). Kui eemal rohkem kui 3 kuud → eestkostekohtu otsus	-	laste esindusõiguse ümbervormistamise võimalus → kolmandad isikud → riskide maandamine	lapse hooldusõiguse üleandmise võimalus
Laste abistamine/toetamine	psühholoogiline nõustamine KOVides ja koolides	psühholoogiline nõustamine, päevahoiu-tüüpi asutused, tugigrupid vanematele parimate praktikate ja seniste kogemuste vahetamiseks	psühholoogiline nõustamine, tugigrupid peredele parimate praktikate ja seniste kogemuste vahetamiseks, tugigrupid lastele teiste sarnases olukorras olevate lastega kohtumiseks (mängud, loomingulised tegevused)	psühholoogiline nõustamine, tugigrupid, päevahoiu-tüüpi asutused, kodukülastused (nn kriisikomisjon), vabaajakeskused	õpiabi, konsultatsioonid, sotsiaalpedagoogi teenused
Hooldajate (kolmandate isikute) toetamine	jah, nõustamine ja koolitamine	-	regulaarsed kohtumised hooldajate ja koolipersonali (õpetajad, psühholoogid) vahel, nõustamine	nõustamine ja koolitamine	
Tugivõrgustiku teadlikkuse tõstmine	KOV-i, sotsiaaltöötajate, õpetajate, perearstide koolitamine	sotsiaaltöötajate täienduskoolitused, KOV-i rahastamisprobleemid	sotsiaaltöötajate, õpetajate, koolipsühholoogide nõustamine ja koolitamine	sotsiaaltöötajate, õpetajate, koolipsühholoogide, korrakaitsetöötajate nõustamine ja koolitamine	-
Koostöö riikide tasandil	jah, puudutatud riikide vahel infovahetus ja praktikate jagamine	-	jah, puudutatud riikide vahel infovahetus ja praktikate jagamine	-	-

5. KOKKUVÕTE JA SOOVITUSED

Uuringu fookuses olid **pered, kus mõlemad vanemad (või üks vanematest, kui tegu on üksikvanemaga) töötavad välismaal ning lapsed elavad Eestis.**

Kuna vanemad ei pea välismaale minemisest ühtki ametkonda teavitama, siis **puudub ülevaade, kui palju on Eestis selliseid peresid.** Spetsialistid – õpetajad, lastekaitsetöötajad, politseinikud, sotsiaalpedagoogid, noorsootöötajad jne – saavad neist peredest teada peamiselt siis, kui lapse või perega tekib raskusi. Sarnase probleemiga on silmitsi teised analüüsis vaatluse all olnud Kesk- ja Ida-Euroopa riigid. N-ö hea praktika näiteriiki ei õnnestunud uuringus leida ning selgus, et sarnaselt Eestiga on valdkonna analüüsimine ja reguleerimine alles lapsekingades.

Üldjuhul lähevad vanemad välismaale tööle selleks, et **pere materiaalsel elujärge parandada**, sh võimaldada lapsele paremaid võimalusi. Vanemate välismaal töötamine ja laste koduriigis elamine võib tuua kaasa erinevaid probleeme. Peamisteks probleemideks on **lapse seisukohalt üksijäetuse tunne ning igatsus vanemate järele.** Vanemate eemalolek ning seega järelevalve puudumine võib suurendada koolist puudumist ja mõjutada seeläbi lapse õpiedukust. Samuti võib see tekitada või süvendada tervise-, käitumis- ja sõltuvusprobleemide teket või süvenemist.

Erinevatele probleemidele selle teema käsitlemisel viitas ka vastukaja uuringumeeskonna poolt sotsiaalmeedias tehtud üleskutsele, et pered jagaksid oma kogemusi uuringu läbiviijatega. Kommentaarid viitavad, et:

- perega seotud teemasid peetakse väga isiklikuks;
- arvatakse, et lapsi on kerge vanematelt kohtu või lastekaitse vahendusel ära võtta, samas kui aruteluseminaridel osalenud kohtunikud ja advokaadid töid välja, et see on äärmuslik meede: enne proovitakse kõiki muid lahendusi;
- ollakse umbuslikud ja ei usuta, et uuringu tulemused võiksid perede olukorda parandada;
- välismaale tööle läinud või minemist kavandavate inimeste seas on neid, kes on oma riigis pettunud ega plaani Eestisse tagasi tulla – nad tajuvad, et välismaal on parem.

Positiivse poolena võib vanemate äraolek **suurendada lapse iseseisvust ja vastutustunnet**, kui lapsed hoolitsevad majapidamistöode ja nooremate õdede-vendade eest ning neile usaldatakse vanemate äraolekul hakkamasaamiseks rahalised vahendid. **Laste õpingute tulemused võivad ka paraneda**, sest laste motivatsioon õppida võib suureneada ning nad võivad suhtuda õpingutesse suurema tõsidusega. Õppeedukus võib paraneda ka seetõttu, et lapse eest hoolitseja õpib koos lapsega ning pöörab enam tähelepanu lapse õppimisele kui vanemad. Samuti võib **lapse tervis paraneda**, kui lapse eest hoolitsejal on võrreldes vanematega tervislikumad söömis- ja tervisekäitumisharjumused. Vanemate välismaal töötamist ja laste koduriigis elamist seostatakse ka lapse **maailmapildi avardamisega** – selle põhjuseks on reisimine. Osalt suurenevad reisimisvõimalused tänu paranenud materiaalsele toimetulekule ning teisalt saavad lapsed välismaal oma vanematel külas käia. Pere paranenud majandusliku toimetuleku tõttu saavad **lapsed endale rohkem erinevaid asju (nt tehnoloogilised seadmed, huviringides osalemine) lubada.**

Reeglina **ei vormistata lapse hooldusõigust vanemate välismaal töötamisel ümber**, seda ei Eestis ega teistes uuringus vaatluse all olnud Kesk- ja Ida-Euroopa riikides. Samas võivad praktikas tõusetuda **lapse**

esindusõiguse küsimused seoses lapsega seotud otsuste tegemisel, mis vajavad lapse seadusliku esindaja otsust, mida aga tegelikkuses teevad lapse eest hoolitsevad inimesed.

Nii varasemad uuringud kui käesolevas uuringus tehtud intervjuude tulemused viitavad selgelt, et **probleemide esinemine sõltub tugevalt sellest, milline oli pere elukorraldus enne vanema välismaale töölemine**, kui põhjalikult osatakse võimalikud probleemid enne elumuutust läbi mõelda ja milliseks kujuneb tegelikkus. **Pered tulevad sellises olukorras erinevalt toime ning toimetulek sõltub paljudest erinevatest teguritest:**

- millised olid peresuhted enne vanema välismaale töölemine (vanemate ja laste vahel, laste vahel, laste ja laste eest hoolitseja vahel, hoolitseja ja vanemate vahel);
- kas tegemist on ajutise ja lühikese eemalviibimisega või elukorraldusega, mis jääb kestma pikemaks ajaks;
- kui sageli suhtlevad vanemad lastega ja kui sageli käivad vanemad Eestis;
- tugivõrgustiku olemasolu ning usaldusvärsus (nii teised lähisugulased kui spetsialistid), võimekus ja valmisolek peret aidata.

Kehtiv õigusraamistik võimaldab paindlikult peresid hooldusõiguse küsimustes aidata. Osa aruteluseminaridel osalenud ekspertidest leidis, et seadused võiksid rangemad olla ja nõuda välismaale töölemine lapse hooldusõiguse küsimuse ülevaatamist, et vanem mõistaks paremini oma vastutust ning et ta ei jäta last naabrinnale või sõbranna juurde. Ekspertidid tõid välja ka võimaluse kehtestada piirangud sellele, kui vana lapse ning kui pikaks ajaks võib ilma vanemliku järelvalveta jätta. Samas leiti, et Eesti ühiskond ei ole sellisteks piiranguteks veel valmis.

Alljärgnevalt on toodud ära **soovitused**, kuidas oleks võimalik peresid ja spetsialiste toetada, et nad oskaksid vanemate välismaal töötamisega seotud võimalikke probleeme ennetada ja vajadusel neid lahendada.

Vanemate teadlikkuse tõstmine

Uuringu tulemused näitavad, et olemasolevatest infoallikatest⁴⁸ ei ole teadlikud ei spetsialistid, vanemad ega lapse eest vanemate välismaal töötamise ajal hoolitsenud isikud. Olemasolevad juhendmaterjalid on keeruliselt sõnastatud ning liialt üldised. Uuringu tulemused näitavad, et vanemad, lapsed ja laste eest vanemate äraolekul hoolitsevad inimesed ei oska ette näha kõiki probleeme, mis võivad tegelikkuses esineda. **Lapsevanematele peaks olema kergelt kättesaadav info ja suunised, millele tuleks enne välismaale tööle asumist mõelda ning mida oleks tarvis teha. Selle info võiks koondada mõnele olemasolevale koduleheküljele** (nt juristaitab.ee või sotsiaalministeeriumi veebilehele). Kodulehekülge võiks koordineerida näiteks sotsiaalministeerium, tehes koostööd teiste ministeeriumitega (haridus- ja teadus-, justiits- ja siseministeerium). Samuti võiks koostada **infovoldiku vanematele**, kus oleks ära toodud kõige olulisem info võimalike probleemide ja nende ennetamise ja lahendamise võimaluste kohta, samuti ka info, kelle poole küsimustega pöörduda. Nii infovoldikus kui veebilehel peaks kajastuma lapse

⁴⁸ Meelespea välismaale tööle suunduvale lapsevanemale:
<http://www.perenou.ee/public/22.08V.Voldik.2011.Meelespea.lapsevanemale1.3.pdf>, Vanem(ad)
eemal: <http://www.lastetugi.ee/admin/upload/Vanemad%20eemal%20T%20Meres.pdf>

osalus välismaale töölemineku otsuse tegemisel, edasise elukorralduse läbirääkimine, psühholoogi nõuanded vanematele ja lastele, kuidas uue elukorraldusega toime tulla; lapsele infoliini number. Koostada võiks ka **infovoldiku lapsele**, kus oleks info, kuhu laps saab küsimustega pöörduda (infoliini number) ja nõuanded toimetulekuks ajal, kui vanemad välismaal töötavad – millised on lapse õigused ja kohustused ning kes teda millistel tingimustel esindab jne.

Infovoldiku kohta võiks jagada teavet koolides ja lasteaedades lapsevanemate koosolekul, juhendades vanemaid, kust leida informatsiooni ja kelle poole pöörduda, kui vanem kaalub välismaale töölemine.

Uuringu tulemused näitavad, et vanemad ei teavita sageli kooli, lasteaeda ega teisi ametiasutusi välismaale töölemine. Üheks oluliseks põhjuseks on „sildistamise“ kartus: arvatakse, et selline elukorraldus mõistetakse hukka. Sellise arvamuse muutmisele aitaks kaasa **teavituskampania**, mis annab võimaluse ühelt poolt jagada vajalikku infot ning teisalt kummutada negatiivseid eelarvamusi. Teadlikkuse suurendamise juures mängib olulist rolli ka teiste lapsevanemate kogemuste jagamine, kuna teiste sarnase kogemusega perede lood kõnetavad enam. **Vanemate julgus rääkida ning kogetut jagada tõstaks nii ühiskonna teadlikkust antud teemast, aga ka aitaks neid perekondi, kes on praegu sarnases olukorras ning neid perekondi, kes tulevikus teevad sarnase valiku**. Seega võiks olla teavituskampania üheks osaks sellise elukorraldusega kokkupuutunud perede lugude jagamine. Samas rõhutasid spetsialistid, et teavituskampania tegemisel peaks sõnumitega ettevaatlik olema – eesmärk ei ole mitte anda sõnumit, et vanemate välismaale töölemine on hea, vaid see, et vanemad mõtleksid oma otsuse põhjalikult läbi, arvestaksid erinevate aspektidega ning teaksid, kelle poole nemad ja laps nõu ja abi saamiseks pöörduda.

Teadlikkuse tõstmine ja perekonnaga seotud teemadel harimine on oluline juba koolis, kus on võimalik erinevates ainetes, nt muuhulgas ühiskonnaõpetuses **lastele selgitada perekonna tähtsust ja toimimist, õigusi ja kohustusi seoses lastega jms**. Samas tuleb tõdeda, et käesoleva uuringu tulemused viitavad sellele, et traditsioonilised peremudelid on nende perede näitel asendumas laiemate perekooslustega. Sellega seoses muutub ka arusaam sellest, mis on pere, keda peetakse pereliikmeteks, kuidas peres elatakse, toimitakse ja suheldakse. Ühel lapsel või ühel vanemal võib olla korraga mitu peret, mis muudab komplekssemaks nii peresuhted, aga ka perega seotud õigusküsimused.

Spetsialistide teadlikkuse tõstmine

Lisaks lapsevanemate teadlikkuse tõstmisele on oluline tõsta ka spetsialistide (õpetajate, koolipsühholoogide, sotsiaalpedagoogide noorsootöötajate, noorsoopolitseinike) teadmisi antud teemal, et neil oleks võimalik paremini peresid abistada: kuidas käituda ning mida soovitada olukorras, kus lapse vanemad soovivad minna välismaale ning jätta laps kodumaale, kas siis kellegi teise järelevalve alla või üksinda. Vanemad peavad spetsialistidelt saama asjakohast informatsiooni, sealhulgas õiguslike probleemide kohta, mille puhul on senine kogemus näidanud, et vanemate teadlikkus ning pädevus on suhteliselt madal. Spetsialistid vajavad samuti nii **koolitusi kui infomaterjale**.

Teadlikkuse ja kompetentsi tõstmist rõhutasid erinevates fookusgruppides ka lastekaitsetöötajad ise, viidates sellele, et praegu on nende kuvand ühiskonnas sanktsioneeriva ning pigem negatiivse varjundiga. Samas on lastekaitse spetsialistide töö eesmärk lapsi ja seeläbi peresid aidata ning pakkuda neile

informatsiooni ja tuge. Lastekaitsetöötajate kuvandi muutmise tähtis aspekt on nende teadlikkuse ja kompetentsi tõstmine, et nad oskaksid paremini peresid aidata.

Lisaks koolile ja lastekaitsetöötajatele on oluline ka perearstide teadlikkuse tõstmine. Senine kogemus on näidanud, et lastekaitsetöötajad ning kohtunikud (kuna teadmine, kas vanem on lapsega käinud perearsti juures ehk täitnud oma hoolduskohustust, aitab langetada otsust ka hooldusõiguse osas) tunnevad puudust infost, mis tuleb perearstidelt.

Spetsialistid leidsid, et nende perede abistamisel on oluline omavaheline **koostöö** ning ekspertide tugivõrgustiku kujunemisel on oluline korraldada **ümarlaudu ning ühiseid kohtumisi heade praktikate jagamiseks**. Erineva valdkonna inimeste kaasatus tagab laiapõhjalise diskussiooni ning võimaldab välja tuua probleemkohad erinevate asutuste (ja spetsialistide) vahel.

Kooli ja lasteaia teavitamine

Intervjueritud koolide esindajate sõnul seab see, et nad ei ole teadlikud õpilaste vanemate välismaal töötamisest, neid keerulisse olukorda, kuna õpetajad ei oska sel juhul lapse õpiraskusi siduda stressireaktsiooniga vanemate äraolekul ja pakkuda abisaamiseks vajalikku tuge. Kui aga lapsel tekib lisastress sellest, et ta ei saa koolis hakkama ja teda peetakse halvaks õpilaseks, siis võib see viia puudumiste ja halvimal juhul koolist väljalangemiseni või lapse tervise halvenemiseni. Aruteluseminarides analüüsi, kuidas selliseid olukordasid vältida. Kõige paremaks lahenduseks peetakse seda, et **vanemad võiksid välismaale tööle minnes anda sellest kindlasti teada koolile ja lasteaiale**, kes oskaks sel juhul paremini ja kiiremini märgata lapse hakkamasaamise raskusi, teavitada sellest vanemaid ja pakkuda vajadusel koostöös nende ja spetsialistidega (psühholoog, sotsiaalpedagoog, KOV sotsiaaltöötaja) lapsele abi. Kindlasti on vajalik, et **kool teaks ka selle inimese kontakte, kes kannab vanemate äraolekul lapse eest hoolt**, et vajadusel saaks kiiresti ühendust võtta. Teavitada võib ka teisi spetsialiste, kuid eeskätt on vajalik kooli ja lasteaia kursisolek, sest sel juhul saavad õpetajad võtta vajadusel ühendust nii vanema, lapse eest vanemate äraolekul hoolt kandva inimese kui teiste spetsialistidega.

Muutused seadustes

Nagu eespool välja toodud, **tagab kehtiv õigus üldjoontes piisavad meetmed lapse huvide kaitseks olukorras, kus lapse üks või mõlemad vanemad asuvad tööle välisriiki**, kuid kehtivas õiguses sätestatud meetmete rakendamine (sh muudatuste tegemine vanemate hooldusõiguses, lapse eest hoolitsemise tagamine teiste isikute poolt muude meetmetega, lapse teovõime laiendamine) võib jääda puudulikuks ühest küljest nii vanemate teadmatuse kui ka soovimatuse tõttu, teisalt aga ka lapse heaolu tagamisel kogu ühiskonna vähese teadlikkuse ning ebapiisava tegutsemise (n-ö naabrivalve puudumise) tõttu. Seega tuleks kujundada kehtiva regulatsiooni aluse pigem positiivset praktikad, kui regulatsiooni muuta.

Eelkõige on oluline tagada lapse kaitse neil juhtudel, kus laps on jäänud ühe või mõlema vanema välisriiki tööle asumise järel vanemliku hoolitsuseta. Ka nendeks puhkudeks sätestab kehtiv õigus lapse kaitseks piisavad meetmed, kuid lapse efektiivne kaitse võib takerduda selle taha, et sellisest lapsest ei saada teada. Nii hoolitsuseta kui ka seadusliku esindajata jäänud lapsest teada saamist võiks hõlbustada see, kui

sätetada õiguses erinevaid **teatamiskohustusi**, sh isiku kohustus teatada enda välisriiki tööle asumisest või tööandja kohustus teatada töötaja pikemaajalistest välislähetustest, kuid tõenäoliselt ei oleks kõigile üldise ennetava teatamiskohustuse panemine õiguskorras proportsionaalne. Iseenesest on kehtivas õiguses sätestatud ka vanema kohustus teatada nii enda kui ka lapse elukohamuutusest, kuid kuna kohustuse täitmise üle puudub järelevalve ja elukohamuutusest teavitamata jätmisel ei ole kehtiva õiguse järgi negatiivseid tagajärgi, ei ole sellel teavitamiskohustusel ohus oleva lapsest teadasaamise seisukohalt tõenäoliselt suurt mõju. Kõige eesmärgipärasem võiks ehk olla vanema kohustus teavitada kohalikku omavalitsust sellest, et ta ei saa hooldusõigust teostada (PKS § 118 ja § 140 mõttes), misjärel saaks kohalik omavalitsus ja kohus võtta tarvitusele lapse kaitseks vajalikud meetmed. Igal juhul võiks eesmärgile aga viia ühiskonna aktiivne roll abivajava lapse märkamisel ja sellest teavitamisel.

Edasist õiguslikku analüüsi vajaks **last tegelikult kasvatava isiku õiguslik positsioon lapse hooldusõigusliku vanema kõrval** sõltumata sellest, kas laps on muude isikute kasvatada seetõttu, et vanemad on asunud tööle välisriiki või muul põhjusel, sh perekonda toetavate meetmete kohaldamise kontekstis. Esmalt tuleks kaaluda, kas vanema abikaasa (võõrasvanema) erinev käsitlemine võrreldes kasuvanemaga on alati põhjendatud ning kas tema õigusliku positsiooni ignoreerimine on lapse kasvatamise korral ikka lapse huvides, muu hulgas olukorras, kus lapse ainuhooldusõiguslik vanem asub välisriiki tööle ja laps jääb vanema abikaasa hoole alla. Kuna kehtiva PKS § 122 lg 3 järgi ei loeta kasuperekonnaks perekonda, kuhu kuulub vanemaga abielus olev isik (võõrasvanem), võiks kaaluda viidatud sätte muutmist, et tagada ka last üksi kasvatavale vanema abikaasale kasuvanema positsioon.

Ühtlasi tuleks üle vaadata ja ühtlustada perekonda toetavate meetmete (sh vanemale lapse kasvatamise tõttu ette nähtud erinevad rahalised toetused ja muud soodustused, sh puhkus) rakendamine kasu- ja võõrasvanemale. **Erinevate toetavate meetmete puhul on seadustes subjektide ring kohati põhjendamatult erinev ning kehtivast õigusest ei tulene alati üheselt, kas teistel isikutel peale vanemate on vastav õigus vanematega paralleelselt või vanemate asemel. Vanemale lapse kasvatamise eest mõeldud toetuse puhul tuleks pigem juhinduda sellest, kes faktiliselt last kasvatab, st kui vanemad last ise ei kasvata, siis vanemate asemel lapse tegelikul kasvatajal.**

Perekonda toetavate meetmete kohaldamise puhul tuleks vaadata üle ka **lapse vanema positsioon ning viia meetmete kohaldamine kooskõlla ühest küljest vanema hooldusõigusega**, sh esindusõigusega, ning teisalt analüüsida meetmete eesmärgipärasust olukorras, kus vanem last tegelikult ei kasvata, ning sätestada vajadusel vanema hooldusõiguse või lapse elukorralduse muutumisest tingitud tagajärjed. **Koosmõjus PKS-ga tuleks lubada lapsele mõeldud toetusi taotleda lapse hooldusõiguslikul vanemal, kes on lapse seaduslik esindaja, ning kuna vanemale mõeldud soodustused on seotud lapse kasvatamisega, siis võiks ka vanemal olla õigus toetavatele meetmetele eelkõige hooldusõiguse olemasolu korral, millele lisandub lapse faktiline kasvatamine.**

Andmete kogumine ja uuringud

Metoodiliselt võiks ühtselt defineerida, kuidas määratletakse nähtust „vanem töötab välismaal“ (nt välismaal töötamisena tuleks mõista seda, kui inimene töötab kuu aega lähetuses välisriigis).

Uuringu läbiviimisel selgus, et **nende perede arvu kohta, kus mõlemad vanemad töötavad välismaal (või üksikvanemaga peres vanem) ja lapsed elavad Eestis, ei ole ülevaadet**, kuivõrd inimesed ei pea kedagi välismaale tööleminekust teavitama. Sellise ülevaate saamine eeldab, et välismaal töötavatel inimestel tekiks registreerimiskohustus. Raporti autorid ei pea seda mõistlikuks lahenduseks, kuivõrd tekivad õigustatud küsimused selle kohta, millistel juhtudel (kui pikk on välismaal töötamise ajaperiood) tuleb end registreerida, kes hakkab neid andmeid koguma ning milleks andmeid kasutatakse. Seega ei ole ainult andmete kogumise eesmärgil uue registri loomine põhjendatud. Sellest olulisem on julgustada inimesi, et nad annaksid teada (nt koolile ja lasteaiale) välismaale tööle minekust, sest vaid nii on võimalik sellistele peredele õigeaegselt vajalikku abi osutada (vt soovitus eespool).

Selleks, et saada paremat infot nende perede arvu kohta, tuleks täiendada küsitlusuuringuid. **RELi küsitluse täiendamisel oleks võimalik saada paremat infot uuringu fookuses olevate perede kohta**. RELi kõige suurem puudus on see, et laste arvu küsitakse RELis vaid naistelt: „Mitu last Te olete sünnitanud?“. Edasistes REL uuringutes võiks ka meestelt küsida laste arvu, nii saaks vanemate ja laste info paremini kokku viia.

Sügavamat analüüsi väärrib lapse õiguste, pereväärtuste ja võimalike sotsiaalsete mõjude analüüs Eesti avatud tööturu ja uue (uuringu valmimise hetkel riigikogu menetluses oleva) lastekaitseasenduse aspektidest. Vaja on uurida laste hoiakuid seoses sellise peremudeliga, positiivseid ja negatiivseid praktikaid. Laste rahulolu ja arvamuste küsitlusuuringutes võiks lisada küsimuse, kas lapse isa, ema või mõlemad vanemad töötavad välismaal. Seejuures on oluline, et oleks võimalus eristada lapsi, kellel töötab üks vanem välismaal (st teine vanem elab koos lapsega Eestis) ja neid, kel töötavad välismaal mõlemad vanemad või üks vanem, kui tegu on üksikvanemaga. Seni läbiviidud uuringutest annab „Rahvusvaheline laste heaolu uuring“ (Talves ja Kutsar 2014) hea ülevaate erinevusest nende laste eluga rahulolu vahel, kellel vähemalt üks vanem töötab välismaal võrreldes nende lastega, kelle vanemad on Eestis, kuid võimalik ei ole eristada seda, kas laps elab Eestis koos vähemalt ühe vanemaga või on mõlemad vanemad või üksikvanema puhul üks vanem välismaal tööl.

Selleks, et saada ülevaadet, millised trendid ja uued suundumused ajas ilmnevad, **võiks uuringut sarnast metoodikat kasutades teatud regulaarsusega korrata**. Sel viisil on võimalik saada infot peremudeli pikemaajaliste mõjude kohta, kui sellise elukorraldusega pere lapsed on jõudnud täiskasvanuikka (kuigi tuleb arvestada, et vanemate välismaal töötamise mõjusid võib olla sellistel juhtudel teistest teguritest keeruline eristada). Uuringu autorite hinnangul oleks sobiv ajaperiood, mille järel uuringut läbi viia, viis kuni kümme aastat, millest viimane ühtib ka rahva- ja eluruumide loenduse perioodiga. Sõltuvalt teema aktuaalsusest ühiskonnas ja võimalikest ilmnevatest probleemidest või ka positiivsetest näidetest võiks kaaluda uuringu kordamist lühema ajaperioodi vältel kui 10 aastat.

KASUTATUD ALLIKAD

1. Adumitroaie, E., Dafinoiu, I. (2013). Perception of parental rejection in children left behind by migrant parents. *Revista de cercetare si interventie sociala*. Vol.42, Pp. 191-203. Arvutivõrgus. (Kättesaadav: http://www.rcis.ro/images/documente/rcis42_10.pdf; 13.08.2014).
2. Alaealise mõjutusvahendite seadus. Vastu võetud 28.01.1998. RT I 1998, 17, 264. Viimati muudetud 19.06.2014 RT I, 29.06.2014, 109.
3. Arrak, L. (2011). Vanema õigused ja kohustused lapse suhtes ning avaliku võimu sekkumine vanema ja lapse õigussuhtesse. *Sotsiaaltöö*, nr 5, lk 6-11.
4. Avaliku teenistuse seadus. Vastu võetud 13.06.2012, RT I, 06.07.2012, 1. Viimati muudetud 19.06.2014, RT I, 29.06.2014, 109.
5. Botezat, A., Pfeiffer, F. (2014). The Impact of Parents Migration on the Well-being of Children Left Behind - Initial Evidence from Romania. Centre for European Economic Research, Discussion Paper No.14-029. Arvutivõrgus. (Kättesaadav: <http://ftp.zew.de/pub/zew-docs/dp/dp14029.pdf>; 06.08.2014).
6. Broka, A. (2009). Impacts of Labour Migration on Children left-behind in Latvia: the Role of the State. Master's Thesis. Faculty of Social Sciences, Oslo University College. Arvutivõrgus. (Kättesaadav: [file:///C:/Users/admin/Downloads/anna_broka_ivar_lodemel_master_thesis_211009\[1\]20\(2\).pdf](file:///C:/Users/admin/Downloads/anna_broka_ivar_lodemel_master_thesis_211009[1]20(2).pdf); 08.08.2014).
7. Capacity building action towards towards Ukrainian local institutions for the empowerment of migratory and social-educational policies on behalf of children, women and local communities. International Organization for Migration (IOM). 2010. Arvutivõrgus. (Kättesaadav: <http://www.childrenleftbehind.eu/wp-content/uploads/2011/11/Final-Report-ITA-UKR-project-IOM-Italy.pdf>; 13.08.2014).
8. Cheianu-Andrei, D., Gramma, R., Milicenco, S., Pritcan, V., Rusnac, V., Vaculovschi, D. (2011). Specific needs of children and elderly left behind as a consequence of migration. Arvutivõrgus. (Kättesaadav: http://www.iom.md/attachments/110_necesit_cop_virst_en.pdf; 18.08.2014)
9. Eesti Vabariigi lastekaitse seadus. Vastu võetud 8.06.1992. RT 1992, 28, 370. Viimati muudetud 21.11.2013 RT I, 13.12.2013, 5.
10. Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. Kirjastus Juura, 2013.
11. Eesti Vabariigi põhiseadus. Vastu võetud 28.06.1992. RT I 1992, 26, 349. Viimati muudetud 13.04.2011 RT I, 27.04.2011, 1.
12. Espenberg, K., Soo, K., Beilmann, M., Linno, M., Vahaste, S., Göttig, T., Uusen-Nacke T. (2013). Vanema hooldusõiguse määramise uuring. Tartu Ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuuringu teaduskeskus RAKE, Tartu. Arvutivõrgus. (Kättesaadav: http://www.ec.ut.ee/sites/default/files/www_ut/vanema_hooldusoigus_loppraport_isbn.pdf; 30.10.2014).
13. Giannelli, G.C., Mangiavacchi, L. (2010). Children's schooling and parental migration: empirical evidence on the „left behind“ generation in Albania. Discussion Paper Series No.4888. Arvutivõrgus. (Kättesaadav: <http://www.econstor.eu/bitstream/10419/36862/1/625152409.pdf>; 08.08.2014).

14. Grassmann, F., Siegel, M., Vanore, M., Waidler, J. (2013). The Impact of migration on children left left behind in Moldova. UNU-MERIT Working Paper Series. Arvutivõrgus. (Kättesaadav: [file:///C:/Users/admin/Downloads/wp2013-043%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/admin/Downloads/wp2013-043%20(1).pdf); 08.08.2014).
15. Gulei, A. (2011). Left behind. The Impact of economic migration on children left behind and their families. Freedom of positive and negative effects. Arvutivõrgus. (Kättesaadav: [http://www.childrenleftbehind.eu/download/abstract/07\)AlexGulei.pdf](http://www.childrenleftbehind.eu/download/abstract/07)AlexGulei.pdf); 14.08.2014).
16. Halduskohtumenetluse seadustik. Vastu võetud 27.01.2011. RT I, 23.02.2011, 3. Viimati muudetud 19.06.2014 RT I, 29.06.2014, 109.
17. Haldusmenetluse seadustik. Vastu võetud 06.06.2001. RT I 2001, 58, 354. Viimati muudetud 27.01.2011 RT I, 23.02.2011, 3.
18. Irimescu, G., Lupu, A.L. (2006). Home Alone: study made in iasi area on children separated from one or both parents as result to parents leaving to work abroad. Asociatia Alternative Sociale, Pp.1-28. Arvutivõrgus. (Kättesaadav: http://www.childrenleftbehind.eu/wp-content/uploads/2011/05/2006_AAS_CLB_Romania.pdf; 14.08.2014).
19. Isikut tõendavate dokumentide seadus. Vastu võetud 15.02.1999. RT I 1999, 25, 365. Viimati muudetud 19.06.2014 RT I, 29.06.2014, 109)
20. Gernhuber, J., Coester-Waltjen, D. (2010). Familienrecht. München, S 674-675.
21. Juozeliūnienė, I. (2008). Doing research on families with parents abroad: the search for theoretical background and research methods. Filosofija. Sociologija, Nr.4, Pp.72-79.
22. Kaev, M., Soova, K. (2009). Laste õigustel põhinev ilma vanemliku hoolitsuseta laste või vanemaliku hoolitsuse jäämise ohus olevate laste olukorra analüüs. Tallinn.
23. Kalda, T., Haas, M-L., Ehvart, K. (2012) Sotsiaalpsühholoogiline uuring Pärnu linna koolide 7.-8. klasside õpilaste heaolu kohta. Pärnu Õppenõustamiskeskus. Arvutivõrgus. [Kättesaadav: <http://www.onk.ee/uus/images/stories/eluolukokkuv.pdf>; 10.10.2014).
24. Karistuseseadustik. Vastu võetud 06.06.2001. RT I 2001, 61, 364. Viimati muudetud 11.06.2014 RT I, 1.06.2014, 8.
25. Kartau, M. (2013). Lapse igapäevaelu peale mõlema vanema välismaale tööle siirdumist: lapse perspektiiv. Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool.
26. Korrakaitse seadus. Vastu võetud 23.02.2011. RT I, 22.03.2011, 4. Viimati muudetud 19.06.2014 RT I, 29.06.2014, 109.
27. Kriminaalmenetluse seadustik. Vastu võetud 12.02.2003. RT I 2003, 27, 166. Viimati muudetud 19.06.2014 RT I, 29.06.2014, 109.
28. Krišjāne, Z., Lāce, T. (2012). Social Impact of Emigration and Rural-Urban Migration in Central and Eastern Europe Final Country Report: Latvia. Arvutivõrgus. (Kättesaadav: file:///C:/Users/admin/Downloads/FCR_LV_main%20report_EN.pdf; 18.08.2014).
29. Krusell, S. (2013). Eesti elanike töötamine välismaal. – Pilte rahvaloendusest, Eesti Statistikaamet.
30. Kutsar, D. (2008). Lapse heaolu vananevas Eestis. – Uued ajad – uued lapsed. / Toim. L. Ots, Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus, lk. 96–111.
31. Kutsar, D., Darmody, M., Lahesoo, L. (2013). Borders separating families: children's perspectives of labor migration in Estonia.
32. Kutsar, D., Trumm, A. (2010). Perede elujärg riskiühiskonna tuultes. – Sotsiaaltöö, Vol 5, lk 13–19.
33. Kyzyma, I. (2014). Female Migration in Ukraine: Determinants and Consequences. Arvutivõrgus. (Kättesaadav:

- https://editorialexpress.com/cgi-bin/conference/download.cgi?db_name=IAFFE2009&paper_id=121; 02.10.2014).
34. Lahesoo, L. (2011). 6. klassi laste hoiakud ühe või mõlema vanema töömigratsiooni. Magistritöö, Tartu Ülikool.
 35. Libanova, E., Malynovska, O. (2012). Social Impact of Emigration and Rural-Urban Migration in Central and Eastern Europe. Final Country Report: Ukraine. Arvutivõrgus. (Kättesaadav: <http://ec.europa.eu/social/keyDocuments.jsp?pager.offset=50&langId=en&mode=advancedSubmit&policyArea=0&subCategory=0&year=0&country=0&type=0&advSearchKey=EmigrationMigrationCentralEasternEurope&orderBy=docOrder>; 02.10.2014).
 36. Lillsaar, M. (2013). Ühise hooldusõiguse lõpetamine ja hooldusõiguse üleandmine: kohtupraktika analüüs. Riigikohus. Arvutivõrgus. (Kättesaadav: http://www.riigikohus.ee/vfs/1579/Hooldusõiguse_lõpetamine_ja_yleandmine_analüüs_M.Lillsaar.pdf; 1.11.2014).
 37. Mariana, S., Raluca, C. (2009). The Romanian Migrational Evolution Phenomenon. Arvutivõrgus. (Kättesaadav: <http://steconomice.uoradea.ro/anale/volume/2009/v2-economy-and-business-administration/97.pdf>; 06.08.2014).
 38. Mazzucato, V., Schans, D. (2008). Transnational families, children and the migration development nexus. Social Science Research Council (SSRC) Migration and Development Conference Paper No.20. Arvutivõrgus. (Kättesaadav: <http://crcw.princeton.edu/migration/files/October%202009/Mazzucato.pdf>; 13.08.2014).
 39. Mazzucato, V., Schans, D. (2011). Transnational families and the well-being of children: conceptual and methodological challenges. Journal of Marriage and Family, Vol.73, Issue 4, Pp. 704-712.
 40. Mudrak, V. (2011). The Italian-Ukrainian Care Chain: Transnational Welfare, Transnational Families and Care Drain. Master`s Thesis. Lund University: Department of Sociology. Arvutivõrgus. (Kättesaadav: <https://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=1973872&fileId=1973873>; 02.10.2014).
 41. Munteanu, M., Tudor, E. (2007). Impact of parents` migration on children left at home. Save The Children Romania. Pp.1-73. Arvutivõrgus. (Kättesaadav: <http://resourcecentre.savethechildren.se/sites/default/files/documents/4581.pdf>; 06.08.2014).
 42. Państwo, S. (2008). Informacje dla rodziców podejmujących pracę poza granicami kraju. Arvutivõrgus. [Kättesaadav: <http://www.google.pl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCIQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.kuratorium.lublin.pl%2Fgsok%2Finclude%2Fpliku.php%3Fcl%3Dpliki%26akc%3Ddl%26id%3D3370&ei=GSxNVJjONS3nauWigqAB&usq=AFQjCNFN4B5nJ4oDypK9QvOtTlixwluwQ&sig2=sy2OsexCEWm4XTwtGhYPLA&bvm=bv.77880786.d.d2s>; 1.10.2014].
 43. Perede ja laste nõuandekeskus. Meelespea välismaale tööle suunduvale lapsevanemale. Arvutivõrgus. (Kättesaadav: <http://www.perenou.ee/public/22.08V.Voldik.2011.Meelespea.lapsevanemale1.3.pdf>; 19.11.2014).
 44. Perekonnaseadus 55 SE seletuskiri.
 45. Perekonnaseadus. Vastu võetud 18.11.2009. RT I 2009, 60, 395. Viimati muudetud 11.06.2014 RT I, 29.06.2014, 3.

46. Perekonnaseisutoimingute seadus. Vastu võetud 20.05.2009. RT I 2009, 30, 177. Viimati muudetud 19.06.2014 RT I, 29.06.2014, 109 .
47. Piperno, F. (2008). Welfare for Whom? The Impact of Care Drain in Romania and Ukraine and the Rise of a Transnational Welfare. Publications of Centre for International Political Studies (CeSPI). Arvutivõrgus. (Kättesaadav: <http://www.cespi.it/PDF/piperno-welfare.pdf>; 02.10.2014).
48. Piperno, F. (2012). The Impact of Female Emigration on Families and the Welfare State in Countries of Origin: The Case of Romania. International Migration. Vol. 50 (5). Pp. 189-204.
49. Psühhiaatrilise abi seadus. Vastu võetud 12.02.1997. RT I 1997, 16, 260. Viimati muudetud 19.06.2014. RT I, 29.06.2014, 109.
50. Pärna H, Lai K, Tuleva, T. (2008). Vanemate töötamine välismaal- kuidas see mõjutab lapse elu? - Sotsiaaltöö, nr 6.
51. Rahvastikuregistri seadus. Vastu võetud 31.05.2000, RT I 2000, 50, 317. Viimati muudetud 19.06.2014 RT I, 29.06.2014, 109
52. Raseduse katkestamise ja steriliseerimise seadus. Vastu võetud 25.11.1998, RT I 1998, 107, 1766. Viimati muudetud 19.06.2014 RT I, 29.06.2014, 109).
53. Raudsepp, M. (2014). Välismaal töötavate isade käsitlused kaugisaks olemisest. Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool.
54. Ravikindlustuse seadus. Vastu võetud 19.06.2002, RT I 2002, 62, 377. Viimati muudetud 17.09.2014 RT I, 08.10.2014, 1
55. Riiklike peretoetuste seadus. Vastu võetud 14.11.2001, RT I 2001, 95, 587. Viimati muudetud 19.06.2014 RT I, 29.06.2014, 109.
56. Riikliku pensionikindlustuse seadus. Vastu võetud 5.12.2001, RT I 2001, 100, 648. Viimati muudetud 19.06.2014 RT I, 29.06.2014, 109.
57. Salah, M.A. (2008). The Impacts of Migration on Children in Moldova. Working Paper. Division of Policy and Practise. UNICEF. Arvutivõrgus. (Kättesaadav: [http://www.unicef.org/The_Impacts_of_Migration_on_Children_in_Moldova\(1\).pdf](http://www.unicef.org/The_Impacts_of_Migration_on_Children_in_Moldova(1).pdf); 06.08.2014).
58. Sandu, V. (2011). Moldova: the situation of children and elderly left behind by migrants. Policy Review Brief. Arvutivõrgus. (Kättesaadav: [file:///C:/Users/admin/Downloads/moldova_georgia_Policy_Review_Dec_2011%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/admin/Downloads/moldova_georgia_Policy_Review_Dec_2011%20(1).pdf); 08.08.2014).
59. Schwab, D. (2008). Familienrecht. 16. Neubearb. Aufl. München, S 273-274.
60. Seletuskiri perekonnaseaduse muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse eelnõu juurde (546 SE).
61. Seletuskiri rahvastikuregistri seaduse muutmise seaduse eelnõu (485 SE) teise lugemise juurde.
62. Sotsiaalhoolekande seadus. Vastu võetud 8.02.1995, RT I 1995, 21, 323. Viimati muudetud 19.06.2014 RT I, 29.06.2014, 109.
63. Sotsiaalmaksuseadus. Vastu võetud 13.12.2000, RT I 2000, 102, 675. Viimati muudetud 19.06.2014, RT I, 29.06.2014, 109.
64. Talves, K., Kutsar, D. (2014). Tööränne ja selle mõju laste heaolule Eestis. – Ettekanne ESAK IX: Eesti sotsiaalteadused muutuv asjas: lummusest vabanemine, Tartu, 2014.
65. Targad vanemad, toredad lapsed, tugev ühiskond. Laste ja perede arengukava 2012-2020. Sotsiaalministeerium, 2011.

66. Tolstokorova, A.V. (2012). The Woman and Sixpence: Gendered Impact of Remittances on social sustainability of Ukrainian transnational households. Arvutivõrgus. (Kättesaadav: <http://www.analyticalmk.com/files/2012/02/Alissa%20V.%20Tolstokorova.pdf>; 02.10.2014).
 67. Toth, A., Munteanu, D., Bleahu, A. (2008) National analysis of the phenomenon of children left home by their parents who migrate abroad for employment. Arvutivõrgus. (Kättesaadav: http://singuracasa.ro/images/img_asistenta_sociala/top_menu/UNICEF&AAS_National_research_HA_2008.pdf; 14.08.2014).
 68. Toth, G., Toth, A., Voicu, O., Ștefănescu, M. Effects of Migration: Children left at home. (2007). Research Summary. SOROS Foundation Romania. Arvutivõrgus. (Kättesaadav: http://www.fundatia.ro/sites/default/files/en_67_studiu%20engl%20miki.pdf; 06.08.2014).
 69. Tsiivilkohtumenetluse seadustik. Vastu võetud 20.04.2005. RT I 2005, 26, 197. Viimati muudetud 19.06.2014 RT I, 29.06.2014, 109.
 70. Tsiivilseadustiku üldosa seadus. Vastu võetud 27.03.2002. RT I 2002, 35, 216. Viimati muudetud 19.06.2014 RT I, 29.06.2014, 109.
 71. Tulumaksuseadus. Vastu võetud 15.12.1999, RT I 1999, 101, 903. Viimati muudetud 19.06.2014 RT I, 29.06.2014, 109.
 72. Töölepingu seadus. Vastu võetud 17.12.2008. RT I 2009, 5, 35. Viimati muudetud 12.12.2012 RT I, 22.12.2012, 15.
 73. Tynelski, A. (2010). Sytuacja dziecka w rodzinie migrującej w Polsce (Situation of child in migrating family in Poland), Ministry of National Education, Warsaw.
 74. UNICEF Moldova (2008). The Impact of parental Deprivation on the development of children left behind by Moldovan migrants. Working Paper. Division of Policy and Practise. Arvutivõrgus. (Kättesaadav: http://www.unicef.org/socialpolicy/files/The_Impact_of_Parental_Deprivation_on_the_Development_of_Children.pdf; 06.08.2014).
 75. Vaba liikumine – ELi kodanikud. Arvutivõrgus. [Kättesaadav: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=457&langId=et>; 02.06.2014).
 76. Vanem(ad) eemal. Tallinna Laste Tugikeskus, 2009. Arvutivõrgus. (Kättesaadav: http://www.lastetugi.ee/admin/upload/Vanemad%20eemal_%20T_%20Meres.pdf; 02.06.2014).
 77. Vanemahüvitise seadus. Vastu võetud 10.12.2003, RT I 2003, 82, 549. Viimati muudetud 19.06.2014, RT I, 29.06.2014, 109.
 78. Võlaõigusseadus. Vastu võetud 26.09.2001. RT I 2001, 81, 487. Viimati muudetud 19.06.2014 RT I, 29.06.2014, 109.
 79. Väärteomenetluse seadustik. Vastu võetud 22.05.2002. RT I 2002, 50, 313. Viimati muudetud 19.06.2014 RT I, 29.06.2014, 109.
 80. ÜRO Lapse õiguste konventsioon. RT 1991, 35, 428.
 81. Yarova, O. (2006). The Migration of Ukrainian Women to Italy and the Impact on their family in Ukraine. Migration Processes in Central and Eastern Europe: Unpacking the diversity. Editors: Alice Szczepanikova, A., Čaněk, M., Grill, J. Arvutivõrgus. (Kättesaadav: http://aa.ecn.cz/img_upload/3bfc4ddc48d13ae0415c78ceae108bf5/OYarova_Impact_of_Migration_of_Ukrainian_Women_to_Italy_on_.pdf; 08.08.2014).
- Walczak, B. (2009). Dziecko w sytuacji rozłąki migracyjnej (Child in the situation of migrational separation) [in]: M. Duszczyk, M. Lesińska (ed.) Współczesne migracje: dylematy Europy i Polski. OBM UW, Warsaw.